

काव्यमाला २६

श्रीक्षेमेन्द्रप्रणीत

दशावतारचरितम् ।

जयपुरमहाराजाश्रितेन पण्डितव्रजलालसूनुना पण्डित-
दुर्गाप्रसादेन, मुम्बापुरवासिना परबोपाह-
षाण्डुरङ्गात्मजकाशिनाथशर्मणा च
सशोधितम् ।

(द्वितीयावृत्ति)

संखे

मुम्बय्या

पाण्डुरङ्ग जावजी

इत्येतै स्त्रीये निणयसागरख्यमुद्रणयन्त्रालये मुद्रयित्वा
प्रकाशितम् ।

परिग्रहण सं०

11119

ग्रन्थालय, के उ ति शि सस्थान

सारनाथ, वाराणसी

काव्यमाला ।

महाकविश्रीक्षेमेन्द्रप्रणीतं
दशावतारचरितम् ।

१- मत्स्यावतार प्रथम ।

अशेषविश्ववैचित्र्यरचनारुचये नम ।

मायागहनगूढाय नानारूपाय विष्णवे ॥ १ ॥

देव पायादपायात्रिभुवनभवनस्तम्भभूत स युष्मा-

नायुष्मान्यस्य भक्त्या प्रभवति पुरुष स्वर्गमार्गेऽपवर्गे ।

मत्स्य कूर्मो वराह पुरुषहरिवपुर्बामनो जामदग्न्य

काकुत्स्थ कसहता स च सुगतमुनि कर्किनामा च विष्णु ॥ २ ॥

आदिमत्स्य स जयताम्रं श्वासोच्छ्वासितैर्जलैः ।

गगने विदधेऽम्भोधिं गगनं च महोदधौ ॥ ३ ॥

त नमस्कुर्महे कूर्मं य कवाटमसंकटम् ।

अतीतसर्वब्रह्माण्डमवशेषमिवावहत् ॥ ४ ॥

वराह नौमि सानन्ता येनोत्क्षिप्ता क्षिति परम् ।

अधोधृतार्धच्छत्रेव तलस्यार्कातपासहा ॥ ५ ॥

१ काव्यस्यास्य पुस्तकचतुष्टयमस्माभिरासादितम् तत्र पुस्तकद्वय डॉक्टर ब्रह्म
रेण कश्मीरदेशादानीत साप्रत पुण्यपत्तनस्थराजकीयपुस्तकालये स्थित भाण्डारक
रोपाह्वरामकृष्णशर्मापण्डितेनै कृपया प्रहितम्, तत्र प्रथम शारदाक्षरैर्लिखित १०९
पत्रात्मक क सङ्गम् द्वितीय नागराक्षरलिखित नवीन ६७ पत्रात्मक ख सङ्गम् पुस्त-
कद्वय चास्सत्परमसुहृद्भिः कश्मीरमहाराजाभितै श्रीविश्वेश्वरदैवज्ञवरैः प्रहितम् तत्र
प्रथम ५३ पत्रात्मक नवीन ग सङ्गितम् द्वितीय ८८ पत्रात्मक समाप्तौ किञ्चिद्भुटित
नवीन नातिशुद्ध च घ सङ्गम् एतत्पुस्तकचतुष्टयमस्मा मुद्राणधारता गतमस्ति
२ 'शमवे' ग ३ 'अस्य कीर्त्या' ख ४ 'सुकृतमति' ग ५ 'यच्छ्वासोच्छ्वासितै-
र्जलैः । गगने विदधेऽम्भोधिं' ग ६ 'नमस्यामहे' ग ७ 'अतीतमर्ध' क, 'अती-
तमर्धब्रह्माण्डमर्धशेष इवावहत्' ख, 'अतीव' घ ८ 'अतो' ग

जयाय नृहरिवोऽस्तु दैत्योर शोणितार्णवे ।
 हारमौक्तिकगर्भास्तान्धेर्यन्नस्युक्तयः ॥ ६ ॥
 त्रिविक्रमोऽस्तु भूत्यै व प्राग्लब्ध्वी मध्यमा तत ।
 यस्य पश्चादनन्ताभूत्सत्संगतिरिवाकृति ॥ ७ ॥
 अभग्न जामदग्न्यो व प्रयच्छतु जयोदयम् ।
 यत्कुठारकठोरासौ भूपालै शलमायितम् ॥ ८ ॥
 नौमि राम रिपोश्चक्रे य काञ्चननिमै श्वरै ।
 होमानलशिखारूढमिव वक्रवन् पुन ॥ ९ ॥
 शौरिर्जयति कसस्य जीवितप्रथमातिथि ।
 यश्चक्रे चक्रदर्शनेन बाणबाहुप्रतिग्रहम् ॥ १० ॥
 यस्य सञ्जुगमाकम्पा माररामा ससैनिका ।
 चकुर्न राग न द्वेष स शान्त्यै सुगतोस्तु व ॥ ११ ॥
 स्वच्छन्दप्रोच्छलन्लेच्छतिमिरोद्भेदसच्छवि ।
 कर्किविष्णु प्रकाशाय प्रभातार्क इवास्तु व ॥ १२ ॥
 अवतारकथायुक्त्या भक्त्या भगवतो हरे ।
 श्रीव्यासदास क्षेमेद्र कुरुते सरसां स्तुतिम् ॥ १३ ॥
 सैज्यनस्थितिखिलस्य पुण्यारण्यविहारिण ।
 हरिभक्तिरसासिक्ता श्रूयन्ता मम सूक्तय ॥ १४ ॥
 सतोषो यदि किं धनै सुखशतै किं धननायत्तता
 वैराग्य यदि किं व्रतै किमखिलैस्त्यागैर्विवेको यदि ।
 सत्सङ्गो यदि किं दिगन्तगमनप्रस्थानतीर्थभ्रमै
 श्रीकान्ते यदि भक्तिरप्रतिहता तर्कि समाधिक्रमै ॥ १५ ॥
 लसति हसति हर्षात्तीव्रदु खे परेषा
 स्वलति गलति मोहादात्मन केशलेशे ।

१ 'सन्नेह' ग २ पञ्जय' क ३ 'हेमानल' घ ४ 'बाणेन' क घ
 ५ 'प्रोलसन्' घ ६ 'कुरुते क्षेमेन्द्र' क-ख घ ७ 'सज्जन' क ख; 'सुजन' ग
 ८ 'विद्यया यत्तता' क; 'विद्यया यत्तता' ख

नदति वदति निन्द्य मानिवा किं न नीच
 परुषवचनमस्य श्रावितो हन्तुमेति ॥ १६ ॥
 पुण्यान्यहीनहरिणाग्नि तपोवनानि
 सत्संगतानि शमधर्मविवेचनानि ।
 एतानि तानि भवबन्धविमोचनानि
 चर्चोचितानि चरितानि च चक्रपाणि ॥ १७ ॥
 मान्य किल मन्त्रुर्नाम जगज्ज्येष्ठ प्रजापति ।
 चचार पूर्वमुर्व्या य सर्वतीर्थपथातिथि ॥ १८ ॥
 स बदर्याश्रम प्राप्य नरनारायणाश्रयम् ।
 हरिसदृशनधिया चकार सुचिर तपः ॥ १९ ॥
 त कदाचिदतिस्वरूपतनुस्तनुतरेऽभसि ।
 उवाच तलसलीनस्त्रांसान्मत्स्यशिशु शनै ॥ २० ॥
 मीतोऽह स्थूलमत्स्येभ्यो रक्ष मा करुणानिधे ।
 भक्षयन्ति क्षुधा नित्यं दुर्बल बलवत्तरा ॥ २१ ॥
 आश्वासन विषमशोकविमोहितस्य
 मीतस्य मीतिशमन कृशपक्षपात ।
 धृत्यै विपन्निपतितस्य करावलम्ब
 संपूर्णपुण्यनिर्घयस्य समुच्चयोऽयम् ॥ २२ ॥
 मुनि श्रुत्वैतदाश्चर्यकारि मत्स्यशिशोर्वच ।
 दयार्द्रस्त समादाय जलकुम्भान्तरेऽक्षिपत् ॥ २३ ॥
 अवर्तमान कालेन तत्र वृद्धिमुपागतम् ।
 समीपवाप्या चिक्षेप गङ्गायामथ सागरे ॥ २४ ॥
 कालेन सकलाम्भोधिर्व्यापी विपुलविग्रह ।
 कौतुकालोकनायात मनु मत्स्य समभ्यधात् ॥ २५ ॥

१ 'उर्व्या' ग घ २ 'महतीर्थ' क ख ३ 'त्रयत्' ग ४ 'क्षिप्र' ग घ
 ५ 'निचयोच्चसमुच्चय' घ ६ 'कुम्भा' तरे' ग घ ७ 'आवर्तमान' इति सर्वेषु मुस्तकेषु

अधुना विषम काल कलुष प्रत्युपस्थित ।
 विपरीतनिमित्तानि प्रवृत्तानि प्रजापते ॥ २६ ॥
 परदारपरप्राणपरवित्तापहारिण ।
 विचरति नरा कामक्रोधलोभपरायणा ॥ २७ ॥
 धन नास्त्यस्ति वा स्तोक तदधर्म्यं न तिष्ठति ।
 मुष्णाति दक्षिण पाणिं वामो वाम च दक्षिण ॥ २८ ॥
 दास्य द्विज श्रयति शूद्रतपस्विशिष्य
 शूद्रान्वय कृषिवणिक्क्रियया कृतार्थ ।
 वैश्य स्वजात्यरुचिविप्रविवाहकारी
 होता गुरुर्वदति मन्त्रपदानि शूद्र ॥ २९ ॥
 शौच नास्ति कुत परोपकृतय सत्यस्य वार्तेव का
 रौद्र क्षुद्रतया परं परधनद्रोही दरिद्रो जन ।
 लेशेनापि सुख स्वपुष्पसदृश सैरापचारा स्त्रिय
 सपूर्ण युगसक्षयस्य पुरतः संलक्ष्यते लक्षणम् ॥ ३० ॥
 कल्पान्तधनसंघातनिर्घातसैलिलाहतम् ।
 जगदेकार्णवीभूतमचिरेण भविष्यति ॥ ३१ ॥
 सर्वबीजभृता तस्मिन्काले सप्तर्षिभिः सह ।
 मैत्रुष्टा नावमारुह्य स्थातव्य स्थितये त्वया ॥ ३२ ॥
 मनः प्रकम्पनं श्रुत्वा मत्स्यस्य वचनं मनु ।
 तत्तथेति प्रीतिश्रुत्य जगाम निजमाश्रमम् ॥ ३३ ॥
 अथोद्ययौ दिशा देहपरित्यागामिमण्डली ।
 कालजिह्वासमूहाभा द्वादशार्कोदयद्युति ॥ ३४ ॥
 अनेकोच्चण्डमार्तण्डप्लुष्टे सुवनमण्डले ।
 चराचरजगत्सर्गं सहसा भस्मसादमूत् ॥ ३५ ॥

१ 'प्रचरति' ग घ २ 'शूद्रान्वय' क ख घ ३ 'क्रिययाहितार्थ' ख ग
 ४ 'सलिलावहम्' ग घ ५ 'सदृश' घ ६ 'वितिश्रिय' ग घ

अथादृश्यत कार्तान्तमहिषस्येव सतति ।
 निर्दग्धजगदङ्गारमलिना मेघसहति ॥ ३६ ॥
 ततः पपात नीरन्ध्रधारासारभर क्षितौ ।
 विश्वसंक्षयशोकाश्रुप्रवाहः ककुभामिव ॥ ३७ ॥
 संवर्तकानलप्लुष्टे सप्तपातालमण्डले ।
 कल्पान्तपवनापातभग्ने ब्रह्माण्डमण्डपे ॥ ३८ ॥
 पुष्करावर्तकाम्भोभृत्सृष्टवृष्टिसमुत्लवै ।
 जगदेकार्णवीभूतक्षणेन समपद्यत ॥ ३९ ॥ (युग्मम्)
 विपुले विप्लवे तस्मिन्मत्स्यस्य वचनं सरन् ।
 मुजविक्षिप्तसलिलस्तद्रष्टुमगमन्मैनु ॥ ४० ॥
 स ददर्श महामत्स्यं चण्डाशुशिलोचनम् ।
 कृतैक्यमिव संहारे दिनरात्रिप्रकाशयो ॥ ४१ ॥
 बिभ्राण मेरुसकाशं शृङ्गं शिरसि काञ्चनम् ।
 अम्भोभिरावृतस्थानं निर्यान्तमिव बाहवम् ॥ ४२ ॥
 पुच्छाच्छोटोच्छलितसैलिलालोकलोलजालैः
 श्वासाभ्यासप्रसरदमलोत्तुङ्गरङ्गतरङ्गैः ।
 खं कुर्वाणं श्रितमिव धनोल्लासकैलासलक्षै-
 र्दृष्ट्वा मत्स्य हरिरिति मनुस्तत्प्रणामानतोऽभूत् ॥ ४३ ॥
 तदुच्चशृङ्गसलभा नावधृतिमिवायताम् ।
 आरुरोह गिरा तस्य सह सप्तर्षिभिर्मनु ॥ ४४ ॥
 तस्मिन्काले निरालम्बे मार्कण्डेयो निराश्रयः ।
 देवर्षिः सलिलग्रस्तं दृष्ट्वा जगदचिन्तयत् ॥ ४५ ॥
 अहो बत महानेष कालः संकलिताखिलः ।
 जगद्भासरसाभ्यासादनिशं न भिवर्तते ॥ ४६ ॥

१ सतति 'क ख घ' २ 'मण्डले' क ख घ ३ 'सृष्टि' क ख घ ४ 'युग्मम्'
 ग घ पुस्तकयोर्नास्ति ५ 'मुनि' ग घ ६ सलिलालोक' क ख घ ७ 'पुञ्जलक्ष्म'
 क, पुञ्जलक्ष्म' ख ८ 'भूत' क, 'भूत' ग घ ९ 'लक्ष्यै' क-ख-ग घ

क स सनगरग्रामग्राम समग्रगिरीश्वर
 प्रथितभुवनामोग सेन्दुग्रहार्कगतिर्गतं ।
 अहह कुटिलस्वप्नोत्पन्नैरिवोश्रितविग्रमै-
 र्रमयति भवे भावै काल कृतैरथ संहृतै ॥ ४७ ॥

मान्यास्ते मुनयस्तपोवनभुवस्तास्तीर्थसार्थार्थिता
 शौर्योत्साहमहोदया क बत ते भूमूषण भूमिपा ।
 अन्ते सज्जनमन्युनीचविनयस्त्रीचित्तधूर्तग्रम-
 स्वभाकारमधर्मलब्धधनवत्कष्ट न किञ्चित्स्थितम् ॥ ४८ ॥
 इति संचिन्तयन्दोम्या विक्षिप्तसलिलस्तरन् ।
 तामासाद्य मुनिर्नावमाललम्बेऽम्बरोन्मुखीम् ॥ ४९ ॥
 आकृष्यमाण स तथा मत्स्यशृङ्गाग्रकृष्टया ।
 ममोन्मग्न प्रपदेऽन्त संसारस्यैव नाम्भस ॥ ५० ॥

त्वेङ्गुत्तरङ्गभङ्गविहितव्योमाङ्गनालिङ्गने
 वाताघातविभक्तयोजनशतावर्ते च निम्नेऽन्यत ।
 अक्षोभस्थितिनिश्चले स्फटिकभूतुल्ये प्रसन्ने कचि-
 न्नासालमजल श्वसन्मुनिवरस्तोये श्रमातोऽभवत् ॥ ५१ ॥
 अनर्कचन्द्रनक्षत्रे दिनरात्रिविवर्जिते ।
 अप्रमाणे गते काले मध्य प्रापाम्भसो मुनि ॥ ५२ ॥
 तत्र सप्तर्षिभिर्जुष्टा मनुना च प्रजासृजा ।
 नाव मत्स्य च नापश्यन्मुक्षमानमना मुनि ॥ ५३ ॥
 अथ विद्वमवैदूर्यहेमशाखासहस्रिण ।
 उद्गतस्याम्भसो मध्याव्यग्रोधस्य महातरो ॥ ५४ ॥
 अङ्गे पर्यङ्कबन्धेन स्थित कमललोचनम् ।
 वदशं श्यामल बाल दीप्ताभरणभूषितम् ॥ ५५ ॥ (युग्मम्)

१ 'कृत ख २ आश्रित' कु, 'आहत' ख; 'सित' ग; 'आहत' घ ३ 'स्थिरम्'
 ग घ ४ 'दुक्तोत्तुङ्ग' ख ५ 'प्रसक्ते' ख, ६ 'तनुमुनि' क घ

तत्समीपमवाप्तोऽथ स मुनिर्जलविह्वल ।
 निपीत शिशुना तेन पयश्चलकलीलया ॥ ५६ ॥
 तस्योदरे सगिरिर्गङ्गासागराणि
 द्वीपापगानगरतीर्थतपोवनानि ।
 पश्यन्नशेषमुवनान्यनिश महर्षि-
 नैवान्तमन्तरचर कचिदाससाद ॥ ५७ ॥
 प्रयाते विपुले काले निष्क्रान्तस्तन्मुखान्मुनि ।
 अपश्यन्नाभिजाम्भोजे तस्य जात प्रजासृजम् ॥ ५८ ॥
 ब्रह्मणो मानसाज्जातै प्रजापतिभिर्द्भुत ।
 मनुमुख्यै कृत प्राग्वत्सर्ग पुनरदृश्यत ॥ ५९ ॥
 अथ बहुविधवर्णाकारचेष्टानुभाव
 समविषमविर्भाग कर्मरेखाविर्भागै ।
 नवविधिविहित तद्विधनिर्माणचित्र
 सुवनभवनभित्तिव्यक्तसंसक्तमासीत् ॥ ६० ॥

इति श्रीव्यासदासापराख्यश्रीक्षेमेन्द्रविरचिते दशावतारचरिते मत्स्यावतार प्रथम ।

२- कूर्मावतारो द्वितीय ।

दक्षस्तत सर्गविधानदक्ष प्रजापति कान्तिविभूषिताश ।
 एकाधिका सर्वगुणोज्जतेभ्य शतार्धसख्या प्रददौ स्वकन्या ॥ १ ॥
 ज्येष्ठामुमाख्या भगवान्पिनाकी त्रयोदशान्या किल कश्यपश्च ।
 सप्ताधिका विंशतिमत्रिपुत्रश्चन्द्र प्रपेदे दशक च धर्म ॥ २ ॥
 असूत देवानदिति समस्तान्दैत्यान्दिति कश्यपत क्रमेण ।
 कद्रूश्च नागान्गरुडारुणौ च खगाधिनाथौ विनताभिधाना ॥ ३ ॥
 वनुस्तथा दानवसधमुग्र शुना जनित्री सरमा बभूव ।
 अन्यासु चामूदथ कश्यपस्य हसादिभेदेन विहगसर्ग ॥ ४ ॥

१ 'गिरिसागरगङ्गाणि' क ख २ 'निर्गत' ग-घ ३ 'अद्भुतै' क ख
 ४ 'विराग' ग ५ 'विभावै' क

तत सुराणा बलवत्तराणा दिते सुताना च मुञ्जोर्जितानाम् ।
 दुग्धोदधौ मन्दरभूधरेण सुधासये मन्थमनोरथोऽभूत् ॥ ५ ॥
 अथार्थितोऽभ्येत्य हिताय विष्णु सुरासुरै प्रीतिधृतैककार्यै ।
 मन्थक्षम मन्दरमादरेण देलहरीकदरमुज्जहार ॥ ६ ॥
 तटे निविष्टेषु सुरासुरेषु तार्क्ष्यध्वज क्षीरनिधिर्निरीक्ष्य ।
 प्रक्षेप्तुमभ्युद्यतमद्रिराज कृताञ्जलिर्विग्रहवानुवाच ॥ ७ ॥
 चतुर्मुख सृष्टिमिमा तनोषि विष्णु स्थितिं पासि जगन्निवास ।
 अन्ते हर सहरसि त्रिलोकीमेकशिखा कारणभेदतस्त्वम् ॥ ८ ॥
 भवद्भुजोत्क्षेपरयेण मुक्त स्वातन्त्र्यनिर्यन्नगतिं प्रमाथी ।
 न सप्तपातालतलावभेदी काप्येष विश्राम्यति शैलराज ॥ ९ ॥
 मन्थप्रयत्नो यदि सर्वथैव तच्चिन्त्यतामस्य धृतिर्महाद्रे ।
 वोढु हृदोपक्रमकार्यभारं धृत्या विहीन किल क समर्थ ॥ १० ॥
 यथार्थमाकर्ण्य सुधार्णवोक्त युक्त विनिश्चित्य तथेति विष्णु ।
 मन्थोद्यमे मन्दरधारणाय द्वितीयरूपेण बभूव कूर्म ॥ ११ ॥
 घनप्रमोदप्रतिमेन तेन विस्तारिणान्त परिपूर्यमाण ।
 तरङ्गदोर्भिर्गगनाग्रगङ्गां क्षीरोदधि क्षीब इवालिलिङ्ग ॥ १२ ॥
 क्षिप्तस्य सावेगमथाच्युतेन सेहे भर भूमिमृत स कूर्म ।
 नवेश्वरस्येव विशृङ्खलस्य स्वकार्यसिञ्च्यै मतिमान्विकारम् ॥ १३ ॥
 गिरा गरीयान्गरुडध्वजस्य वक्रक्रिया वासुकिरादधान ।
 आकर्षयोग्य हृदयग्रहेण चक्रे गिरिं मुग्धमिवातिधूर्त ॥ १४ ॥
 अथाद्रिनाथे त्रिगुणानुबद्ध मन्थोत्थिता मन्थनकार्यसिञ्च्यै ।
 मुजगराज जगृहुर्महेच्छा पुच्छेन देवा वदनेन दैत्या ॥ १५ ॥

अथ मथनविधाने क्षोभेणेऽब्धे प्रवृत्ते
 सुवनमवनमङ्गभ्रान्तिहेतुर्बभूव ।

कठिचकमठपीठप्रष्टपृष्टप्रतिष्ठ-

प्रैविलुठदचलेन्द्रोद्धातनिर्घातघोष ॥ १६ ॥

तत श्रिय स्फाटिकमण्डपाम दन्तायतस्तम्भचतुष्टयाङ्कम् ।

मथोत्थमैरावणमिन्दुशुभ्र द्विपेन्द्रमिद्राय ददावुपेन्द्र ॥ १७ ॥

ससत्त्वमुच्चै श्रवसं च सप्ति निर्दोषमुत्साहगुणोपपन्नम् ।

प्रभाभिराम सकलक्रियाहं शूरप्रतापोदयसुप्रकाशम् ॥ १८ ॥

श्रमश्चसद्वासुकिसृग्वि(क्वि)निर्यद्विषानलोल्काविकरालवक्रान् ।

विलोक्य दैत्यानपुरत पयोधेरथोद्ययौ हास इवामृताशु ॥ १९ ॥

स्वय समादाय हरिर्हिमौशु हरस्य चूडाभरणीचकार ।

गुणोचितस्थानसमर्पणेन पुष्पान्ति मान महता सहान्त ॥ २० ॥

अथोदित कौस्तुभमम्बनाम स्वभावहृद्य हृदये बबन्ध ।

सपूरिताश विशदप्रकाशौ कृतज्ञधी साधुरिवोपकारम् ॥ २१ ॥

ससुन्मिषद्विद्रुमहेमशाखासहस्रनिर्यन्नवरत्नपत्र ।

जात सुधाब्धेरथ पारिजात स्वय महेन्द्रोपवन जगाम ॥ २२ ॥

अथोद्ययावुत्कटकालकूट समीरसमोहितदेवदैत्य ।

दानोद्यतस्य स्वरसेन सिन्धोरत्यर्थमर्थार्थनयेव कोप ॥ २३ ॥

विष्णोर्गिरा विश्वहितप्रवृत्त शिवस्तदत्युग्रतर निगीर्य ।

गौरीपरिष्वङ्गरसादिबामूत्कपोलकालागुरुनीलकण्ठ ॥ २४ ॥

सुधाब्धिमध्यान्नवनीतमृद्धीमभ्युद्गता कान्तितरङ्गिताङ्गीम् ।

तत श्रिय श्रीरमण प्रपेदे स्वयवरक्षिप्तकटाक्षमालाम् ॥ २५ ॥

अथौषधीना घनसौरभेण श्रमापहारी त्रिदशासुराणाम् ।

हर्षाय धन्वन्तरिराविरासीत्पीयूषपूर्ण कलशश्च पश्चात् ॥ २६ ॥

सुरापनीतद्विरदाश्वरत्नशशाङ्कलक्ष्म्यक्षमिणोऽतिजिह्वा ।

दिवौकसा मूलवधे प्रवृत्ता दैत्या सुधा जहुरलक्ष्यवेगा ॥ २७ ॥

१ 'प्रविष्ट' ग २ 'प्रविचलत्' ग ३ 'निर्घोष' घ ४ 'सुप्रतापम्' ग
 ५ 'सुधाशु' ख-ग ६ 'अव्य' क घ ७ 'उद्धत' घ ८ 'लक्ष्मीक्षमिण' ख ग.
 दशा० २

पीयूषपूर्णं कलशं जवेन हृत्वा प्रयातेष्वसुरेषु विष्णु ।
 मन्थाचलेन्द्र स्वपदे निर्धाय क्षणं प्रदध्यौ विबुधार्थसिद्धिम् ॥ २८ ॥
 सुनिर्मलाङ्गीं सुरवैरिवामा वामाकृतिं कामकृपाणवल्लीम् ।
 तनीयसी विश्वतनुस्तनु स्वा लावण्यलीलालहरीं चकार ॥ २९ ॥

तरलबलनलीलामित्रनेत्रत्रिभागै
 श्रवणकुवलयस्य क्लैब्यमौपादयन्ती ।
 अमृतहरणहेलादृष्टदैत्येश्वराणां
 हृदयहरणसज्जा सा समीपं जगाम ॥ ३० ॥

शृङ्गारिणीं भगवतस्तनुमच्युतस्य
 दृष्ट्वाद्भुता त्रिभुवनाभिमता बभूव ।
 भव्यप्रभावविभवाय मनोभवस्य
 तद्विभ्रमप्रभवभावभवोऽभिमान ॥ ३१ ॥
 मनसिजविजयोद्यद्वैजयन्तीविलासा
 तुहिनकिरणहासा ता विलोक्यैव दैत्या ।
 झटिति गतविवेका शेकुरौश्चर्यमोहा
 दमृतमनृतलब्ध नैव पातु न हातुम् ॥ ३२ ॥

सत्यज्य लब्धामृतपानतृष्णां ते प्रेमलब्धाधरपानलुब्धा ।
 गाढाभिलाषोष्णविषानुबन्धादुच्चुर्मिथं प्रस्वलितप्रतापा ॥ ३३ ॥

पूर्णेन्दुर्वदने गतौ गजपतिर्लावण्यसारे सुधा
 श्रीर्गात्रे मधुराधरेऽरुणमणिं समाव्यते सुभ्रुव ।
 नीतं यन्निदशैरहो सुमतिना मीतेन दुग्धाब्धिना
 तत्सर्वं परितोषणाय वनिताव्याजेन न प्रेषितम् ॥ ३४ ॥
 तीव्रश्रमासममृतं यदि बुद्धिमोहा-
 देतत्कराम्बुरुहदत्तमिदं न पीतम् ।

तर्त्किं वृथा दलितकदरमन्दराद्रि-
 मन्थैरुपद्रवशतैः परिखेदितोऽब्धि ॥ ३५ ॥
 इत्युक्त्वा मृतपूर्णरत्नकलशं तस्यै ददुर्दानवा
 साप्यादाय तमम्बरेण सहसा धामामराणां ययौ ।
 अन्यायेन यदर्जितं कथमिह स्वास्थ्येन तद्भुज्यते
 यन्नात्तोऽपि पलायते विहगवन्मूढस्य हस्तान्निधि ॥ ३६ ॥
 प्रत्याहृतं तत्कमलाधवेन पातु प्रवृत्तेष्वमृतं सुरेषु ।
 विवेश राहुं सुररूपगूढस्तन्मध्यमास्वादविशेषलुब्ध ॥ ३७ ॥
 जिह्वाग्रलम्भं रससारमाद्यमास्वादयन्विस्मयलोलवक्त्रं ।
 राहुर्मुहुः कातरतामवाप्तं ससूचितं सोमदिवाकराभ्याम् ॥ ३८ ॥
 अर्धघ्नोत्कार^(१)रावप्रविलुठदमृते कण्ठपीठेऽथ राहो-
 र्वक्त्रस्य क्रूरकोपात्कमरहिततया चक्रिचक्रेण कृत्ते ।
 निर्यान्ती व्यक्तरक्तस्रतिभरशबला शेषपीयूषधारा
 हाराग्रालीनपीनारुणमणिकिरणश्रेणिशङ्का चकार ॥ ३९ ॥
 इति स भगवाविष्णुः कूर्माकृतिर्धृतमूधर
 सुरहितविधौ बद्धश्चन्द्र सुधा विदधेऽम्बुधे ।
 अविचलतया ससक्तानां परोपकृतिव्रते
 भवति महता स्फीतोत्साहे मनागपि न श्रम ॥ ४० ॥
 इति श्रीव्यासदासापराख्यश्रीक्षेमेन्द्रविरचिते दशावतारचरिते कूर्मावतारो द्वितीयः ।

३- बराहावतारस्तृतीयः ।

अथामृते विष्णुहृते दिते सुतं कृती हिरण्याक्ष इति प्रभावम् ।
 तपश्श्रिया सर्वजगज्जयोजितामवाप भूर्तिं परिभूतवासव ॥ १ ॥
 कदाचिदास्थानसमाभुव श्रितः स विप्रचित्तिद्रुमभौमतारकान् ।
 निसुम्भसुम्भान्यकजम्भशम्बरान्महासुरान्बृत्रमुखानभाषत ॥ २ ॥

अपि श्रुत दृष्टमदृष्टमीदृश सुरैः कृत वक्रतया कुकर्म यत् ।
 न मर्मसलभविषोक्षितेषुवत्करोत्यहो दुःसहदाहलाघवम् ॥ ३ ॥
 न लज्जते सज्जनवर्जनीयया मुजगवक्रक्रिययापि दुर्जन ।
 धियं कुमायासमयाभिचारिणी विदग्धतामेव हि मन्यते खल ॥ ४ ॥
 रणाग्रमित्तिर्लिखितेव चक्रिणा दिगन्तपट्टेष्वयशोमयीभरैः ।
 मुजाभिमानाभरणं करोति किं सुधापहारं वनिताकृतिच्छलात् ॥ ५ ॥
 निपीय पीयूषमुपायमायया जराक्षयादक्षयकायता गता ।
 भ्रुवः समुत्सारितसंपदः सुरा सदैव निन्दन्त्यतिदीर्घजीवितम् ॥ ६ ॥
 अदानभोगेन धनोदयेन किं मदस्पृशा द्वेषजुषा श्रुतेन किम् ।
 सद्भम्भसभारवता व्रतेन किं विपद्विमानेन कुजीवितेन किम् ॥ ७ ॥
 यस्मिन्नुर्जिततेजसा निजमुजोत्साहार्जिता सपदो
 मुज्यन्तेऽल्पतरोऽप्यनल्पसुकृतैः पूज्यः स जीवक्षणः ।
 याच्ञाक्लिष्टनिकृष्टचेष्टमनिशं कैष्टेऽप्यपुष्टाशनं
 काकानामिव पुण्यपिण्डकमुजा कस्येष्टमायुश्चिरम् ॥ ८ ॥
 विवासिता स्वर्गपदामयाधुना सुधानिबद्धायतजीवितद्विष ।
 व्रतानि देवा कुगतिक्षता क्षितौ चरन्ति तीर्थेषु तपोवनेषु च ॥ ९ ॥
 घनावमानाशनिशातितौजसा वियोगिना दैवनिपीतसपदाम् ।
 प्रतिक्रियाहीनरिपुप्रणामिना प्रजायतेऽतीव तपोवनादरः ॥ १० ॥
 रिपोर्गतस्यापि शरीरशेषता न नाम युक्तं क्षणमप्युपेक्षणम् ।
 अतः सुराणां व्यसनप्रवासिनां समूलनिर्मूलनकर्म कुर्महे ॥ ११ ॥
 इति स्थिरान्तर्गतगूढमन्युना यथार्थमुक्तं सुरवैरिभूमृता ।
 निशम्य दैत्या प्रमदात्तमूचिरे सुधापहारोन्निकारदारिता ॥ १२ ॥
 वयं त्वदाज्ञापरतन्त्रवृत्तयः परम्भवः शत्रुकृतसहामहे ।
 रिपुक्षमापङ्ककलङ्कितयशो न नाकिकान्ताश्रुजलैः पुनीमहे ॥ १३ ॥

१ 'क्रिय' ख ग २ 'कुमारक्रियया' क ख ग ३ 'भीति' क ख ४ 'क
 ऐष्ट' क ख ग ५ 'वाच्य' ग.

स कुञ्जरेन्द्र स हय स कौस्तुभ प्रसन्न सा श्री स शशी स पादप ।
 हृता सुरैरेव विलोकिता पुर प्रणष्टचेष्टैर्लिखितैरिवासुरै ॥ १४ ॥
 अमर्षिभिर्मर्षित एष दु सह सुधाशया दैत्यवैरैर्व्यतिक्रम ।
 न सापि पीता बत निष्फलोदय कृतोऽतिलोभादभिमानविक्रय ॥ १५ ॥
 पुन पुन किं विपुल विचार्यते समीहित ह त हिते विधीयताम् ।
 भवत्यभावप्रभवे दिवौकसा न नाम नामापि यथा जगन्त्रये ॥ १६ ॥
 इति प्रवृद्धोद्धतमन्युमूर्च्छितै सुरारिभि क्रूरतरैरुदाहृतम् ।
 प्रिय समाकर्ण्य हिरण्यलोचन प्रमोददिग्ध सचिवानभाषत ॥ १७ ॥
 अतीव युक्त मतमायतिक्ष्म भवद्विरुक्त हितयुक्तमुत्तमम् ।
 विनाशसज्ज प्रथम दिवौकसा क्षितिं स्थितिं देहधृतिं हराम्यहम् ॥ १८ ॥
 ममाज्ञया सप्रति सैन्यनायका प्रविश्य पातालतल बलाधिका ।
 क्षितिं समाक्षिप्य नयन्त्वदृश्यतामसशय सक्षय एव विद्विषाम् ॥ १९ ॥
 इति प्रभोर्भ्रमभीमशासन निशम्य दैत्या पृथिवीप्रवासनम् ।
 समुच्चलन्तश्चरणै प्रचक्रिरे क्षितिं क्षयत्रासविसस्थुलमिव ॥ २० ॥

अथ दितिसुतसेना मज्जमानाननाना

स्थितिविदलनलज्जा दिग्गजाना दिशन्ती ।

धरणिहरणसज्जा मज्जयन्ती दिगन्ता-

नविशदतिविशालोत्तालपातालमूलम् ॥ २१ ॥

क्षितौ हृताया दितिजै सदानवैर्जगत्सु जाते स्थितिलोपविप्लवे ।

भुव समुद्धर्तुमथाच्युत स्वय वराहवक्र प्रविवेश भूतलम् ॥ २२ ॥

स रौजवर्ताचलतुल्यविग्रह सशङ्खचक्र शशिसूर्यवानिव ।

अकालसध्यामिव पिङ्गलोचन प्रभा बभार क्षयलक्षणा द्विषाम् ॥ २३ ॥

स सप्तपातालतलान्तकोटरे निसूदितामुन्मददानवैर्महीम् ।

समुज्जहाराम्बुविहारलीलया तनीयसीं शैवलवल्लरीमिव ॥ २४ ॥

१ 'अमर्षितै' ख २ 'एव' ग घ ३ 'लोकात्' ख ४ प्रमुद्ध' ग घ
 ५ 'असशय' ग ६ 'प्रशासनम्' ग ७ नीलवर्णो रत्नविशेषो राजवर्त ८ 'समस्त'
 ग ९ 'उर्मिद' ख

पोत्रप्रान्तसमुद्धृता भगवत क्रोडाकृतै श्यामला

दद्याग्ने शशिनीव लक्ष्मलहरीशोभा दिशन्ती क्षणम् ।

वैकालोकनकम्पमीतितरला स्वेदाम्बुतिर्म्येत्तनु-

लीलापल्वलमुस्तपन्नलतिकालीलामुवाह क्षिति ॥ २५ ॥

अथाययौ भूमिसमुद्धृतिक्वधा सुधापहारस्मृतिवर्धमानया ।

भैरेण दैत्याधिपतिश्चलच्चमूरज पटग्रस्तसमस्तवासर ॥ २६ ॥

ततस्तदुत्सृष्टशराश्ममुद्गरत्रिशूलपाशाङ्कुशशक्तितोमरै ।

बभूव देव परिपूरिताकृतिर्महाभवैरिव निश्चलोऽचल ॥ २७ ॥

आशाकाशप्रसूतवपुषा व्याप्तसप्ताब्धिलोक

स्तोकारम्भक्षुमितभुवनअशशङ्कानिलीन ।

स्वस्था धृत्वा स्थिरनिजपदे क्षमा हिरण्याक्षमुग्र

क्रोडीकृत्य प्रसमभवधीत्कीडया क्रोडराज ॥ २८ ॥

इति स भगवान्विष्णुर्जिष्णुर्जगत्कुशलक्रिया-

प्रणिहितमति कृत्वा विश्व समुद्धृतकण्टकम् ।

निजनिजपदे धृत्वा देवाञ्जगन्नितयस्थितिं

विमुरभिनवोत्साहा चक्रे पुन प्रथमामिव ॥ २९ ॥

इति श्रीव्यासदासापराख्यश्रीक्षेमेन्द्रविरचिते दशावतारचरिते बराहावतारस्तुतीय ।

४-नरसिंहावतारश्चतुर्थ ।

हते महावराहेण हिरण्याक्षे क्षितिद्रुहि ।

हिरण्यकशिपु श्रीमानैभवत्तत्सुतोऽधिक ॥ १ ॥

नो ननाम रणे यस्य क्षणाद्विश्वक्षय विना ।

दोर्दण्डपीडनक्रीडाव्रीडाकुण्डलित धनु ॥ २ ॥

प्रतापकेसरी यस्य नि शेषीकृतविद्विष ।

अलब्धयुद्ध सुष्वाप जगद्विरिगुहागृहे ॥ ३ ॥

१ 'वक्' ग २ 'ताम्यत्' ख ३ 'बलेन' घ ४ 'सुस्थां' ग ५ 'कृत्वा'
घ ६ 'अधिकस्तत्सुतोऽभवत्' ग

स जम्भवृत्रनमुचिप्रमुखैर्दैत्यदानवै ।
 हैमसिंहासनासीन सह मेजे सभासुवम् ॥ ४ ॥
 प्रणमदैत्यसामन्तप्रतिबिम्बभरक्षमे ।
 विपुले रत्नपर्यङ्के विन्यस्तचरणाम्बुज ॥ ५ ॥ (युग्मम्)
 पार्श्वे हठहृतामर्त्यतरुणीचामरानिलै ।
 प्राणेशविरहोच्छ्वासैरिव लोलाशुकाञ्चल ॥ ६ ॥
 तस्याग्रे विग्रहग्रस्तसमस्तसुरसपद ।
 तेजसा मुद्रित कश्चिन्न वक्तुममवद्विभु ॥ ७ ॥
 तस्मिन्नि शब्दसचारे दैत्यवृद्ध समातले ।
 ग्राह राहु शिर शेष सुरवैर वहन्मुखे ॥ ८ ॥
 दैत्याधिनाथ धन्योऽसि युधि येनासिधारया ।
 क्षमापङ्ककलङ्काङ्क कुलस्य क्षालित यश ॥ ९ ॥
 सुरापकारशल्यानि भ्रूमेदेन तवाधुना ।
 काम कङ्कमुखेनेव हृदयादुद्धृतानि न ॥ १० ॥
 पूज्य जम प्रथितयशसस्तस्य माहात्म्यपूत
 मानस्तस्यामरगिरिगुरुर्वर्धते निष्प्रमाण ।
 बद्धस्तेन स्थिरगुणकथाहेतुरौचित्यसेतु-
 र्यस्योज्ञत्या कुलमविकल याति सर्वोन्नतत्वम् ॥ ११ ॥
 अल्पागसा वृथास्माभि कृता हिंसा दिवौकसाम् ।
 विष्णुर्मूल विकाराणामवलेपादुपेक्षित ॥ १२ ॥
 तन्वी मूर्ति कुसुमकलिकाकोमला सा च वाणी
 वैक्र सौम्य हृदयमदय दूषित चेष्टित च ।
 वैदग्ध्य तद्धत मधुरिपोर्मायया भौगध्यदिग्ध
 वामामूर्तेरमृतहरणे हन्त किं विस्मृत व ॥ १३ ॥

१ 'विमले स्त्र' २ ओजसा स्त्र ३ प्रभु' ग घ ४ सेतुरौचित्यहेतु' क-ग
 ५ 'वक्रकूरं हृदय' ग ६ 'रामामूर्ते' ग

यश्चमत्कारविरहाच्च सार्ता स्नेहवैरयो ।
 तेन तुष्टेन रुष्टेन मित्रारिविफलेन किम् ॥ १४ ॥
 दैत्येश्वरे हिरण्याक्षे क्षपिते तार्क्ष्यलक्ष्मणा ।
 शृङ्गमङ्ग समुत्तुङ्गो दैत्यक्षितिमृता कृत ॥ १५ ॥
 साधारोदधिमन्थोत्था लक्ष्मी वक्षसि कुर्वता ।
 तेनाबलानामस्माक स्त्रीत्वमेवोपपादितम् ॥ १६ ॥
 लक्ष्मीकौस्तुभपरिजातहरण स्त्रीमायया वञ्चन
 मत्कण्ठे कठिनेऽमृतस्य लुठतो विघ्नाय चक्रक्रिया ।
 दैत्येन्द्रैरवलेपविद्वृतमदैर्देवेन वा मुद्रितै-
 र्वैकुण्ठस्य शठस्य कुण्ठमतिभिश्चिन्तय न तच्चिन्तितम् ॥ १७ ॥
 अधुना दानवपते खड्गपातपैवित्रित ।
 पितुर्विष्णुवधश्रद्धाश्रद्धाकालो विधीयताम् ॥ १८ ॥
 इत्युक्ते राहुणा स्पष्ट दैत्या क्लिष्टमुखत्विष ।
 बभ्रुवुर्लक्ष्यवैलक्ष्या प्रेक्षमाणा क्षण क्षितिम् ॥ १९ ॥
 अमानमौनमूकेषु दानवेष्वभिमानिषु ।
 उवाच तारक कृत्वा राहोरभिमुख मुखम् ॥ २० ॥
 सामिमानमसमाव्यमौचित्यच्युतमप्रियम् ।
 तु खावमानदीन वा न वदति गुणोन्नता ॥ २१ ॥
 सर्वकषेण कालेन दैत्येन्द्रे कवलीकृते ।
 किं मिथ्याकारणत्वेन नीयते विष्णुरुन्नतिम् ॥ २२ ॥
 कल्पान्ते क्षिप्यते येन सुमेरु पासुलीलया ।
 विलम्ब कुरुते तस्य क कालस्य बलीयस ॥ २३ ॥
 यस्य त्रैलोक्यमर्तु सुरपतियशसां हर्तुराश्चर्यकर्तु
 कोटीनां वण्णवल्या सुगणितवयसो वर्षसंख्या बभूव ।

१ 'मुद्रितपदै' ख ग २ 'संचिन्तितम्' ख ग ३ 'पवित्रितम्' ख ग
 ४ 'श्रद्धाकालाय विधीयताम्' ख ग ५ 'मूढेषु' घ

नि शङ्काश्वासलीलालससरलमतेरङ्गसुप्तस्य मैत्र्या-

श्चित्र तस्यापि काल कवलनकलनातीतविघ्न कृतघ्न ॥ २४ ॥

दैवमेव वधे तस्य कारण दैत्यमूढृत ।

हरिर्हन्ति हिरण्याक्षमिति किं केन^१ सगतम् ॥ २५ ॥

निर्यन्त्रण खतन्नस्य विचित्रचरित विधे ।

किं पात्यते न कीटेन शतशाखो वनस्पति ॥ २६ ॥

बलवादुर्बल हन्तीत्येष नास्त्येव निश्चय ।

दीप हन्ति पतगोऽपि पन्नग च पिपीलक ॥ २७ ॥

भीरुर्जयति सङ्ग्रामे याँति वीर क्षय क्षणात् ।

एवविधा एव भवे भवन्ति भवितव्यता ॥ २८ ॥

दैत्यैर्द्रस्यारिसंहारे प्रेरणा क्रोपयुज्यते ।

प्रेर्यते दन्तिदलने कानने केन केसरी ॥ २९ ॥

राहो निन्दापदेशेन कृता शत्रो स्तुतिस्त्वया ।

न वेत्ति हृदयाभावादनौचित्योक्तिलाषवम् ॥ ३० ॥

इत्युक्ते तारकेणाप्तजीविनामिव मानिनाम् ।

साधुसाध्विति दैत्याना निश्चेर्युगपद्विर ॥ ३१ ॥

अथ धर्ममति प्राह हिरण्यकशिपो सुत ।

प्रह्लाद पितुरासन्ने यौवराज्यासने स्थित ॥ ३२ ॥

तात तिष्ठत्सु वृद्धेषु षाङ्गुप्यज्ञानमानिषु ।

मद्विधानामिदं वक्तु युक्तमल्पधिया कथम् ॥ ३३ ॥

प्रस्थितानाममार्गेण निपातभयशङ्कया ।

दूराद्वारणनादेन येनकेनचिदुच्यते ॥ ३४ ॥

अयुक्त यद्भगवतो विष्णोर्निन्दाभिनन्द्यते ।

अशक्त बाढ्य पापमभ्यस्त स्वस्तिनाशनम् ॥ ३५ ॥

यस्य सद्गुणनिन्दाया श्रद्धया वाक्प्रवर्तते ।

सत्क्षेत्रोत्तमपर्याप्तमयशस्तस्य जायते ॥ ३६ ॥

विष्णोर्जगन्निवासस्य नैव द्वेष्योऽस्ति न प्रिय ।
 दोषे वैर गुणे प्रीतिर्निसर्गेण जगद्गुरो ॥ ३७ ॥
 गुणहीना वय नून त्रिदशा गुणशालिन ।
 हरि कुतोऽन्यथास्मासु विमुखस्तेषु समुख ॥ ३८ ॥
 प्रयत्न स्वगुणाधाने येन बुद्धिमता कृत ।
 मृतये प्रणतास्तस्य मित्रता यान्ति शत्रव ॥ ३९ ॥
 मित्रसृष्टिर्न मित्रास्ति शत्रुजातिर्न मित्रघते ।
 गुणेन जायते मित्र दोषेणोत्पद्यते रिपु ॥ ४० ॥
 हिंसाविरहिता चेष्टा वाणी विनयकोमला ।
 यस्यावैर मनस्तस्य शत्रुशून्या दिशो दश ॥ ४१ ॥
 न तु विश्वाकृतेर्विष्णो कर्तुं शक्या प्रतिक्रिया ।
 यस्योदरदरीकोणे लीना शेते जगन्नयी ॥ ४२ ॥

आशाकाशावकाशप्रविस्तृतवपुषा व्यासनि शेषविश्व
 श्वासोल्लासावहेलातुलतरलतरोत्तालकल्लोलभाग्नि ।
 शुण्डोच्चण्डाभिघातस्फुटितमपि पुन स्फाटिकस्फारवौर्मि-
 श्वक्रे मत्स्यावतारस्त्रिभुवनमिव य कस्य देव स जेय ॥ ४३ ॥

यस्याकरोद्विकचनाभिभवाब्जकोषे
 सामखरेण विदधद्भ्रमराभिशङ्काम् ।

यज्ञोपवीतमुरसा धवल दधान
 सलभनालैर्नुत तुरिवाब्जयोनि ॥ ४४ ॥

द्वैवावर्तमान घनभुवनगण जातलोकानुकम्प
 सप्तमे सर्वबन्धे स्थितिधृतिदलनातङ्कमाशङ्कमान ।

पृष्ठे ब्रह्माण्डमन्यत्पृथुतरमकरोत्कूर्मरूप कवाट
 यस्तस्याचि त्यशक्तेर्वदति मितमति क स्तुतिं कश्च निन्दाम् ॥ ४५ ॥

१ 'विद्यते' क-ख ग घ २ 'जायते' ख ग ३ 'सप्तान्विलोक' क ४ 'स्फा-
 टिक' क-ग ५ 'वाग्नि' ग ६ 'तलतन्तु' क-ग

परोक्षेऽधोक्षजाक्षेपमधिक्षेपविवक्षया ।
 राहोर्व्याहरतो देहविरहात्तस्य शोभते ॥ ४६ ॥
 न वैरे वाच्यता राहोर्यस्याद्यापि न शाम्यति ।
 कण्ठे कठिनवैकुण्ठचक्रधारौद्धतव्यथा ॥ ४७ ॥
 आक्रांतिभरवक्त्रेण क्रूरचक्रेऽस्य चक्रिण ।
 किं दृष्ट नष्टचेष्टेन विश्वरूप न राहुणा ॥ ४८ ॥
 उचित दैत्यवीरेण तारकेण महात्मना ।
 कथित यत्स कालेन दलितो मत्पितामह ॥ ४९ ॥
 कालश्च भगवान्विष्णुर्विश्वव्यापी सनातन ।
 अनाद्यन्तस्य यस्यान्तर्यान्ति कल्पान्तकोटय ॥ ५० ॥
 पूज्यता विनैयाद्विष्णुस्त्यज्यता मोहदुर्ग्रह ।
 रक्ष्यता यक्षिणी (१) लक्ष्मी स्वहिते धीर्निधीयताम् ॥ ५१ ॥
 मूर्खमग्न खलप्रीति पथ्यद्वेष प्रमादिता ।
 प्रमविष्णुविरोधश्च विधिवैमुख्यलक्षणम् ॥ ५२ ॥
 प्रह्लादगदित श्रुत्वा नि शश्वसासुरेश्वर ।
 अङ्कुशाकर्षकषणक्लेशी वय इव द्विप ॥ ५३ ॥
 सोऽवदद्धत दैत्याना दुर्निमित्तमुपस्थितम् ।
 यदादिशति वृद्धानामुपदेशमय शिशु ॥ ५४ ॥
 कुलस्यातनिमित्तेन स्त्रीणा दुश्चरितेन वा ।
 पापशापेन वा नून जायन्ते कुलपासना ॥ ५५ ॥
 खकुलत्यागनि स्नेहाश्चपला मलिना खला ।
 कोकिला इव कुर्वन्ति परपक्षसमाश्रयम् ॥ ५६ ॥
 कुलक्रमागतेय श्री प्रह्लादाय न रोचते ।
 यस्य वन्दिपदे शत्रो स्तोत्राङ्गे स्मृते मति ॥ ५७ ॥

१ 'परोक्षाधोक्षजा' क घ २ 'राहोरतितरा' क ख ३ 'वारापथ' ख, धारा-
 पृथु' ग ४ 'आक्रांततरवक्त्रेण क्रूरचक्रेण चक्रिण' ग घ ५ 'विनयी' क ख ग
 ६ 'वैधुय' ग ७ 'अङ्कुशाकर्षणक्लेशी वने' ग ८ 'नव इव' ग घ

तेजोजीवदरिद्राणा दैन्यम्लानयशस्त्रिषाम् ।
 जायते शत्रुषु त्रासात्कीवानामिव सनति ॥ ५८ ॥
 वशक्षयक्षम कृष्णवर्त्मा भवति दारुण ।
 दाहाय जनकस्यादौ टाँकारमुखर खल ॥ ५९ ॥
 सेत्तार जनक त्यक्त्वा परेषा वेदमसश्रया ।
 वक्रवृक्षा कुजन्मान फलन्ति च नमन्ति च ॥ ६० ॥
 कुठारिकेण येनैव च्छिन्नमूल कृतस्तरु ।
 तस्यैव निर्मानतया मूढ पतति पादयो ॥ ६१ ॥
 कस्य प्रह्लाद मत्स्यादिमहाकारविकारिण ।
 विष्णो स्तुत्या करोषि त्वमेता शिशुविभीषिका ॥ ६२ ॥
 भवन्त्येव भवे स्थूला सूक्ष्माश्चान्ये किमद्भुतम् ।
 ब्रह्माण्डपरमाणुभ्या दर्शिता स्थूलसूक्ष्मता ॥ ६३ ॥
 अढ्यौ धूमसमूहतुच्छतनवस्तोय पिवन्त्यम्बुदा
 पीत्वाल्म्वनशून्यमम्बरतल व्याप्यातता शेरते ।
 तद्गर्भाम्भसि विस्फुरन्ति दहनोद्गारोद्गता विद्युत
 ससारे किमभितिचित्ररुचिरे नालोक्यते कौतुकम् ॥ ६४ ॥
 वृत्रे शत्रुहरे मधौ जयनिधौ सुम्भासुरे भासुरे
 मायाधाम्नि मये रणार्णवयश सतारके तारके ।
 जम्भे स्तम्भितलोकनाथपृतने रुद्धाम्बरे शम्बरे
 वातापि यपि तापने प्रतपति स्वस्तिच्युत कौच्युत ॥ ६५ ॥
 उपदेशस्त्वया प्राप्त कस्य मूर्खगुरोर्मुखात् ।
 जलशायी जलपतिर्देवत यस्य सोऽच्युत ॥ ६६ ॥
 विचार्यमाणस्तस्यास्ति गुणलेशो न कश्चन ।
 एतावदेव जानेऽहं दम्भसिद्धोऽयमच्युत ॥ ६७ ॥

१ 'शत्रुसंत्रासात्' ग २ 'सनति' ख ग ३ 'भाँकार' ग ४ 'निर्मणया' क
 ख घ ५ 'व्याप्य तत' ख घ ६ 'संतानके' घ ७ 'कोऽच्युत' ग घ ८ 'सया
 वास' घ

ध्यान नेत्रनिमीलन विहसन म्रुकुञ्चन घूर्णन
 शूत्कारश्चसन विमूढगणन शिष्यस्पृहोलासनम् ।
 मूर्खत्रासनमुन्नतासनमतिप्रहस्य पादार्पण
 धूर्तानां स्तुतिभूतिसूतिसदन दम्भप्रभावादिदम् ॥ ६८ ॥
 विश्वव्यापी स चेद्देव सर्वस्यात्मा हृदि स्थित ।
 न तद्विरहित किञ्चिदचरेषु चरेषु च ॥ ६९ ॥
 योऽय मरकतस्तम्भ समाया मे पुर स्थित ।
 अस्यान्त स्थ न पश्यामि दुष्पुत्र तव दैवतम् ॥ ७० ॥
 इत्युक्ते दितिजेन्द्रेण सहसा महसा निषि ।
 दीर्णान्मरकतस्तम्भान्निर्ययौ नरकेसरी ॥ ७१ ॥
 सुवर्णशुक्तिद्वन्द्वाम बिभ्राण^१ श्रवणद्वयम् ।
 अन्त स्फुरत्प्रकोपाग्निनिर्यज्ज्वालयुगोपमम् ॥ ७२ ॥
 सित केसरभारोऽस्य बभौ स्कन्धद्वयाश्रय ।
 मेरुशृङ्गयुगासङ्गिशुभ्राभ्रवैलयप्रभ ॥ ७३ ॥
 जृम्भमाणस्य तस्यास्ये ललास रसना मुहु ।
 कर्षपा तानललेखेव हेमाचलगुहागृहे ॥ ७४ ॥
 नखास्तस्य बभुर्भीतिभयैणाङ्गकलोज्ज्वला ।
 दैत्यासृक्पानसनद्धसृत्युस्फटिकशुक्तय ॥ ७५ ॥
 तस्य रौद्रतयोज्जिद्रोमाञ्चोत्कटकण्टका ।
 असूचयन्बहिर्घोरक्रौर्यकर्कशतामिव ॥ ७६ ॥
 दैत्यकल्पान्तकालेन द्वादशार्कोदयत्विषा ।
 तच्चैजसा व्यदीर्यन्त तेजासि च तर्मांसि च ॥ ७७ ॥
 करालकेसरिमुख दृष्ट्वा दितिजकुञ्जरा ।
 ते^२ भगवद्वदनुत्साहा ययुर्षददरिद्रिताम् ॥ ७८ ॥

१ 'गङ्गत' छ २ 'दनुजेन्द्रेण' ख, 'दैत्यराजेन' ग ३ 'द्वयी' क ख. ४ 'प्रताप'
 क-ग ५ 'विलसत' ग ६ 'त' क घ
 दशा० ३

तद्दर्शनाद्भुताक्रान्त किमप्यातङ्कशङ्कित ।
 आसनादुच्चलन्नुचे हिरण्यकशिपु श्वसन् ॥ ७९ ॥
 नाय सिंहो न चाय पुरुषवपुरहो कोऽप्यपूर्वप्रकार
 क्षिप्रोपेक्षाक्षमास्मिन्नहि नहि तरसा गृह्यता गृह्यता भो ।
 आस्ता सज्जोऽहमस्य स्वयमिह दमनायेत्युदीर्यासुरेन्द्र-
 स्त चक्रे शस्त्रवृष्ट्या निचितमुपचितोदच्चिरोमाञ्चपूर्णम् ॥ ८० ॥
 व्याप्त शस्त्रास्त्रवर्षेण हेलोन्मीलितलोचन ।
 हरिदैत्येन्द्रमादाय विस्फुरन्तमपीडयत् ॥ ८१ ॥
 उत्तानमङ्के विन्यस्य पिङ्गभ्रूभङ्ग्या दशा ।
 अकालसध्यामसृजन्नृहरिस्त विलोकयन् ॥ ८२ ॥
 दैत्ये द्रुह्याररंभाङ्के खवक्र प्रतिबिम्बितम् ।
 करालकूरमालोक्य सोऽभूदुद्धूतविस्मय ॥ ८३ ॥
 अय मा योद्धुमायात इतीव हसितच्छलात् ।
 दैत्यवक्षसि चिक्षेप हरिर्नखपरम्पराम् ॥ ८४ ॥
 तस्योग्रसिंहनखशुक्तिशिखावस्वात-
 ब्रक्ष स्थलव्रणगुहाप्रतिशब्दधीर ।
 भोस्तिष्ठ तिष्ठ चपल क गमिष्यसीति
 कण्ठे स्वन सह ययावसुभि समासिम् ॥ ८५ ॥
 विदीर्णे दैत्येन्द्रे खरनखरदानैर्नरहरे-
 श्वकाशे रक्तोक्तत्रुटितततहाराग्रगलित ।
 शुकीतुण्डाघातव्यतिकरदलदाडिमरुचि
 ब्रैजद्विर्जीवाशैश्चित इव लुठन्मौक्तिकमर ॥ ८६ ॥
 वृत्रश्चित्रार्पितामस्मिन्मृतमनमचारकस्तारकोऽपि
 ध्वस्त स्तम्भेन जम्भ प्रणिहितनयन शम्बरोऽप्यम्बराग्रे ।

१ 'क्षुद्रोपेक्षा' ग घ २ 'इति' ख ३ 'वलोकयत्' क ग घ ४ 'रत्नाङ्गे' ख-ग
 ५ 'तिमिरमित' ख 'स्तिमितमितमित' घ

वातापि सानुताप क्षतघृतिरमवन्निर्मम कालनेमि-
 दैत्येन्द्रे रौद्रवृत्त्या नरहरिदलिते विप्रचित्तिर्विचित्त ॥ ८७ ॥
 हत्वा हिरण्यकशिपु हरिर्हरिर्गलीलया ।
 हर्षेण दर्शनायातान्ददर्श त्रिदशान्पुर ॥ ८८ ॥
 भीमैरावणाग्रात्सुरपतिरचलद्विद्रुताश्च भानु-
 खस्त तत्याज बाहू महिषमपि यमश्चन्द्रमा निर्मृगोऽभूत् ।
 पार्श्वे वक्र विविन्न गणपतिरकरोदित्यमर्त्योत्तमाना-
 मग्रे तस्योग्रमूर्ते स्थगितगतिरभूत्संभ्रमः सप्रहर्ष ॥ ८९ ॥
 इति स भगवान्कृत्वा विष्णुर्जगज्जनितोदय
 कुशलमचल प्रह्लादाय प्रदाय सहायुषा ।
 निजनिजपदे देवान्धृत्वा स्थिरस्थितिपालने
 दयितमगमत्सौम्या मूर्तिं विधाय सुधाम्बुधिम् ॥ ९० ॥

इति श्रीव्यासदासापराख्यश्रीक्षेमे श्रविरचिते दशावतारचरिते नरसिंहावतारश्चतुर्थः ।

५ वामनावतारः पञ्चमः ।

भक्त्याभिषिक्त प्रह्लाद स्वयं देवेन विष्णुना ।
 विदधे धर्ममर्यादां दितिजानां विभूतये ॥ १ ॥
 विकासहेतुर्गुणिना मित्राभ्युदयकारिण ।
 प्रभातस्येव तस्य श्रीमिदोषाभिमतोभवत् ॥ २ ॥
 कालेन दैत्यमातङ्गाः संजातनिजदुर्मदा ।
 तच्छासनाङ्कुशाकर्षकैश्चलैश्च न सेहिरे ॥ ३ ॥
 राज्येऽभिषिच्य प्रह्लाद पात्र पुत्र विरोचनम् ।
 मेजे सप्तोषसाग्राज्ये मि संख्यसुखसपदम् ॥ ४ ॥
 कालेनासुरराज्येऽथ दैत्यदोषासहिष्णुना ।
 त्यक्ते विरोचनेनापि तत्सुतोऽभूद्विभुर्बलि ॥ ५ ॥

१ 'हारिण' ख २ 'भीमैरावणाग्र' ग घ ३ 'धृतां देवान्' ख घ.
 ४ 'नि सप्त' ग

विक्रमप्रभवा संपत्संपन्नाभिनवोदया ।
 सहस्रगुणतामेति धर्मेणाप्यायिता यदि ॥ ६ ॥
 मार्गणापूरणासक्तिविस्तीर्णगुणसंतति ।
 स्वचापतुल्यल्लोलोर्ब्यमजयल्लीलया बलि ॥ ७ ॥
 ससत्त्वतातिगाम्भीर्यं तेज स्फूर्जितमूर्जितम् ।
 तत्तस्य भूषणमभूद्भूषण यन्महोदधे, ॥ ८ ॥
 न बाणदानपूर्णेन शत्रुणां याचकेन च ।
 प्रधने मार्गणे तस्य पुन पाणि प्रसारित ॥ ९ ॥
 क्षीणदोषस्य तस्याद्यैर्भाविभिर्वा दिनैरिव ।
 न ग्रीष्मान्तदिनाभस्य महत्त्वेऽनुकृत परै ॥ १० ॥
 शौसनोलासितस्तस्य भ्रूलिलासाभ्रविभ्रम
 चकार सुरहसाना सहसैव विवासनम् ॥ ११ ॥
 विपैर्नविभवोत्पन्नदैन्या शून्यवनाश्रया ।
 गुणासजनरागेण तेन निस्सारिता सुरा ॥ १२ ॥
 अतपत्तपनो भूत्वा सोमो भूत्वासृजत्सुधाम् ।
 उवाह हव्य भूत्वामिर्वायुर्भूत्वा बवौ स्वयम् ॥ १३ ॥
 स दधार धरा धीर शेषात्मा संचराचराम् ।
 विधिर्भूत्वासृजद्विध्वं कुर्वन्सर्वाभरक्रिया ॥ १४ ॥
 मौलौ कमलजन्यस्ता हेममालामुवाह सः ।
 संख्यामिव जगद्रन्धा प्रतापार्कोदयाभ्रजाम् ॥ १५ ॥
 तस्याक्षपत्रैर्यात्रासु गन्धर्वगणगीतिभि ।
 ननूतुः षट्सहस्राणि सुरवारंमृगीदृशाम् ॥ १६ ॥
 त समान्भोजिनीरजहस सिंहासनस्थितम् ।
 सेवासा सैवल्लोकैश्चमसुरेन्द्रा, सिधैर्विरे ॥ १७ ॥

१. 'वा' ख. ग. २. 'वासनोलासन' क. ३. 'विपसि' क घ ४. 'सधराधराम'
 ग घ ५. 'सुधि' क घ ६. 'सर्व' ख

तारकस्त्रिशिरा वृत्रः शम्बरस्तुरगानन ।
 विप्रचित्तिर्दुमः सुन्द सुबन्धुर्बन्धुरन्धक ॥ १८ ॥
 वातापिर्नमुचिर्जम्भः सुम्भ शमुर्जलोद्भव ।
 माग्रावी महिष क्रौञ्च कैटभो मधुरित्वल ॥ १९ ॥

राहुर्गजासुराद्याश्च तत्सभासम्भ्यता ययु ॥ २० ॥
 स बभौ जाह्नवीयूतव्यजनेनोपवीजित ।
 सेवासेनेव लोलाशुकलापेन हिमत्विषा ॥ २१ ॥
 बिम्बितानन्तसामन्तलोकमौक्तिकशोभिना ।
 स हारेण हरेश्चक्रे विश्वरूपप्रतिक्रियाम् ॥ २२ ॥
 मणिकङ्कणकेयूरकिरणैः सोऽदिशद्दिशाम् ।
 दारिद्र्यद्रौवणोन्निद्रा सृष्टिं रत्नमयीमिव ॥ २३ ॥
 मौलौ तस्य सितोष्णीषपल्लवश्चपलाञ्चल ।
 शुशुभे भुवनाक्रान्तिहर्षहास इव श्रिय ॥ २४ ॥
 वज्रदन्तः प्रतीहारस्तस्याग्रे विदधे दिशः ।
 हेमवेत्राशुभिः पिङ्गभ्रूमङ्गैरिव निश्चला ॥ २५ ॥
 सभा नि स्पन्दनि शब्दा स कृत्वाङ्गुलिसञ्ज्ञया ।
 प्रसादप्रणयोत्साही दैत्यराज व्यजिज्ञपत् ॥ २६ ॥
 पतति विनयपूते यस्य यस्य त्वदीयः
 शिरसि नखमयूखोत्केसर पादपद्म ।
 उपविशति सहर्षा तत्र तत्रातपत्र-
 व्यजनतिलकहासा हारश्चाकारिणी श्री ॥ २७ ॥
 एते बहिः प्रतीक्षन्ते देव सेवार्थिनस्तव ।
 शैकम्भश्चनिरालम्बा सिद्धगन्धर्वकिंनरा ॥ २८ ॥
 दृश देहि प्रसादाद्रा प्रणमत्येष मातलिः ।
 श्रेष्ठप्रतिषेधोऽस्य नारदेन निवारित ॥ २९ ॥

१ 'स्फुट' स्यात् वा. २ अत्राद्यन्तोक्तुदित सर्वेषु पुस्तकेषु ३. 'हारण' ख
 ४ 'शत्रु' ख

एष विज्ञापयत्यग्रे हयग्रीवो हयाधिप ।
 उच्चैः श्रवा श्रीसहज कस्या धुरि निधीयताम् ॥ ३० ॥
 आज्ञामर्थयते देव गजाध्यक्षो गजासुर ।
 कास्तामैरावणो गन्ध सहते नान्यदन्तिनाम् ॥ ३१ ॥
 भार्गवस्य गिरा लब्धतनुल्याभ्यर्चनासन ।
 मान्यतामवधानेन प्रस्तुताशीर्षहृस्पति ॥ ३२ ॥
 विज्ञप्त्यवसराकाङ्क्षी राहुर्बहुमतस्तव ।
 कमलाकेलिसदन वदनाब्ज निरीक्षते ॥ ३३ ॥
 प्रभोरभिमुख कृत्वा क्षण विज्ञापनामिति ।
 परिवृत्ताननोऽग्रस्थाप्रतीहारोऽब्रवीत्पुन ॥ ३४ ॥
 रम्भे स्तम्भय विभ्रमभ्रमकरीं निर्द्वादिनीं मेखला
 गीति सवृणु चित्रसेन चतुर खैर पुनर्गास्यसि ।
 आशीर्न प्रतिषिध्यते कुरुत ता सक्षिप्य सप्तर्षयो
 राहुर्दैत्यमहत्तम प्रकुरुते विज्ञप्तिमग्रे प्रभो ॥ ३५ ॥
 द्रष्टा स्वर्गपुरे घृत क्षितितले दत्तोऽधिकारी क्षम
 पाताले विहितश्च तत्समुचितास्तत्रैव विज्ञप्तय ।
 देव संप्रति निर्वृतिप्रणयिनी निश्चिन्तता सेवते
 पर्याप्ता सुखसुप्तसप्तमवनव्यापारपारगम ॥ ३६ ॥
 इत्युक्ते वज्रदत्तेन तद्भूनिर्दिष्टवेत्रिणि ।
 कृते सम्भग्रे नि शब्दे श्रूलेखाङ्गुलिसञ्ज्ञया ॥ ३७ ॥
 बलि स्तोकनमन्मौलिरभिनन्द्य बृहस्पतिम् ।
 तन्मानालोकनोत्साहादुच्चैरुच्चारिताशिषम् ॥ ३८ ॥
 कृत्वा दृक्संविभागेन प्रणताना कृतार्थताम् ।
 विभज्यामिमताज्ञामि प्रणय शासनार्थिनाम् ॥ ३९ ॥
 स प्रसादादरस्निग्धस्मितदिग्वाधरद्युति ।
 चक्रे श्रवणसंनद्ध राहोरभिमुख मुखम् ॥ ४० ॥

१ द्वारि' क-ग घ २ 'विभ्रमभ्रमरक निर्द्वादिनी मेखला' ख ३ 'निश्चिन्ततां
 सेव्यते' ख ४ प्रसादादरोदारस्मित' ख

क्षण कुण्डलयोस्तस्य चण्डरश्मिशशित्विषो ।
 राहुसदर्शनत्रासादिबामूत्कम्पविह्वल ॥ ४१ ॥
 उच्यतामिति तेनोक्त प्राह राहुरदेहताम् ।
 दध्नाशुषटलस्पर्शपटेनाच्छादयन्निव ॥ ४२ ॥
 जीर्णत्वादतिवृद्धानां क्लेशाय चिरजीवितम् ।
 सर्वभाववियोगेन सदा येषामनिर्वृति ॥ ४३ ॥
 रम्य किं त्वेकमेवास्ति विस्तीर्णस्यायुष फलम् ।
 दृश्यते यत्कचिर्त्किंचित्सोत्कर्षचरिताद्भुतम् ॥ ४४ ॥
 सर्गारम्भदिने जातैर्नास्माभिर्दृष्टमीदृशम् ।
 तदैश्वर्यं त्वदैश्वर्यप्रभावस्योपमाक्षमम् ॥ ४५ ॥
 इय श्रीरपरिश्रान्ता प्रभावोऽय मुजोद्भव ।
 इय शक्तिर्यश सित्ता कस्यान्यस्य यथा तव ॥ ४६ ॥
 सर्गारम्भाभिसर्गेण नैव दृष्टो न च श्रुत ।
 अदर्पसप्तप्रणयी निर्लोभविभवो जन ॥ ४७ ॥
 नतिर्मूर्ध्नि श्रुत श्रोत्रे हृदये सत्त्वमुज्ज्वलम् ।
 मौलिकुण्डलहारास्ते पुनरुक्त विभूषणम् ॥ ४८ ॥
 यश सप्तसु लोकेषु श्रीराश्रितगृहेषु च ।
 प्रोषितारातिचित्तेषु प्रतापाम्निस्त्वयार्पित ॥ ४९ ॥
 श्रुतमाश्रितवात्सल्य कस्य वा सदृश तव ।
 प्रभो प्रोपयतो भृत्यान्भ्रुवैव भुवनेशताम् ॥ ५० ॥
 त्वत्पादाब्जप्रणामे नखकिरणमिलन्मौलिपट्टेन बद्धे
 जम्भेनोत्तम्बिता मू सुरभवनवती शातकौम्भाद्रिभर्तु ।
 पाताल तालकेतो सकलमुपनत तारकेणाहता मू
 कौबेर कोष एव प्रविशति नमुचेर्वेश्म युष्मद्विलम्ब ॥ ५१ ॥
 प्रसादभूमय सर्वे दैत्यास्ते मुञ्जशालिन ।
 महोत्साहास्त्वय राहुरबाहु कोपयुज्यते ॥ ५२ ॥

अह हि हितमात्रैकचिन्तालब्धप्रजागरः ।
 त्वत्पितामहमुख्याना मोगभागी निरर्गल ॥ ५३ ॥
 अत्यन्तस्त्रविर कायापायसकुचितोद्यम ।
 चित्तग्रह न जानेऽह तारुण्यतरलस्य ते ॥ ५४ ॥
 तुहिनातपतुल्योऽय वीणाप्रटहसंनिभ ।
 न सङ्गः श्लिष्टतामेति वृद्धस्य तरुणस्य च ॥ ५५ ॥
 केशोत्तालनमङ्गभङ्गवलन भ्रूविभ्रमोल्लासन
 यत्तत्कथनमप्रसङ्गहसन दन्तप्रभादर्शनम् ।
 उत्सिक्तै प्रकटीकृत विटनटै कौटिल्यनाश्रायित
 यूना वृद्धमतिद्विषामभिमत प्राय प्रभूणामिदम् ॥ ५६ ॥
 भवानभिमुखायातैर्भृत्यैरभिमुखीकृत ।
 उत्सङ्गवर्धितमपि त्वा न जानामि सेवितुम् ॥ ५७ ॥
 कोषप्रवेशकुशला सकला कमलश्रियम् ।
 मधुपा मधुरालापनिपुणा एव भुञ्जते ॥ ५८ ॥
 अङ्गे वृद्धिमुपागत शिशुतया सर्षाङ्गमालिङ्गित
 मत्स्य श्रीपरिरम्भनिर्भरतर व्याकोशकोषोन्मुखै ।
 आशासै परिपीयमानमनिश नि स्पन्दमिन्दिन्द्रि-
 र्दूरादेष निमेषशून्यनयन पद्म समुद्रीक्षते ॥ ५९ ॥
 दैवेन पक्षपातोऽय कृत कायव्ययाय मे ।
 त्वत्कृतः पक्षपातस्तु न मयाप्त शरीरदः ॥ ६० ॥
 पेन्द्र वारुणमाग्नेय याम्य सौम्य च पावनम् ।
 प्राजापत्यं च कुर्वाण कर्म सर्वं त्वमास्थित ॥ ६१ ॥
 आर्क्षा शरीरधिरहक्लेशप्रशमन मम ।
 त्वद्विभूतिप्रभावैऽस्मिन्प्रकृत हारित भया ॥ ६२ ॥
 पीयूषपानवैशुन्यमन्युशल्यानुब्रन्धितः ।
 विधिना मम निर्दिष्टौ चन्द्रार्क्षौ जालु भोजनम् ॥ ६३ ॥

भवद्भूमङ्गसिंहेन त्रासितो हरिणाश्रय ।
 न वेष्टि विद्यते केन्दुर्विद्वताश्च क भास्करः ॥ ६४ ॥
 चिरसेवापरिश्रान्त क्षीणवृत्तिर्निरुद्धम् ।
 विशेषलाभत्यक्ताश स्वेनैवार्थेन तुष्यति ॥ ६५ ॥
 तस्मान्ममानुरोधेन क्रियतामर्कचन्द्रयो ।
 त्वदादेशविमुक्तैव निर्विघ्नौ गगने गति ॥ ६६ ॥
 इत्युक्ते राहुणा नासान्यस्ताङ्गुलितल क्षणम् ।
 आलुलोके बलि क्षोणी वैलक्ष्यक्षामलोचन ॥ ६७ ॥
 सोऽवदन्मुखमुद्यम्य शनैर्मुकुलितसितम् ।
 दिशन्दिक्षु प्रसादाद्रा दृष्टिं चन्द्रमयीमिव ॥ ६८ ॥
 मदाज्ञाप्रतिषिद्धोऽपि स्वाधिकारोऽर्कचन्द्रयोः ।
 अधुना निर्विबन्धेन वज्रदन्त विमुच्यताम् ॥ ६९ ॥
 इति शासनमम्लानप्रसादप्रभव विभोः ।
 प्रतीहार समादाय वैत्रिमण्डलमादिशत् ॥ ७० ॥
 अत्रान्तरे समासन्नस्नानावसरसूचक ।
 उदभूद्भुवनव्याप्तिसुखर शङ्खनि स्वन ॥ ७१ ॥
 राहोराश्रितवत्सल फलवतीं कृतार्थनां मानव
 सर्वाशापरिपूरक प्रणयिनामुज्जिद्रकल्पद्रुम ।
 वैत्रिवातनिवेद्यमानविनमत्सामन्तचूडामणि
 व्याकीर्णांशुविचित्रितादुदचलर्तिसहासनाग्राहक ॥ ७२ ॥
 अथ कीर्तिसुधाधौतसुकृत सौपन विधिम् ।
 विधाय प्रययौ श्रीमान्दानस्नानमुव बलि ॥ ७३ ॥
 तत्र त्रिवेदीविद्वद्भ्यः काञ्चनप्रचयान्वहम् ।
 मेरुअमोपविष्टाभानदभ्रान्प्रत्यपादयत् ॥ ७४ ॥

१ 'हरिणौ यथा' क ग २ 'त्यक्तविशेषलाभाश' क-ख. ३ 'निर्मुखा' ग घ
 ४ 'क्षणात्' क ख. ५ 'व्यापी' ख. ६ 'ज्ञानसविधिम्' ख

१ 'विलासप्रचरण' ख २ 'अफलां' ख ३ 'प्रतिबुद्धशरत्काल' ख

तीव्रशूरप्रतापेन नष्टमाना समाययौ ।
 विद्धत्तावरणोत्साहा हीनता सुरवाहिनी ॥ ८५ ॥
 सदानवप्रभोल्लास बभौ आजिष्णुतारकम् ।
 शरनिशासु विपुल दैत्यैश्वर्यमिवाम्बरम् ॥ ८६ ॥
 लोकपालवियोगिन्य ककुभ काशपाण्डुरा ।
 फुल्लै कमलकङ्कुरै कृतशय्या इवाबभु ॥ ८७ ॥
 शुशुभे शैलशीर्षेषु नक्त दीप्तौषधिव्रज ।
 नश्यतामिव मेघाना विद्युल्लेखाचयश्च्युत ॥ ८८ ॥
 भग्ने प्रभौ सहस्राक्षे पयोदास्त्यक्तकौर्मुका ।
 ययुस्तीव्रव्रतेनेव तनुता मसपाण्डुरा ॥ ८९ ॥
 बलिराज्योपमे तीव्रप्रतापे शरदुद्धवे ।
 नाक्रान्ति शक्रचापस्य अष्टस्यादृश्यत क्वचित् ॥ ९० ॥
 ययु शुक्रमृगापाते कलमक्षेत्रपङ्क्तय ।
 विधवा इव तारुण्ये कृच्छ्रसरक्षणीयताम् ॥ ९१ ॥
 काशेन्दुहसकुमुदैर्महीन्योमसरिदिश ।
 दानोदितैरिव बलेर्यशोमि शुभ्रता ययु ॥ ९२ ॥
 अथास्मिन्समये जग्मु सुरा शरणमच्युतम् ।
 निवारितार्चाबलिना बलिना बलिना जिता ॥ ९३ ॥
 घनावमानसंतप्ता मानलोपाप्तलाघवा ।
 प्रकाशाशप्रणयिन शारदा इव वासरा ॥ ९४ ॥
 ते क्षीरोदधिमासाद्य ददृशु शेषशायिनम् ।
 सप्रसाद सकमल शरदारम्भसनिभम् ॥ ९५ ॥
 समुच्छ्वसत्फणाग्रस्य फुल्लफेनाम्बुधेरिव ।
 शेषस्योपरि पर्यङ्कबन्धेन सुखमास्थितम् ॥ ९६ ॥
 प्रभाभिराम श्रीकान्त पीताम्बरमनोहरम् ।
 प्रभातमिव लोकाना कल्याणोदयकारणम् ॥ ९७ ॥

त प्रणम्य सहस्राक्षप्रमुखास्त्रिदिवौकस ।
 धृतिसजीवन प्रापुस्तत्प्रसादावलोकनम् ॥ ९८ ॥
 प्रवासव्यसनोद्विमान्भगवान्भूतभावन ।
 तान्विभाव्याभवत्क्षिप्र वैलक्ष्यविनतानन ॥ ९९ ॥
 शनैश्चिन्ताविषावेशप्रशमासङ्गिणीं गिरम् ।
 उज्जगाराभृतोद्गारगुर्वीं गरुडलाञ्छन ॥ १०० ॥
 चिरप्रवासनि श्रीकशोकशल्यशलाकया ।
 चिन्तया व्यथिता यूय सतत प्रथमानया ॥ १०१ ॥
 दैत्यदौरात्म्यसजाता सङ्घा सर्वात्मना विपत् ।
 ते कथ भाजन भूतेर्ये सहन्ते न दुर्दशाम् ॥ १०२ ॥
 सुखलवदशाहर्षकैर्ब्रूये खल खलु खेलते
 स्त्रलति भजते लेशक्लेशे विषादविषूचिकाम् ।
 भवति न सता दर्पोद्दामा न दैन्यमयी मैति-
 र्दुर्भिवता गम्भीराणा सुखेष्वसुखेषु च ॥ १०३ ॥
 त्यक्त्वा श्रीर्दुर्जनद्वैत्यान्साधून्युष्मानुपैष्यति ।
 स्थिरा सता न विपद खलानामिव संपद ॥ १०४ ॥
 विचे त्याग क्षमा शक्तौ दु खे दैन्यविहीनता ।
 निर्दम्भता सदाचारे स्वभावोऽय महात्मनाम् ॥ १०५ ॥
 स्वाम्ये पेशलता गुणे विनतता हर्षे निरुत्सेकता
 मञ्जे सवृतता श्रुते सुमतिता विच्छेदये त्यागिता ।
 साधौ सादरता खले विमुखता पापे परं मीरुता
 दुःखे क्लेशसहिष्णुता च महता कस्याणमाकाङ्क्षति ॥ १०६ ॥
 उक्ते हिते म्हावता पद्मनाभेन भूतये ।
 सुरास्तमूचिरे बाल्य-द्व वात्सल्यलालिता ॥ १०७ ॥
 देव त्वय्यपि संनद्धे हितचिन्तासु नः परम् ।
 हृयती कर्मवैचित्र्याद्बुद्ध्या दुःखसंलति ॥ १०८ ॥

जीवाम क्लिष्टसक्लिष्टा निश्चेष्टा नष्टवृत्तय ।
 वनान्तविवरालीना शिशिरे मधुपा इव ॥ १०९ ॥
 बलिना वयमाक्रान्ता प्राक्तनेनेव कर्मणा ।
 स्वप्नभावोद्भवा भोक्तु विभूतिं न लमामहे ॥ ११० ॥
 बलिप्रभावादस्तोकैस्त्रिलोकी लोककण्ठकै ।
 इय त्वद्भुजगुप्तापि लुण्ठ्यते दैत्यदस्युभि ॥ १११ ॥
 सा नन्दनोद्यानवती हृता तेनामरावती ।
 बने विनोदयत्यस्मान्मनोरथपथागता ॥ ११२ ॥
 बने स्वर्गपुरीमेव चिन्तयन्त्य सुराङ्गना ।
 काङ्क्षन्त्युकण्ठया निद्रा स्वप्नसदर्शनाशया ॥ ११३ ॥
 अग्रे समग्रसैन्याना बलिसंश्रयनिर्भय ।
 अहो बाहुविहीनोऽपि राहुराहवमीहते ॥ ११४ ॥
 दैवेनेवार्पिताक्रान्तिर्बलिनाश्चर्यकारिणा ।
 सहस्राक्षस्य निर्बन्धादन्धक श्रीविबैन्धक ॥ ११५ ॥
 जैम्भते तारक काम त्रिदशश्रीप्रतारक ।
 दु शील स बले शक्त्या लीलातरलतारक ॥ ११६ ॥
 गजासुर कथायाते स्पर्धाबन्धे मदान्धवी ।
 बलेरग्रे गणपतेरेकदन्तस्य लज्जते ॥ ११७ ॥
 शोचन्सिंहनखोत्प्लात हिरण्यकशिपु रुह ।
 असनिघानानुशयी हरिणा योद्धुमिच्छति ॥ ११८ ॥
 सहस्रदोष्णा बाणेन बालेन बलिसूनुना ।
 गुहवाहमयूरोऽपि नीत क्रीडाशिखण्डिताम् ॥ ११९ ॥
 वह्निवाहशुकस्तेन न्यस्त कैाञ्चनपञ्जरे ।
 गृहोपवनवापीषु राजहसाश्च वारुणा ॥ १२० ॥

स्थर्ता पुरी' ख २ 'निबन्धक' घ ३ ख पुस्तके पूर्वोत्तरार्धयोर्व्यत्यय
 ५' ख.
 दशा० ४

सोऽपि प्रतापशिखिना युगपत्सयुगोन्मुख ।
 अचिरात्रिपुरल्लोष रौद्रो बाण करिष्यति ॥ १२१ ॥
 शम्बरोऽम्बरचित्राभ दर्शयत्यद्भुत रणे ।
 यदस्य शत्रुहृदये शक्तिर्नजति शूलताम् ॥ १२२ ॥
 यान्ति निष्फलतामेव तेषूपाया प्रकल्पिता ।
 उपकारा कृतघ्नेषु सज्जनेष्विव मन्यव ॥ १२३ ॥
 सैमता सामविमुख सामस्वनविधायिन ।
 स तवाप्यश्वशीर्षस्य हयग्रीव समीहते ॥ १२४ ॥
 सुरसर्वस्वहारिभ्यस्तेभ्य किं वा प्रदीयते ।
 मेरुरत्नाकरवती कौषो येषा जगन्नयी ॥ १२५ ॥
 बलिशासनवश्याना भेदो नास्ति सुरद्विषाम् ।
 आलिङ्गति हयग्रीव निर्वैरो महिषासुर ॥ १२६ ॥
 भवद्भूमङ्ग एवैकस्तेषा दण्ड क्षयक्षम ।
 सोऽप्यसद्भाग्यलेशेन मन्ये विसारितस्तव ॥ १२७ ॥
 बलि करोति भगवँल्लोकपालक्रिया स्वयम् ।
 लोके द्रष्टासि नि शेषे शेषे शेषे नु केवलम् ॥ १२८ ॥
 इत्युक्ते त्रिदशैरूचे विचार्य चिरमच्युत ।
 सुराणा विभवभ्रश बलेश्च गुणगौरवम् ॥ १२९ ॥
 बैलि पुण्यप्रवृत्तत्वाच्चोच्छेद्य सत्त्वसागर ।
 चिर क्लेशार्दिता यूयमिति दोर्लभ्यते मन ॥ १३० ॥
 विचार्यमाणस्तु बलेर्नात्मदोष प्रहश्यते ।
 दैत्यदुर्जनसङ्गेन स गतश्चिन्तनीयताम् ॥ १३१ ॥
 शमयति यश क्लेश सूते दिशत्यशिवा दश
 जनयति जनोद्वेगप्रयासं नयत्युपहास्यताम् ।
 अमयति मतिं मान हन्ति क्षिणोति च जीवित
 गिलति सकल कल्याणाना कुल खलसंगम ॥ १३२ ॥

सर्वात्मना गुणनिधिर्न वध्य सुकृती बलि ।
 किं त्वस्य विभवभ्रश करोमि भवता हितम् ॥ १३३ ॥
 हितक्रियासु युष्माक न कार्यं गणयाम्यहम् ।
 गम्यता त्यज्यता चिन्ता यतिष्ये कुशलाय व ॥ १३४ ॥
 इत्युक्ते विश्वगुरुणा त प्रणम्य ययु सुरा ।
 अचिन्तयच्च तत्कार्यं भगवान्गारुडध्वज ॥ १३५ ॥
 अत्रान्तरे भृगुसुत षाङ्गुप्यज्ञानलोचन ।
 शुक्र प्रोवाच वात्सल्याग्निर्जनावसरे बलिम् ॥ १३६ ॥
 औचित्याभरणं चित्तं सत्याभरणमाननम् ।
 गुणाभरणमैश्वर्यं भुवनाभरणस्य ते ॥ १३७ ॥
 लोके त्वत्सदृशी लक्ष्मीर्न श्रुता न विलोकिता ।
 शक्यानुकर्तुं लेशेन या न पूर्वैर्न चापरै ॥ १३८ ॥
 गुणक्षये पलायन्ते धीवराणामिव क्षणात् ।
 एताश्चपलचारिण्यश्चमर्यं इव सपद ॥ १३९ ॥
 क्षीयते श्री प्रमादेन शरत्कालेन निम्नगा ।
 ग्रीष्मागमेन रजनी कृष्णपक्षेण चन्द्रिका ॥ १४० ॥
 नीतेरश्रवणं हिते विहसन धूर्तव्रजावर्जनं
 दोषे व्याकरणं गुणेऽप्यगणनं छिद्रच्छलालोकनम् ।
 लोकानां विनिपातलक्षणमिदं श्रीभोगनिर्वासनं
 साधूनां दलनं खलेषु ललनं मित्रादिसदृशम् ॥ १४१ ॥
 दोषा अपि न बाधन्ते विचारविर्मलीकृता ।
 गुणा अप्यगुणायन्ते गाढग्रहघनीकृता ॥ १४२ ॥
 न शरीरविकाराय स्वरूपमात्राहृतं विषम् ।
 देहचन्दनलेपोऽपि निबिडं पीडयत्यलम् ॥ १४३ ॥

१ 'नीतेरश्रवणं हिते विहसन सत्यच्युताकर्णनं विद्वद्दर्शनमार्जवोपहननं धूर्तव्रजावर्जनं
 नम् । दोषे व्याकरणं गुणेऽप्यगणनं छिद्रच्छलालोकनं लोकानां विनिपातलक्षणमिदं श्रीभो-
 गनिर्वासनम् ॥' ख २ 'विरलीकृता' ख.

गुणरत्नावलीमध्ये सारभूत गुणद्वयम् ।
 तवैतद्दोषता यातमतिनिर्बन्धसेवया ॥ १४४ ॥
 श्लाघ्यमाश्रितवात्सल्य दान च श्रीविभूषणम् ।
 विभवायासता नीत भवतात्यन्तवर्धितम् ॥ १४५ ॥
 कुर्यादाश्रितवात्सल्यात्पक्षपात न दुर्जने ।
 कृष्णपक्षाश्रयेणैव पक्षे पक्षे क्षयी विधु ॥ १४६ ॥
 चित्र चारित्रचित्र ते दिग्मितिलिखित महत् ।
 दैत्यदुर्जनवात्सल्यधूमेन मलिनीकृतम् ॥ १४७ ॥
 भूतेर्दुर्व्यसन धृतेरसहन मानोज्ञतेर्याचन
 प्रीतेर्विस्मरण तनोर्निकषण नीतेरसन्मग्नम् ।
 कौर्तेल्लोभधन स्थिते प्रवसन धृतेरसचिन्तन
 शक्तेर्दुर्जनपक्षपातकरण निःशेषनिर्मूलनम् ॥ १४८ ॥
 अतिप्रदाननिर्बन्ध सर्वस्वक्षपणक्षम ।
 छिनत्त्यन्यार्थिवैफल्यार्द्धमवृक्ष क्रियौफलम् ॥ १४९ ॥
 सर्वोपजीव्य सर्वस्व सकृद्येन व्ययीकृतम् ।
 पुन सर्वार्थिदानस्य तेन मूलक्षय कृत ॥ १५० ॥
 विचायत्त सदा धर्म कामो वित्तनिबन्धन ।
 विचायत्तानि चित्तानि वित्त जीवितवैर्धनम् ॥ १५१ ॥
 धन रूपमैवैकव्य धन कुलमसकुलम् ।
 धन यौवनमन्लान धनमायुर्निरामयम् ॥ १५२ ॥
 रूप वेषैर्बल भृत्यैरुत्तमैर्मानमर्थिभि ।
 महाकुलविवाहैश्च कुल क्रीणाति वित्तवान् ॥ १५३ ॥
 मिषमैषज्याभ्या तरस्ति धनवान्नोगविपद
 धनेनान्धश्चक्षुर्युत इव चरत्यर्पितकरः ।

१ 'प्रधान' ख २ 'क्रियालताम्' ख ३ 'वर्तमानम्' ख, 'व धनम्' ग ४ 'अ
 वैरूप्य' ख

धनैः सत्कारार्चां जगति गतजीवोऽपि लभते
 धनेन प्राप्नोति प्रगुणगुरुमाराध्य सुगतिम् ॥ १५४ ॥
 श्राद्धोत्सवसङ्गन्धुर्जीवतीव शिव श्रिया ।
 भोज्योपचारविरहाङ्गन्धूना निर्धनो मृत ॥ १५५ ॥
 क्लेशलभ्य धन येन क्षपित नातिमात्रया ।
 कुलमानगुणाचारनिधन तेन रक्षितम् ॥ १५६ ॥
 गुणा धनेन लभ्यन्ते न गुणैर्लभ्यते धनम् ।
 धनी गुणवता सेव्यो गुणी न धनिना क्वचित् ॥ १५७ ॥
 सेव्यन्तेऽर्थार्थिभिर्मृपा जयजीवेति वादिभिः ।
 स्याच्चेन्न धनसंबन्ध कः सेव्यः कश्च सेवकः ॥ १५८ ॥
 सदृशो पुरुषत्वेऽपि तुल्यपादकरोदरे ।
 एकः प्रभुः परो दास इति विचविजृम्भितम् ॥ १५९ ॥
 सर्वे धनमदाधस्य प्रातः प्रातर्धनाशया ।
 सेवा विधातुं धावन्ति विविधाराधनोद्यमैः ॥ १६० ॥
 सिद्धौ वेतालवधस्य भोग्यस्तस्यैव भूपतिः ।
 शेषा शीतातपश्चान्ता दिनान्ते यान्ति निष्फला ॥ १६१ ॥
 दिशति कथमप्यन्तस्तारा इदं मदमन्थरा
 वदति विरल देवोऽस्मीति प्रेमदुर्मदो नृप ।
 प्रणमति च तं मीत्या भृत्यस्तदुत्तरकातर-
 स्तादिदमखिल दानादानं धनोपनिबन्धनम् ॥ १६२ ॥
 क्षीणे धने गुणे ग्लाने ग्लाने माने गते जने ।
 कैलत्रमपि वैमुख्यमचिराद्याति निश्चितम् ॥ १६३ ॥
 धनवैक्लव्यवैराग्यादपक्वा प्रव्रजन्ति ये ।
 धनोपायव्रत तेषां धने ध्यानं धने जपः ॥ १६४ ॥

१ 'भूपते' क-ग घ २ 'प्रमूढपद' ग ३ 'मानमान' ख ४ 'कलत्रमत्रपैर्या
 वत्परोपकरणीकृतम्' क

पुसा निवृत्तवित्ताना प्रवृत्ते वित्तयावने ।

उत्तानपाणिदीनाना मन्ये मरणमुत्तमम् ॥ १६५ ॥

जीवत्यर्थक्षये नीचो याच्ञापचयवञ्चनै ।

कुलामिमानमूकाना साधूनां नास्ति जीवितम् ॥ १६६ ॥

अप्रस्तावस्तुतिभिरनिश कर्णशूल करोति

स्व दारिद्र्यं बदति वसनं दर्शयत्येव जीर्णम् ।

छायाभूतश्चलति न पुनः पार्श्वयोर्नापि पश्चा-

न्नि स्व खेदं दिशति घनिना व्याधिवद्बुद्धिकित्स्य ॥ १६७ ॥

तस्मात्सर्वप्रयत्नेन रक्ष्य मानार्थिभिर्घनम् ।

महान्ययपरिष्कारैर्विशेषेण नरेश्वरैः ॥ १६८ ॥

अश्वमेधस्त्वयारब्धं क्रतुं सर्वस्वदक्षिणम् ।

एवमेव त्वमुद्दामवर्षी यज्ञे विशेषतः ॥ १६९ ॥

दृश्यन्ते दुर्निमित्तानि प्रवृत्तानि समन्ततः ।

दैत्यानां यैः कुवृत्तानां निवृत्तिः सूच्यते श्रियः ॥ १७० ॥

इत्युक्तं कविना श्रुत्वा बभाषे तः शनैर्बलिम् ।

सत्त्वोदधिः सृजन्दन्तकान्त्या चन्द्रकलामिव ॥ १७१ ॥

युक्तं कल्याणसंयुक्तमुक्तमुन्मुक्तसंशयम् ।

भगवन्भवता सर्वमस्वर्वप्रतिभोद्धवम् ॥ १७२ ॥

न जातु मे मुजच्छायाविश्रान्तिसुखशायिषु ।

अपत्येष्विव दैत्येषु पक्षपातो निवर्तते ॥ १७३ ॥

चिराश्रितपरित्यागे मतिर्यस्य प्रवर्तते ।

भूमिर्मारं वहन्ती तं मन्ये मज्जति लज्जिता ॥ १७४ ॥

स्वजनद्रोहरौद्रस्य चित्ताग्नेरिव मीषणा ।

म्रियति सर्वजनोद्वेगकारिणी कोपयुज्यते ॥ १७५ ॥

१ 'दैत्यानां' ख २ 'जीवत्यर्थक्षये नीचा याच्ञोपपन्न' ख ३ 'इत्युक्ते' क-ग
४ 'चिराश्रय' क ग घ ५ 'मीति' क-ग

आशासाश्रितपक्षपातविकला या शक्तिरुज्जृम्भते
 दीर्घा वेतसवल्लरीव विफला कस्योपकाराय सा ।
 बन्धश्चन्दनपादप पृथुमुजच्छायाश्रया यस्य ते
 सताप प्रविहाय शीतलतया सर्पा सुख शेरते ॥ १७६ ॥
 प्रदानफलशून्याभि किमेताभिर्विभूतिभि ।
 दृश्यते यासु भग्नाशाविमुख मुखमर्थिनाम् ॥ १७७ ॥
 आयाति धातुरादेशात्तदादिष्ट पलायते ।
 न त्यागेन न भोगेन क्षीयते रक्ष्यते धनम् ॥ १७८ ॥
 निर्बन्धादपि लुब्धेन निरुद्ध बद्धमुष्टिना ।
 निर्यात्यलक्षित क्षिप्र मत्स्यपुच्छोपम धनम् ॥ १७९ ॥
 कुर्वन्ति सुधियो यत्नादेतदेयं धनार्जनम् ।
 आर्तोपकारसतोष कदाचिल्लभ्यते धनात् ॥ १८० ॥
 क्षणेन वृद्धिं व्रजता क्षणात्क्षयमुपेयुषाम् ।
 धनाना च धनाना च केन विज्ञायते गति ॥ १८१ ॥
 गुप्त विनष्ट प्रकट विनष्ट कीर्ण विनष्ट मिलित विनष्टम् ।
 स्वय विनष्ट परतो विनष्ट दीनार्तदैत द्रविण न नष्टम् ॥ १८२ ॥
 मृत्पाषाणगुणै सुवर्णमणिभि शुक्त्यस्थिभिर्मौक्तिकै-
 लोके मूढतमे धन धनमिति व्यक्त्या प्रसिद्धिं गतै ।
 य कोष क्रियते न तस्य रुचिर पश्यामि किञ्चित्फल
 नि शेषाश्रितमृत्युबान्धवसुहृद्दीनार्थिदान विना ॥ १८३ ॥
 त्यक्ता मर्त्यमुव स्थितस्य विजने मेरो सुवर्णेश्रिय
 विश्रान्ता स्वशरीर एव बहत् किं निष्फलेनायुषा ।
 एकस्योन्नतिरेव सत्त्ववसतेर्विन्ध्यस्य वन्ध्या न सा
 दत्त्वा य किल तामनन्यमहिमां शेते सुख मूसम ॥ १८४ ॥
 इत्युक्त बलिना श्रुत्वा चिन्तयन्भवितव्यताम् ।
 किञ्चिदालक्ष्य वैलक्ष्य शुक्रश्चक्रे नत शिर ॥ १८५ ॥

अथाश्वमेधसमार प्रावर्तत महान्वले ।

पुन प्रदानदक्षस्य दक्षस्येवापरिक्षय ॥ १८६ ॥

तत प्रजापतिगणे प्राप्ते सप्तर्षिभि सह ।

अभूत्सुरर्षिभिर्जुष्ट ब्रह्मलोकनिभ सद ॥ १८७ ॥

तस्मिन्क्रतौ महादानपरिपूर्णेऽर्थिमण्डले ।

बभूव याचकाभावाह्लेश्चिन्तैव केवलम् ॥ १८८ ॥

अत्रान्तरे दैत्यजयासहिष्णुर्विष्णुस्त्रिलोकीकुशलप्रवृत्त ।

देवस्तानु स्वा बलिवञ्चनाय विश्वाकृतिर्वामनता निनाय ॥ १८९ ॥

धृतैव चित्ते लघुता करोति या धैर्यमानाहरणैकमूषि ।

सा दुर्दशेवातिशयेन याच्या न कस्य मानक्षतिमातनोति ॥ १९० ॥

श्याम शिशु कुञ्चितकृष्णकेशस्त्रिदण्डिकालकृतपाणिपद्म ।

सकङ्कण कुण्डलवान्किरीटी स ब्रह्मराज्य(१)प्रतिमश्चकाशे ॥ १९१ ॥

स मञ्जुसामस्वरसारणोद्यहन्ताशुसूत्रत्रयसनिवेशम् ।

यज्ञोपवीत धवल दधान शनैर्बलेर्यज्ञमहीमवाप ॥ १९२ ॥

स वेत्रिभिस्तत्र सुदुर्लभार्थिसदर्शनात्पादरविसयेन ।

असंनिरुद्ध प्रसम प्रविश्य वृत मुनीन्द्रैर्बलिमालुलोके ॥ १९३ ॥

बलिश्च त पद्मदलायताक्ष विलोक्य लक्ष्मीनिलय प्रहृष्ट ।

अदापयत्तस्य सुवर्णपीठ समुन्नत मानमिवादरेण ॥ १९४ ॥

सामस्वरेणाशिषमभ्युदीर्य क्षण स विश्रम्य जगाद धीर ।

संदर्शयन्तन्तरुचा तरस्यजगन्नयश्चान्द्रमिव भकाशम् ॥ १९५ ॥

इन्द्रस्य चन्द्रस्य चतुर्मुखस्य रुद्रस्य दक्षस्य मनोश्च यज्ञा ।

पुरा बभूवुर्न बभूव कश्चिदाश्चर्यकृत्त्वत्सदृशस्तु यज्ञ ॥ १९६ ॥

अहो महात्मा सुकृती जगत्सु जातस्त्वमेवाद्भुतसत्त्वसिन्धु ।

यश्चारुरत्नाश्रगजेन्द्रचैन्द्रलक्ष्मीप्रदानेष्वपि निष्प्रकम्प ॥ १९७ ॥

धवलस्त्रिलोक्यास्तिलक कुलस्य सर्वसदानेष्वतिमुक्तहस्त ।

दत्ताप्यशोक सरल प्रकृत्या त्व श्रीफलोऽप्यर्थिषु कल्पवृक्ष ॥ १९८ ॥

इत्युक्तमर्थसुधास्वभाव तेनान्तरस्थामृतसिन्धुनेव ।
 श्रुत्वा बलि प्रीतिविकीर्णसिताक्षस्तमस्यधादागतपक्षपात ॥ १९९ ॥
 अल्प वय स्वल्पशरीरतेयमनल्पकल्प प्रतिमाविकल्प ।
 कर्णानुकूल च वचस्तवैतत्कस्याद्भुतार्थं न मन करोति ॥ २०० ॥
 हर्षं वर्षति दर्शन नयनयो सूते श्रुतौ वाक्सुधा
 चित्त चन्दनपेशलश्च सैहसा स्नेह पर लिम्पति ।
 बध्नन्त्यन्यमनस्कतामपि गुणा भाग्यैर्भवत्सगम
 सजात सुकृताय मे सुमहते कीर्तिप्ररोहाय च ॥ २०१ ॥
 निर्गल संप्रति कथ्यता तद्यदीप्सित प्रीतिपदोपयुक्तम् ।
 सर्वस्वमेतन्मम जीवित वा न नाम किञ्चिद्भवतेऽस्त्यदेयम् ॥ २०२ ॥
 इति प्रयत्नात्प्रथमादरेण सोऽभ्यर्थित सर्वपरिग्रहाय ।
 दैत्याधिपेन प्रथमानमानमहोदयाय प्रणयात्तमूचे ॥ २०३ ॥
 त्वद्दर्शनात्प्रीतिसुधानिधानात्पर किमस्मादुपयुज्यते मे ।
 न नाम बन्ध्य क्रियते वचस्ते पदत्रयीं देहि वसुधराया ॥ २०४ ॥
 श्रुत्वैवमाश्चर्यतर वचस्तद्भलि सैवैलक्ष्यमिवाबभाषे ।
 अहो भवान्सकुचितार्थचादी विडम्बनायैव मम प्रवृत्त ॥ २०५ ॥
 अह प्रदाता त्वमुदारशील प्रीतिग्रहीतात्र पदत्रयी किम् ।
 प्रदीयते यद्यवमानलीला विनिर्मिता नर्ममयी सिताय ॥ २०६ ॥
 गृहाण सर्वं मम विद्यते यत्त्वद्दर्शनानन्दसमुद्भवस्य ।
 मन प्रसादस्य हि सत्यमस्य न तुल्यमूल्या सकला त्रिलौकी ॥ २०७ ॥
 इत्यर्थित पूर्णपरिग्रहाय पुन प्रयत्नाद्भलिनापि देव ।
 यदाग्रहीन्नाभ्यधिक तदासौ पदत्रयीमेव बलिर्दिदेश ॥ २०८ ॥
 प्रतिग्रहाभावसरेऽथ विष्णोरुत्तानहस्ताम्बुरुहेऽम्बुधाराय ।
 सुवर्णमृङ्गारमुखात्पतन्तीमस्तम्भयदैत्यहिताय शुक्र ॥ २०९ ॥

१ 'अत्यन्तसुधास्वभाव' ग घ २ 'विकासिचक्षु' घ ३ वपुषि' क पुस्तके
 पाठान्तरत्वेन घृत ४ 'प्रीतिपदप्रयुक्तम्' ख ५ 'सवैलक्ष्य' ख ६ 'प्रतिग्रही
 तत्र पदत्रयी' ख ७ 'प्रतिग्रह'

त शुक्रवक्रक्रममाकलय्य चक्री त्रिलोक्याक्रमणाभिकाम ।
 स्तोकस्मिताङ्ग कुशतूलिकाग्रभेदेन चक्रे कविमेकनेत्रम् ॥ २१० ॥
 विश्वाकृतिर्दानजल गृहीत्वा लोकत्रयाक्रान्तिविवर्धमान ।
 त्रभौ जगन्मण्डपमानदण्डशोभाभिरामोदितदण्डपाद ॥ २११ ॥
 त्रैलोक्याक्रान्तिलीलाप्रविस्तृतवपुष श्रीपतेर्दण्डपाद
 प्रौढोत्क्षेपोग्रवेर्गोल्लसदतुलबलोद्भ्रान्तकल्पान्तवात ।
 नि शेषाशाप्रबन्धप्रचलनभुवनाखण्डनाकाण्डकम्प-
 अश्रयद्भ्रष्टाण्डरक्षानिहितमरकतस्तम्भशोभा बभार ॥ २१२ ॥
 प्रवर्धमानस्य विलम्बिहारपर्यन्तसक्तस्तरणिर्मुहूर्तम् ।
 विष्णोर्विभौ नाभिभवाञ्जचुम्बी कुर्वन्मुहुर्लोहितरत्नशङ्काम् ॥ २१३ ॥
 प्राप्तेऽथ विष्णोश्चरणारविन्दे विरञ्चिलोक त्रिदशामिनन्धे ।
 पादार्घ्यदानावसरेऽञ्जजन्मा कमण्डलु निर्जलमालुलोके ॥ २१४ ॥
 घर्मे द्रुते तत्क्षणमम्बुमाव यातेऽथ पाद्ये कमलासनेन ।
 भक्त्या प्रदत्ते बलिकीर्तिशुभा तरङ्गभङ्गैरुदियाय गङ्गा ॥ २१५ ॥
 किं विष्णो पादपद्मस्फुटनखकिरणश्रेणिरच्छोच्छलन्ती
 विश्वव्याप्तिप्रजातोजितविजयलसद्वैजयन्ती सिता किम् ।
 किं स्वर्गश्रीप्रहर्षोचितहसितरुचि प्रोन्मिषत्संशयाना-
 मित्युच्चैः, खेचराणा चिरममरसरित्सम्रमेऽमृतप्रवाद ॥ २१६ ॥
 एकक्रमावृतसमस्तजगन्नयस्य
 शेषक्रमद्वितयदानविशुद्धिधीर ।
 निर्व्याजधर्मधवल स्थिरसत्त्वसत्य-
 स्तायाज दैत्यतिलक सकला त्रिलोकीम् ॥ २१७ ॥
 तस्याथ सैत्यसमयप्रतिपन्नसर्व-
 त्यागस्य दीर्घगुणपाशनियन्त्रितस्य ।
 धीरस्य सप्तमतलान्तसुतालनाम्नि
 पातालघाप्ति भगवान्स्थितिमादिदेश ॥ २१८ ॥

जातो जगत्पुच्छितकृद्धलिरेक एव

तस्यैव सप्तमुवनाभरण यथासि ।

येनातिदानविततद्रविणावशेष-

शुद्धि कृता स्वतनुबन्धसमर्पणेन ॥ २१९ ॥

अश्रद्धया कुहकदम्भमरेण यद्य-

त्पिच्यक्रतुव्रतजपादि करोति लोक ।

तत्तद्दलेर्नियमसकलितात्मवृत्ते

वृत्त्यै विचार्य परिकल्पितमच्युतेन ॥ २२० ॥

साश्चर्यं युधि शौर्यमप्रतिहत तत्खण्डिताखण्डल

आच्छोत्तानकर कृत स भगवान्दानेन लक्ष्मीपति ।

ऐश्वर्यं स्वकराप्तसप्तमुवन लब्धाब्धिपार यश

सर्वं दुर्जनसगमेन सहसा स्पष्ट विनष्ट बले ॥ २२१ ॥

सशरशबरत्रासत्वङ्गन्मृगीतरला श्रिय

सुखमपि कपिप्रेङ्खल्लिङ्गीदलाञ्चलचञ्चलम् ।

प्रतिदिनमिय मुक्ते जन्तोरभावविधायिनी

प्रसमपतिता भौव भाव भवे भवितव्यता ॥ २२२ ॥

इति स भगवान्विष्णु कर्तुं सुराश्रयिणीं श्रिय

बलिभुजतरुच्छायाहीनान्विधाय महासुरान् ।

अपि खलजनासङ्गाद्भूमेर्गतस्य तल बले

प्रणयरैचिता पुण्यै कीर्तिं निनाय समुन्नतिम् ॥ २२३ ॥

इति श्रीव्यासदासापराख्यश्रीक्षेमेन्द्रविरचिते दशावतारचरिते वामनावतार पञ्चम ।

८-परशुरामावतार षष्ठ ।

बद्धे बलौ निश्चलधर्मसेतौ भग्नेषु दैत्येषु निराश्रयेषु ।

बभूव निर्विघ्नमैहोत्सवश्रीर्नि शल्यकल्याणवती त्रिलोकी ॥ १ ॥

१ 'उत्त' ख २ 'आश्रय' क ग घ ३ 'भावे भावे' घ ४ 'रचनां' ख.
५ 'धनोत्सव' ख

शक्रेण वृत्रे निहते सजम्भे सुम्भे निसुम्भे प्रसभ भवान्या ।
 जीर्णेऽप्यगस्त्येन समस्तलोकशोकेऽथ वातापिनि सेल्वले च ॥ २ ॥
 चामुण्डया चण्डपराक्रमे च अस्तेऽथ पातालतताननेन ।
 रुरौ रणप्रच्युतरक्तबिन्दुवृन्दोदरोद्यद्गुरुकोटिलक्ष्ये ॥ ३ ॥
 गुहेन भिन्ने युधि तारके च गजासुरे धूर्जटिनान्धके च ।
 दैत्येषु चान्येषु हतेषु देवैर्नि शङ्कमासीत्सुरराजराज्यम् ॥ ४ ॥
 यातेऽथ काले शनकैर्विशाले दैत्येश्वरा क्षमामवतीर्थ सर्वे ।
 क्रमेण ते दुर्मददस्युरूपा सपापशापा क्षितिपा बभूवु ॥ ५ ॥
 शशास तस्मिन्समये महीयान्महीपतिर्हेहयवशजन्मा ।
 प्राज्योर्जितश्रीर्जगदर्जुनाख्य सहस्रबाहु कृतवीर्यसूनु ॥ ६ ॥
 स्पर्धानुबन्धोद्धतदर्पयुद्धसनद्धवीर दशकधरं य ।
 गदाग्रहेलाहतिनष्टचेष्ट शय्याङ्कपर्यङ्कतले बबन्ध ॥ ७ ॥
 अत्रान्तरे शौर्यनिधिर्मृगूणा कुले विशाले जमदग्निपुत्र ।
 हरिस्तम कुञ्जरपुञ्जमेदी प्रतापदीप्तोऽवततार राम ॥ ८ ॥
 तस्योपदेष्टा भगवान्बभूव शार्ङ्गे धनुर्वेदविधौ पिनाकी ।
 आदानसंधानहृदातिदूरलक्ष्येषु दत्ताद्भुतलक्षशिक्ष ॥ ९ ॥
 शस्त्रास्त्रविद्याविदितप्रकर्षसंघर्षयुद्धे जिततारकारि ।
 पुत्राधिका बलभता गुणेन जगाम रामस्त्रिपुरान्तकस्य ॥ १० ॥
 मदग्रहोदग्रगजासुरास्थिविसस्थुलाखण्डनखण्डधारम् ।
 ददौ त्रिशूली परशु खमसै कूर कुमारावजयेन तुष्ट ॥ ११ ॥
 तत कदाचिन्मृगयारसेन स कार्तवीर्य प्रविसारिसैन्य ।
 वन विगाढ क्षयमक्षयेषुश्चक्रे मृगद्वीपिमृगेश्वराणाम् ॥ १२ ॥
 मग्नद्विषा दुःसहमोहहेतुर्दयादरिद्र हृदय सदैव ।
 कर्षत्यल शोणितमासङ्गल्बन्धन भराधराणा मृगयापिशाची ॥ १३ ॥
 तुरङ्गसेनामृदितस्थलानि शराहताशेषमृगद्विपानि ।
 विश्रैद्भुतोपद्रुततापसानि प्रविश्य चक्रे स तपोवनानि ॥ १४ ॥

अथाश्रमाग्र जमदग्निजुष्ट भग्नुम रुणविविन्नसत्त्वम् ।
 कृत्वा शनैः श्रान्तहय स तस्यौ विश्रामकाम कुसुमस्थलीषु ॥ १५ ॥
 होमावशेषैः सकुशैः पयोभिः सवर्धितानां स कुरङ्गकाणाम् ।
 मुनीन्द्रशिष्यैरपि वार्यमाण सैन्यैः क्षय निष्करुणश्चकार ॥ १६ ॥
 स कामधेनु मुनिहोमहव्ययोग्या सवत्सा गुणगौरवेण ।
 कण्ठे गृहीत्वा जमदग्निनापि रुद्धा मदान्धस्तरसा जहार ॥ १७ ॥
 क्रौर्येण कीर्तिर्व्यसनेन लक्ष्मीर्द्वेषेण विद्या विनतिर्मदेन ।
 क्षमातिकोपेन धृतिर्मयेन प्रयाति लोभेन च सर्वमेव ॥ १८ ॥
 यात स हृत्वा मुनिहोमधेनु लोभेन विक्रीतविवेकसत्त्व ।
 यशसि लोकत्रयविश्रुतानि चकार धिक्कारकलङ्कितानि ॥ १९ ॥
 निरुद्धाशा सर्वे दधति भृशमुद्वेगकलना
 विवेकालोकस्य प्रभवति न लेशः कचिदपि ।
 न मित्रस्यालोको भवति परिहारेण वदने (१)
 घने लोभे जतो स्थितिमुपगते कस्य सुगति ॥ २० ॥
 गतेऽथ तस्मिन्नपतौ स्वदेश महासुनीना विहितापकारे ।
 राम समभ्येत्य गजाश्वभग्न तपोवन निर्मृगमालुलेके ॥ २१ ॥
 निवृत्तवेदस्मृतियज्ञविद्यापुराणवाद विरताभिकार्यम् ।
 भग्नाननोद्विग्नजन विलोक्य तपोवन प्राप च शोकशङ्कुम् ॥ २२ ॥
 विज्ञाय राज्ञा तददर्शं कर्म स कार्त्तवीर्येण कृत सकोप ।
 शुश्राव तेनैव पितुः सवत्सा बलेन नीतामपि होमधेनुम् ॥ २३ ॥
 स निःश्वसन्दुः सहकोपकम्पलुठज्जटाभारभृतांसकूट ।
 क्षत्रक्षयोत्कण्ठमकुण्ठधार कुठारमादाय जवाज्जगाम ॥ २४ ॥
 स हैहयीं हेममयीमवाप्य प्रतापदीप्तामिव राजधानीम् ।
 युद्धाय सनद्धमुजासहस्रमस्तथैर्योऽर्जुनमाजुहाव ॥ २५ ॥
 तयोः प्रवृत्ते भुवनप्रकम्पदीक्षाक्षमे सक्षयघान्नि युद्धे ।
 क्षोभ प्रभूताद्भुतसम्रमोऽभूदभूतभूताभिमवर्पेगल्भ ॥ २६ ॥

१ 'अथावसात' ग घ २ 'स' ख ३ 'पीठ' ख ४ 'प्रकम्प' क-ग घ
दशा० ५

तस्याषण्डप्रताप कठिनमदभराकुण्ठकण्ठस्य वेगा-

त्रिक्षिप्य स्कन्धपीठे गिरिदलनसह घोरधार कुठारम् ।

भूमर्तुर्धेनुचौर्याचरणघनरुधा कार्तवीर्यस्य राम

सैस्तासं दो सहस्र युधि नवनलिनीनाललाव ललाव ॥ २७ ॥

प्रतापमित्रे निहते सहस्रकरेऽथ तस्मिन्मुवनैकशूरे ।

रामस्य निर्यत्ननिपातितारेर्मर्मप्रसारी न शशाम मन्यु ॥ २८ ॥

द्विबाहुना बाहुसहस्रदीप्ते हते नृशक्रे मुनिना प्रसङ्ग ।

स शृङ्गभङ्ग क्षितिमृत्कुलस्य तीव्र पर मानविनाशनोऽभूत् ॥ २९ ॥

कालेन तन्मन्युर्धेनानुतापा पापाय सर्वे मिलिता क्षितीशा ।

वैरप्रतीकारविधानसज्जा जग्मुर्वन भार्गवकुञ्जरस्य ॥ ३० ॥

रामे फलेध्माहरणाय याते शून्य प्रविश्याथ तपोवन ते ।

निष्कृतकण्ठस्तशोणितौघमग्न निजघ्नूर्जमदग्निमेव ॥ ३१ ॥

रामस्तत पितृवधोद्धतशोकबहे

शान्तिं न बाष्पजलबिन्दुभिरप्यवेत्य ।

आसीत्क्षण क्षितिपञ्जीवितजातलज्ज

स्तद्रक्तसागरनिमज्जनसज्ज एव ॥ ३२ ॥

गत्वा जवेन रणयज्ञविधानदीक्षा-

क्षेत्र क्षणात्क्षितिपवशवनोग्रवहि ।

कृत्वा समस्तनृपसहस्रतिमेकवार

वैरक्षयेण न मनाविरराम राम ॥ ३३ ॥

स्नात्वा रक्तपूर्णं रणसरसि लैसत्कीर्तिधौतोत्तरीय

। क्रोधानृण्य विधातु कृतसकलजगत्क्षत्रवशाम्भिकार्य ।

श्राद्धश्चद्विधान व्यधित शरकुशाकीर्णभूपालमौलि-

श्रेणीहेमाशुनिर्यत्तिललवकलितन्यस्ततन्मुडपिण्ड ॥ ३४ ॥

१ 'तस्याकुण्ठ' ख २ 'कर्मभारं' ख, 'कर्मभारं' घ ३ 'संसल' ख
 ४ 'घनाभितापा' ख ५ 'निष्कृत' ख ६ 'जीवन' ख ७ 'वैर' ख ८ 'स' ग
 ९ 'छटत' क १० 'सिम्यत' ख

निर्क्षेत्रा क्षत्रियारिर्जलनिधिपरिखामेखलान्तामखिन्न
 कृत्वा त्रि सप्तकृत्व पितृवरनिधनक्रोधन क्षमा क्षणेन ।
 य प्रादादेकविप्रार्पितजलचुलुकस्तोकदानातिलज्जा-
 मज्जन्मानाननाङ्ग सितसितयशसस्तस्य किं वर्ण्यतेऽन्यत् ॥ ३५ ॥
 इति श्रीव्यासदासापराख्यश्रीक्षेमे ब्रविरचिते दशावतारचरिते पैरशुरामावतार षष्ठ ।

७ रामावतार सप्तम ।

कालप्रवाहे महति प्रयाते तन्मध्यवेगाभिरते गते च ।
 तरङ्गलोलोद्धतभाववर्गे रक्ष कुलैर्भारयुताभवद्भू ॥ १ ॥
 अत्रान्तरे सालकटङ्कटाना वशे विशाले क्षणदाचराणाम् ।
 पुष्पोत्कटा नाम बभूव कन्या तारुण्यदर्पेऽपि विवाहहीना ॥ २ ॥
 सा मेरुपार्श्वे मणिहेमवल्लीविलासरम्योपवने चरन्ती ।
 सुत पुलस्त्यस्य तपोनिधान सध्याक्षणे विश्रवस ददर्श ॥ ३ ॥
 ध्यानावसाने मुनिना सकम्पा प्रीत्याथ सा तेन विलोकिता ।
 नवामिलाषोद्भवविह्वलेव भावान्विता गर्भवती बभूव ॥ ४ ॥
 क्रमेण तेनैव मुने सपर्याविधायिनी तस्य तपोवने सा ।
 असूत पुत्रत्रितय विचित्रकर्मप्रकारेण विभिन्नरूपम् ॥ ५ ॥
 दशाननाद्या परिवर्धमानाश्चक्रुश्चिर बोधतर तपस्ते ।
 पितामहप्रीतिवरादवापुर्येन त्रिलोकीक्षपणक्षमत्वम् ॥ ६ ॥
 महेश्वराराधनहोमवह्नौ छित्त्वा दशास्य स्वशिरासि हुत्वा ।
 जम्भारिसाम्राज्यजयी जगाम जगत्रयीलुण्ठनकण्टकत्वम् ॥ ७ ॥
 त्रैलोक्यपुण्यैरथ कुम्भकर्णस्तपोवरासौ विपरीतवाचा ।
 अक्षीणनिद्र सतत बभूव प्रबोधनादेकदिनासमोज्य ॥ ८ ॥
 वरप्रदानेऽथ विधिं ययाचे बिभीषणो धूर्ममतिं मनीषी ।
 तद्वाक्यतुष्टेन पितामहेन नीत स धीमानमरत्वमेव ॥ ९ ॥

आतुर्बलाद्वैश्रवणस्य लङ्का हृत्वा पुरीं रत्नहिरण्यहर्म्याम् ।
 दशाननं पुष्पकमुज्ज्वल च विमानराज विजयोद्यतोऽमृत ॥ १० ॥
 जित्वा स विश्व विगतारिचिन्त संजातसङ्ग्रामवियोगखेद ।
 लोकत्रये चित्तविनोदनाय विमानमारुह्य चिर चचार ॥ ११ ॥
 स निर्झरोद्गारतुषारशैलसुवर्णरत्नोज्ज्वलतुङ्गशृङ्गे ।
 क्षण न्यषीदद्विषावसाने तद्भीतितीलीनाखिव पद्मिनीषु ॥ १२ ॥
 ताप मुहुर्द्विक्पतिवल्लभाना करावमर्षै ककुभा विधाय ।
 कुमुद्वतीबन्धनपापशापाज्जगाम दु शील इवास्तमर्क ॥ १३ ॥
 साध्य प्रकाश परिपीय रक्त निजौजसा लोकनिमीलनानि ।
 निशागमोत्साहपद क्रमेण तमासि रक्षासि च तुल्यमापु ॥ १४ ॥
 अथोद्ययावग्रसरप्रकाशअश्रुत्तम स्तोकयुतान्तरिक्षे ।
 सुधातरङ्गाकुलकालकूटकरम्बिते क्षीरनिधाविवेन्दु ॥ १५ ॥
 तम समूहस्तरुकुञ्जपुञ्जतलस्थितश्चान्द्रमस प्रकाशम् ।
 बभौ दशग्रीव इव प्रयत्नात्कैलासमुल्लासयितु प्रवृत्त ॥ १६ ॥
 जहार लक्ष्मी कमलाकराणा चकार भङ्ग सुरचक्रनाम्नाम् ।
 बभार दोषाश्रयवान्कलङ्क लङ्कापतिर्दिविजयीव चन्द्र ॥ १७ ॥
 हृन्मर्मसलमशिलीमुखेषु दीर्घेषु सद्य कुमुदव्रजेषु ।
 सर सु चन्द्रप्रतिबिम्बमूर्तिर्दशास्यभीत्येव मुहुश्चकम्पे ॥ १८ ॥
 समीरा सोत्कण्ठा इव ललितवल्लीकुलवधू-
 समाकर्षै क्रीडानिबिडदशकण्ठानुकृतय ।
 विचेरुर्वापीना कुमुदमधुमाद्यन्मधुकरा-
 कुलश्रेणीवेणीहठहरणहेलातरलिता ॥ १९ ॥
 उन्निद्रचन्द्रामरणे निशीथे तस्मि महानन्दधनप्रकारे ।
 प्रीति सुखस्पर्शमयी बभूव वैराम्यभाजामनुरागिणा च ॥ २० ॥
 लङ्केश्वरस्तत्र शशाङ्करत्नशिलातले रश्मिविलासहासे ।
 सुख शयान पुरत प्रयाती जितेन्द्रलक्ष्मीं ललना ददर्श ॥ २१ ॥

दशाननोत्सादितनाकलोकलक्ष्मीमिवैका विजने अमन्तीम् ।
 मैत्रीमिव प्रेमभराभिरामा तारुण्यलावण्यमनोभवानाम् ॥ २२ ॥
 विलोक्य लङ्कापतिरङ्गमुक्तशशाङ्कशङ्काजननानना ताम् ।
 स्वप्नेऽप्यदृष्टा मनसाप्यचिन्त्या हर्षाश्रुतक्षैब्यमिवाससाद ॥ २३ ॥
 अचिन्तितापातकिरातमीता मृगीमिवालम्ब्य बलेन पाणौ ।
 स ता बभाषे विभवाभिमान तद्भोगशून्य विफल विचिन्त्य ॥ २४ ॥
 कस्यान्तिक कुञ्जरगामिनि त्व प्रयासि धन्यस्य रणोज्झितासो ।
 आराधित केन तपोविशेषै सौभाग्यमूर्तिर्मगवानमोम् ॥ २५ ॥
 न त्वय्यसे सुभ्रु कुरु प्रसाद लब्धा सुधा मुञ्चति मन्दपुण्य ।
 त्यक्तान्ययत्नोपेतानि मोहात्पुनर्न लभ्यानि समीहितानि ॥ २६ ॥
 इति ब्रुवाणेन दशाननेन तन्वी घनालिङ्गनपीडिताङ्गी ।
 काञ्चीविमुक्तिप्रतिषेधदिग्ध वैलक्ष्यमुग्धाक्षरमाचक्षे ॥ २७ ॥
 बलेन नीवी ननु न प्रमोच्या विमुञ्च मा दुर्व्यसनस्पृहा च ।
 अशीललीलाशकलीकृता त्व ह्रिय श्रिय रक्ष यश कुल च ॥ २८ ॥
 रम्भाभिधाना सुरलोककान्ता त्वद्भ्रातृसूनोर्नडैकूबरस्य ।
 प्राणोपमाना धनदात्मजस्य न वेत्ति किं मौ सुमते क्षुषा त्वम् ॥ २९ ॥
 इति ब्रुवाणामबला बलेन सदूष्य मातङ्ग इवाङ्गिनीं ताम् ।
 म्लानाननाङ्गामवमानलीना लज्जानिमज्जद्वदना मुमोच ॥ ३० ॥
 उच्छिष्टाधरपल्लवा नखमुखोल्लेखावस्वातस्तर्नी
 विस्त्रस्ताशुककेशपाशकुसुमामुत्कम्पिनीं मन्युना ।
 श्वासायासवतीं सबाष्पनयना तन्वीं वहन्ती तनु
 सा गत्वा नडकूबरस्य विदित पौलस्त्यवृत्त व्यधात् ॥ ३१ ॥
 दृष्ट्वाभिभूता नडकूबरस्ता श्रुत्वा कुवृत्तं च निशाचरस्य ।
 अकामका तारतिसगमान्त तस्यास्तु दुर्जीवितमित्युवाच ॥ ३२ ॥

१ 'स्वाज्यसे' क-ग घ २ 'उपगतानि' क, 'उपहितानि' ख ३ 'धनदात्म-
 जस्य' ख ४ 'नडकूबरस्य' ख ५ 'त्व सुमते क्षुषां माम्' ख

नक्तचरैस्तत्क्षणवर्ण्यमान तच्छापमाकर्ण्य भृश दशास्य ।
अन्तर्वहन्दुश्चरितानुताप विमानमारुह्य शनैर्जगाम ॥ ३३ ॥

सुखक्षैब्यक्षामा प्रकटमवटापातगतय

क्षिपन्त शीलारुख्य व्यसनमविलक्ष्या क्षतधिय ।

स्वलन्त कुर्वन्ति प्रसभमवलेपेन किल त-

द्यदुद्धूतस्ताप प्रचलति न जीवान्तनियत ॥ ३४ ॥

व्योम्ना व्रजन्त पुरतस्तमेत्य माहेश्वर प्राह गण सकोप ।

हृहो निवर्तस्व भजस्व नीतिं व्योम्ना गतिर्नेह नमश्चराणाम् ॥ ३५ ॥

सतीसहाय स्फटिकाद्रिशृङ्गे देवो मृड क्रीडति चन्द्रचूड ।

पार्श्वेन यात्यत्र मरीचिमाली भयेन नोच्चैर्मरुतोऽपि वान्ति ॥ ३६ ॥

श्रुत्वा मदोद्गारगिर गणस्य दुष्टद्विप कृष्ट इवाङ्कुशेन ।

दष्टाधर कोपकषायचक्षुर्नोवाच किञ्चित्सै हरानुरोधात् ॥ ३७ ॥

श्वसविमानादवरुह्य सज्ज स मज्जयन्मूमिभिवाभ्युपेत्य ।

स्कन्धेन पातालतला तमूलात्कैलासमुल्लासितमुजहार ॥ ३८ ॥

विघूर्णमानाद्रिगुहागृहेभ्य समन्तत सभ्रमविद्वुतानाम् ।

सत्रस्तविद्याधरसुन्दरीणा काञ्चीरवै ख मुखरीबभूव ॥ ३९ ॥

क्षमान्तोत्क्षेपातिवेगप्रसरदनलसोल्लासकैलासकम्प-

क्षोभे बिभ्यद्भवानीनिभृतभुजलतालिक्रितश्चन्द्रचूड ।

दाशास्यैर्हर्षहास व्यभजत चरणाकुञ्चिताङ्गुष्ठपीडा-

व्रीडानिर्भुममीलन्नयनगलगलद्गर्गरोद्गाररावै ॥ ४० ॥

अत्युग्ररावेण दशाननस्य प्रसादवान्नावण इत्यभिरुह्याम् ।

चक्रे पिनाकी प्रियता प्रयान्ति प्राय प्रभूणा विपरीतचेष्टा ॥ ४१ ॥

तुष्टात्पुन प्राप्य वर त्रिनेत्रजैलोक्यलक्ष्मीपरिमोगमव्यम् ।

व्रजन्विमानेन दशानन खे सकौतुक पुष्पकमित्युवाच ॥ ४२ ॥

१ 'तदा' ख २ जगामेत्यनन्तर इति नङ्कृवरशाप' इति ख पुस्तकेऽधिकम
स्ते ३ 'सहसानुरोधात्' क ग घ ४ 'स्कन्धेन' सर्वेषु पुस्तकेषु

य एष दूरात्कनकाचलस्य सलक्ष्यते दक्षिणपार्श्वदेशे ।
 शृङ्गाग्रलम्बोज्ज्वलरत्नशैलस्तदङ्गविश्रान्तिसुखे ममेच्छा ॥ ४३ ॥
 इति ब्रुवाण क्षणदाचरेद्र क्षणाद्विमानेन जवेन नीत ।
 तस्याद्भुताद्विर्बिचचार पद्भ्या रत्नस्थले कल्पलतावृतान्ते ॥ ४४ ॥
 वैदूर्यगारुत्मतपद्मरागवज्रेन्द्रनीलामलशैलशृङ्गम् ।
 पश्यन्नवालोकनहर्षमानी न रावण कौतुकवृत्तिमाप ॥ ४५ ॥
 क्वचित्स्वलन्निर्झरराजवत गुहागृहोद्गीर्णमहादृहासम् ।
 मीत्येव नीहारपटावृतानि निमीलयन्त ककुभा मुखानि ॥ ४६ ॥
 समुलसन्नीलमणिस्थलोरुस्थूलाशुपुञ्जोन्नतदण्डपादम् ।
 पुन प्रवृत्त बलिवञ्चनाय व्याप्ताम्बर विष्णुमिवाप्रमेयम् ॥ ४७ ॥
 बलान्वितोद्यद्भनकालनेमि प्रह्लादसरब्धजलोद्भवोऽग्रम् ।
 सतारकाम्र कटक बहत यात हिरण्याक्षमिवाचलत्वम् ॥ ४८ ॥
 सविस्मयानन्ददृशा समतान्निर्वर्णयन्नेव मुहुर्महाद्रिम् ।
 तदुच्चशृङ्गाश्रमघास्त्रि दिव्या कन्यामपश्यत्स तप प्रसक्ताम् ॥ ४९ ॥
 तन्वीं स्तनाभोगमरादवासससक्तकृष्णाजिनगाढबन्धाम् ।
 लतामिवोद्यत्स्तम्बकाभिलाषनि स्पन्दलीनालिकुलाभिरामाम् ॥ ५० ॥
 पौलस्त्यत्रिध्वस्तसमस्तलोकघनावमानानलतीव्रचिन्ताम् ।
 शक्रश्रिय स्वर्गवियोगस्त्रिन्ना रक्ष क्षयायेव तप प्रवृत्ताम् ॥ ५१ ॥
 ता वीक्ष्य रक्ष पतिरक्षयेन्दुमुखीं सखीनेत्रसुधा निपीय ।
 मेने तदुच्छिष्टरुचापि शिष्टा स्पृष्टा न सक्लिष्टनिकृष्टसृष्टिम् ॥ ५२ ॥
 पुन सदाचारपरम्परार्हपाद्यासनादिप्रणयप्रवृत्ताम् ।
 तामब्रवीदद्भुतरूपसपत्सपन्नपूज क्षणदाचरेन्द्र ॥ ५३ ॥
 का त्व मनोजमविवर्जितेव रतिर्विरागव्रतदुर्ग्रहेण ।
 मदेन विद्या कपटेन मैत्री लोभेन लक्ष्मीरिव लुप्तशोभा ॥ ५४ ॥
 ध्यानावधान परमोऽवमानस्त्रपाकर पात्रमथाक्षसूत्रम् ।
 वने निवासस्तव यौवनेऽसिञ्जपश्च शाप कुसुमायुधस्य ॥ ५५ ॥

त्यक्त्वाग्रह ब्रूहि विचित्य तन्वि त्वमेव सत्य यदि युक्तमेतत् ।
 बिम्बाधरे चुम्बनकेलियोग्ये जपेन पापार्जनमेव मुग्धे ॥ ५६ ॥
 निरञ्जनत्व कुसुमप्रसक्तिश्चित्र जटाबन्धनकारण ते ।
 अनङ्गराग कुरु मा शरीरमनङ्गराग बह चेतसि त्वम् ॥ ५७ ॥
 भोगोत्सव मानय मा नय त्व क्लेशैरदोष कृशता शरीरम् ।
 अह हि ते तन्वि समीहिते च हिते च सपादनबद्धकक्ष ॥ ५८ ॥

शृङ्गारस्य गतैव भाग्यगुरुतानङ्गस्य नाङ्गस्पृहा

लावण्य धनमन्युदैन्यमलिन का यौवनस्योन्नति ।

नोद्यान दयित मधुर्विधिहत कस्येदुरानन्दन

कान्ते ते तपसि स्थिता यदि मतिस्तत्सर्वमस्त गतम् ॥ ५९ ॥

श्रुत्वैतदुक्त दशकधरेण सा किञ्चिदाकुञ्चितचेतनेव ।
 जगाद खेदेन विनि श्वसन्ती ह्रियावमानेन च मन्युना च ॥ ६० ॥
 व्रते विवाद विमर्ति विवेके सत्येऽतिशङ्का विनये विकारम् ।
 गुणेऽवमान कुशले निषेध धर्मे विरोध न करोति साधु ॥ ६१ ॥
 कचस्य बाचस्पतिसमवस्य स्वाध्यायज्ञा वेदवती सुताहम् ।
 देया मयेय स्वयमच्युताय मनोरथोऽमृत्पितुरित्यय मे ॥ ६२ ॥
 कालेन दैत्यै स हत पिता मे मातानरु शोकमिव प्रविष्टा ।
 वरार्थिनी देवमनन्यचित्ता तप प्रवृत्ता हरिमर्थयेऽहम् ॥ ६३ ॥
 इति ब्रुवाणा दशकधरस्ता गाढानुबन्धेन घनाभिलाष ।
 पुन पुन क्षीब इव प्रलापी कोपाग्निसतापवतीं चकार ॥ ६४ ॥
 स्मृत्वा स शाप नडकूबरोक्त सत्यक्तकान्ताहठसङ्गवान्छ ।
 नखक्षतोच्छिष्टकुशस्थलीं ता कृत्वा जगाम स्वपुरीं सकाम ॥ ६५ ॥
 सा भानिनी दुर्विषहावमान रक्ष करस्पर्शममृष्यमाणा ।
 कुलाभिमानेन्धनमात्मशुद्धौ भूर्व प्रकोपाग्नमिवाविवेश ॥ ६६ ॥
 चिर विचिन्त्याच्युतमच्युताशा जन्मास्तु मे राक्षससक्षयाय ।
 उक्तेवेति दृष्ट्वा रविमद्रिशृङ्गाचापेन तवीं तनुमुत्ससर्ज ॥ ६७ ॥

अम्लान कुशल कुल च विमल सत्सङ्गगण्या गुणा
मान्या मानधनोन्नतिर्विनिधन धर्मावधान धनम् ।
कीर्तिर्भूतिरसक्षयाद्भुतवती शक्तिश्च सरक्ष्यते

जन्तोरिन्द्रियसयमेन सकल नष्ट न यस्यास्ति स ॥ ६८ ॥

प्रविश्य लङ्कामलका विजित्य हत्वा पुनर्वैश्रवणस्य कोशम् ।
काले विशालेऽनिलवत्प्रयाते लङ्कापति पुष्पकमित्युवाच ॥ ६९ ॥

दृष्ट पुराश्चर्यगिरिर्मया य पुनस्तदालोकनकौतुक मे ।
रम्य निपीत बत नेत्रपात्रैर्न विस्मरत्येव मन कदाचित् ॥ ७० ॥

इत्यादराभ्यर्थनयन्नितेन नीत क्षणेनैव स पुष्पकेण ।
त देशमेत्यायतकालजिह्वालीढ न त प्रौढगिरिं ददर्श ॥ ७१ ॥

उत्पत्तिवृद्धिक्षयपाकयुक्त्या क्षणे क्षणे दृष्टविनष्टसर्व ।
प्राय प्रपञ्चप्रणयी भवोऽयमभावसद्भावसमस्तभाव ॥ ७२ ॥

तन्नाभ्यपश्यन्नगराण्यगण्यरत्नप्रयत्नक्रयविक्रयाणि ।
परस्परारब्धविरोधैर्युद्धसन्धानसन्नद्धधराधिपानि ॥ ७३ ॥

दृष्ट्वा तवाश्चर्यमचिन्त्यरूप चक्रअमारूढ ईवाप्ररूढ ।
प्रौढोऽपि मूढत्वमिवानुसूय शनै स सप्रासघृति प्रदध्यौ ॥ ७४ ॥

अहो नु नानाद्भुतविभ्रमाणा हर्ता च कर्ता च सदैव काल ।
येनानिश्च दर्शयता विचित्र निपीतमन्यद्भुत वान्तमन्यत् ॥ ७५ ॥

क्षण विचित्येति ययौ पुरी स्वामनित्यतानष्टघृतिर्दशास्य ।
गिरेर्वियोगादचल द्वितीयमिवोद्बहन्विस्मयभारमन्त ॥ ७६ ॥

गते निगीर्णाद्भुतचक्रवाले काले विशाले बहुमोहजाले ।
स्मृत्वा समारूढ विमानराज तमेव देश स पुनर्जगाम ॥ ७७ ॥

स तत्र चित्राणि पुराणि तानि न हेमहर्ष्याणि न मन्दिराणि ।
स्वमान्तराणीवै कृतअमाणि जन्मान्तराणीवै गतान्यपश्यत् ॥ ७८ ॥

तत्राल्लोके स तमालतालतालीसहिन्तालनिरन्तरालम् ।
 वन विशाल विवल्त्पियालमालावलीसततनक्तमालम् ॥ ७९ ॥
 घोरैर्घुरद्वाप्रघनप्रघोषैरिवोच्चरोमाञ्चचयाञ्चितानाम् ।
 विशङ्कटैरुत्कटकण्टकाना व्याप्त समूहै स्वदिरद्वुमाणाम् ॥ ८० ॥
 अन्त श्वसन्निश्चलदुष्टसत्त्वै कम्पप्रद पिप्पलपल्लवानाम् ।
 तम पिशाचाचितमर्कभासा भीत्येव दूरात्परिवर्ज्यमानम् ॥ ८१ ॥
 गतेष्वभाव नगरेषु तेषु दृष्ट्वा तदुग्र गहन गभीरम् ।
 रक्ष पतिर्ग्रस्तसमस्तलोककुलाय कालाय नमश्चकार ॥ ८२ ॥
 सोऽचिन्तयत्कालविहगमोऽयमलक्ष्यदाक्ष्यक्रमपक्षवेग ।
 दिवानिश याति विचित्रशक्तिरहो कदाचिन्न चलत्यस्त्रिन्न ॥ ८३ ॥
 अत्युच्चापातनिम्नोन्नतिकरणपटु श्लिष्टदूरस्थिताना-
 मिष्टानिष्टव्रजाना सततमिव घनाश्लेषकेलिप्रसक्त ।
 पर्यन्ताभावभूमिप्रपतनचतुरानन्यथा सर्वभावा
 न्मात प्रातर्विधत्ते नवनवरचनाश्चर्यकृत्कालपाक ॥ ८४ ॥
 इत्यद्भुतामाकलयन्नचिन्त्या कालस्य शक्तिं स विसस्थुलोऽभूत् ।
 अनित्यताचिन्तनमङ्गभाजा नाङ्गानि केषा शिथिलीभवन्ति ॥ ८५ ॥
 प्राप्त स लङ्का विभवोपभोगहर्षोत्सवैर्विस्मृतकाललील ।
 मेने सुखक्षीबतयाक्षयाणि समोगलीलाधनजीवितानि ॥ ८६ ॥
 शनै प्रयात क्षणसख्ययापि प्रवर्धमाने युगदीर्घकाले ।
 पुनर्विमानेन तमेव देश कुतूहलात् प्रययौ दशास्य ॥ ८७ ॥
 स तत्र निर्घातघनप्रवाहदीर्घोर्विरानिष्क्रमणक्रमेण ।
 ददर्श पातालमिवान्तहीन स्वात प्रजात भुवनत्रणाभम् ॥ ८८ ॥
 क्षण क्षदालोकनभुञ्जकण्ट स्थित्वा प्रयात स पद स्वमेव ।
 काले प्रयाते पुनरागतोऽथ स्रग् समुद्रोपममभ्यपश्यत् ॥ ८९ ॥
 अनन्तपद्मान्वितमप्रमेयमुदग्रनागेन्द्रसहस्रसेव्यम् ।
 परागपुञ्जेन भुजगलोकमिवान्तराले कपिलेन जुष्टम् ॥ ९० ॥

हसासकण्ड्वयनलोलनालफुल्लारविन्दोत्थितषट्पदानाम् ।
 मुहु समूहैर्विहितान्धकार क्रोशन्निशाशङ्कितचक्रवाकम् ॥ ९१ ॥
 स्वादूदक कोमलवीचिवात पद्मोज्ज्वल मृङ्गगणोपगीतम् ।
 ससौरभ पुण्यवतामिवैक सर्वेन्द्रियाणामुपभोगपात्रम् ॥ ९२ ॥
 सविभ्रम श्रीरमण परागपीताम्बर नाभिभवाद्भुताब्जम् ।
 नीलोत्पलश्यामलमाकलय्य सर स नि स्पन्दतनु प्रदध्यौ ॥ ९३ ॥
 अहो नु नेत्रार्पितकौतुकानि वैचित्र्यमेव्रीकृतविस्मयानि ।
 पिबत्यलेन कियन्ति काल सृजत्यजस्र च महाद्भुतानि ॥ ९४ ॥
 क्षण विचिन्त्येति हसद्विवेक स शकरार्चरससादरोऽमृतम् ।
 अनित्यताचि तनखेदजमा न सद्विचार कुशलाय कस्य ॥ ९५ ॥
 अय पिण्डकूर श्रयति न मन कापि मृदुता
 न यावत्सस्पृष्ट सकलभवभावक्षयधिया ।
 मनाक्तस्मिन्याते प्रशमलंबपाकप्रणयिता
 नमत्येतत्कस्य द्विजगुरुहरार्चासु न शिर ॥ ९६ ॥
 सरस्तटे टङ्कितरत्नपीठे लिङ्ग विधाय स्फटिकाद्रिशृङ्गम् ।
 सपुष्पकोपाहृतदिव्यपद्मैरर्चा चकारामृतरश्मिमौले ॥ ९७ ॥
 स त्र्यम्बकस्याम्बरचुम्ब्यमाना विधाय पूजा कमलोपचौरै ।
 हृदस्य विष्णोरिव मध्यजात समादधे(दे) मूर्ध्नि विधातुमञ्जम् ॥ ९८ ॥
 तस्यान्तरे काञ्चनकर्णिकस्य विचित्ररत्नोज्ज्वलपल्लवस्य ।
 स दिव्यपद्मस्य ददर्श कन्या तद्भ्रीतिलमामिव जात(तु) लक्ष्मीम् ॥ ९९ ॥
 आदाय कन्या कमल विधाय तच्च द्रचूडस्य किरीटकोटौ ।
 प्रीतिं बहन्विस्मयगर्भगुर्वी लङ्केश्वर स्वा नगरीं जगाम ॥ १०० ॥
 मदोदरी तद्वयिताथ तत्र तेनार्पिता कल्पितपुत्रिका ताम् ।
 अनन्यलावण्यवतीं विलोक्य कन्याममूह्यस्मयनिश्चलेव ॥ १०१ ॥
 कदाचिदुत्सङ्गगृहीतकन्या ता नारदोऽभ्येत्य मुनिर्जगाद ।
 पत्युस्तवेय चपलेन्द्रियस्य कया भविष्यत्यभिलाषभूमि ॥ १०२ ॥

श्रुत्वैतदाच्छाद्य महार्हपट्टै सुवर्णमञ्जुषधृता कुमारीम् ।
 मन्दोदरी भूमितलावखाते तत्याज रत्नाकरपारतीरे ॥ १०३ ॥
 काले प्रयाते जनकेन राज्ञा यज्ञाङ्गने हैमहलेन कृष्टे ।
 लब्धा समृद्धेन्दुमुखी सुता सा सीतेति नाम्ना सुवने प्रसिद्धा ॥ १०४ ॥
 ततः कदाचिन्मणिमन्दिरस्थ दशानन शूर्पणखाभ्युपेत्य ।
 सद्यः प्रकृत्ताखिलकर्णनासा स्वसा श्वसती विजने जगाद ॥ १०५ ॥
 अहो प्रमादस्तव दुर्जयस्य जनत्रयीराज्यजयोजितस्य ।
 यत्त्व प्रजातारिनवाङ्कुरोऽपि धत्से सुखी क्षीव इवातिनिद्राम् ॥ १०६ ॥
 मन्त्रद्विष शक्तिभेदेन यस्य निश्चेतनस्येव दिनानि यान्ति ।
 दुर्वृत्तगोष्ठीपतितेव पत्नी न तत्र तिष्ठत्यपरोन्मुखी श्री ॥ १०७ ॥
 रामः पितुर्निश्चलशासनेन आत्रा जटामृत्सह लक्ष्मणेन ।
 सीताख्यया चारुदशा च पत्न्या धन्वी वने दाशरथि स्थितोऽस्ति १०८
 यस्याङ्गना सा सुरसिद्धसाध्यग धर्वविद्याधरसुदरीणाम् ।
 साश्चर्यसौन्दर्यमद वहन्ती दृष्ट्वा मया त्वद्भवनोचितैव ॥ १०९ ॥
 ता त्वत्कृते हर्तुमहं प्रवृत्ता यावन्मनोजन्मजयप्रशान्ति(शक्ति)म् ।
 रामानुजाचावदय मयास्त पराभवः कर्तितकर्णनास ॥ ११० ॥
 मन्मन्युशल्यव्यथयाभिभूता सुरासुरश्रीहरणप्रगल्भा ।
 त्वद्भ्रातरस्ते खरदूषणाद्या रामेण सर्वे निहता ससैन्या ॥ १११ ॥
 सुखोन्मुख कृष्णभुजङ्गमोऽपि विषोष्मशान्त्यै बिलवेष्मशायी ।
 पिपीलिकेनोदररन्ध्रयुक्त्या विदार्यते निश्चलकल्प एव ॥ ११२ ॥
 औगुप्तचार स्वपरप्रदेशे जगत्रयीराज्यगृहीतमार ।
 अहो प्रसिद्धा सुवनत्रयेऽपि त्व दण्डकारण्यकथा न वेत्ति ॥ ११३ ॥
 इति स्वसुर्मर्मविदारणोग्रा श्रुत्वा गिर दुर्विषहा दशास्य ।
 जवेन पार जलध्वजगाम कालेन कामेन च कृष्यमाण ॥ ११४ ॥

१ भूमितले सुखाते' ख २ 'भूमितले निष्ठे' ख ३ सुखक्षीव' ख घ
 ४ प्रच्युत' ख ५ 'अनुत' क ग घ

स प्राप्य मारीचममात्यमुख्यमरण्यपर्यंततप प्रसक्तम् ।
 न्यवेदयन्मर्त्यविकारमसौ सीतापहारव्यसनोद्यम च ॥ ११५ ॥
 लक्ष्मीशरीरक्षपणामियोगे गाढानुबन्धेन मदप्रमूढम् ।
 साचिव्यमन्त्रावधि याच्यमानो विचार्य मारीचमुनिस्तमूचे ॥ ११६ ॥
 अहो बताय तव मोहमग्न स्वतन्त्रवाचा च्युतनीतितन्त्र ।
 किं शत्रुणा पुत्रकलत्रमिश्रदेहापहारी व्यसनाय दत्त ॥ ११७ ॥
 धूर्तैर्यदुक्त हृदयग्रहाय निन्द्य मदोत्तुङ्गमसङ्गत च ।
 तदीश्वराणा परिणामकष्ट निर्दिष्टदुर्वेदमनिष्टमिष्टम् ॥ ११८ ॥
 सैर्वापकार सुकृतप्रहार क्लेशावतार कुशलापसार ।
 शीलापचार कुपदाभिसार पापप्रकार परदारहार ॥ ११९ ॥
 पथ्य न जिघ्रन्त्यथ चर्वयन्ति स्पृशन्ति शृण्वन्ति विलोकयन्ति ।
 विनाशकाले चपलेन्द्रियाणा सर्वेन्द्रियाणीव पुर प्रयान्ति ॥ १२० ॥
 रामस्य हर्तुं कथमिच्छसि त्व पत्नीमयन्नक्षतराक्षसस्य ।
 यद्भीतिनीत्येवं तपस्तत मे क रक्षसामस्ति विवेकपाक ॥ १२१ ॥
 जात कृती ततर्तपश्चयऋष्यशृङ्ग-
 मन्त्राहुतिप्रसूतर्यागविधिप्रभावात् ।
 पृथ्वीपतेर्देशरथस्य पितुर्नियोगा-
 द्य कौशिकस्य मखरक्षणदीक्षितोऽभूत् ॥ १२२ ॥
 शूर शिशु कौशिकशासनेन ममातर वर्त्मनि ताटका य ।
 हत्वा प्रपेदे मुनिना वितीर्णा सजृम्भकामखरहस्यविद्याम् ॥ १२३ ॥
 अस्त्रोद्यत्पक्षपातै कुशिकसुतमखत्राणसज्जस्य यस्य
 प्रक्षिसो योजनाना शतमुदधितटे मूर्च्छित प्रैच्युतोऽग्रे ।
 वृक्षेष्वद्यापि बाणासनचकितमिया रामनामादिवर्णे
 राकारामादिशब्देष्वपि मयसमूयाज कचिन्निवृत्तिर्मे ॥ १२४ ॥

१ 'स दिव्यमन्त्रावधियाचमान' ख २ 'सूतै' ख, 'दूतै' घ ३ 'सर्वापहार
 सुकृतापकार' ख ४ 'नेलेव' क, 'निन्येव' ग, 'नीन्येव' घ ५ 'तप स्थित' क ग
 ६ 'योग' क ग ७ 'प्रत्युताग्रे' ख.

य प्राप यज्ञे जनकस्य पुत्रीं चण्डीशचापाक्रमणेन सीताम् ।
 नीता त्रिलोकीविजयाशयेव शक्तित्वमेता कुसुमायुधेन ॥ १२५ ॥
 आकर्णाकृष्टभङ्गोद्धवरवमुखरोच्चण्डचण्डीशचाप-
 क्रोधाध्मातस्य सर्वक्षितिपवधविधेर्द्वन्द्वयुद्धातिथिर्य ।
 चापश्रीकुञ्जनेन व्यधित भृगुपते सर्वधर्मस्य गोप्ता
 पुण्यब्राह्मण्यजन्मापचयपरिचयक्षत्रवृत्तेर्निरोधम् ॥ १२६ ॥
 य सत्यपाशग्रथितस्य मुक्त्यै पितुर्गिरा निर्जनसश्रयाय ।
 ययावरण्य सह लक्ष्मणेन आत्रा समानव्रतया च पत्न्या ॥ १२७ ॥
 वियोगशोकात्पितरि प्रतप्ते स्वर्गं प्रयाते मरतेन यत्नात् ।
 अभ्यर्थ्यमानोऽपि निज न राज्य जग्राह राम स्थिरसत्यकाम ॥ १२८ ॥
 तत्पादुके मूर्ध्नि निर्धाय वीमान्करोति शत्रुघ्ननिषेव्यमाण ।
 राज्य जटाभृद्भरतस्तदीय वनान्तवासावधि तत्प्रदिष्टम् ॥ १२९ ॥
 सहायता ते कुपदे करोमि कथं शरीरप्रतिकूलकार्ये ।
 अकुर्वतस्त्वद्विशिखैर्विनाशस्ततस्तु रामान्निधनं वर मे ॥ १३० ॥
 श्रुत्वेति मारीचवचं प्रहृष्टस्त राक्षसेन्द्र प्रथमं विसृज्य ।
 मायानिधानं स्वविनाशसज्जं पश्चाद्ययौ कल्पितभिक्षुवेष ॥ १३१ ॥
 अर्थानर्थक्षयभयजयान्सर्वथा वेत्ति सर्वं
 श्रेयं प्राप्तुं किमपि यतते वर्जयत्येव दोषान् ।
 तज्ज्ञोऽप्यन्ते पतति विवशः क्लेशशोकार्तिगते
 दैवादिष्टे पतनसमये लङ्घने कस्य शक्तिः ॥ १३२ ॥
 अथ कनककुरङ्गं विद्रुमोत्तुङ्गशृङ्गं
 रुचिरमणिविचित्रं लोचनानन्दमित्रम् ।
 द्युतिमिव विकिरन्तं सनिकर्षं चरन्तं
 जनकनृपतिपुत्रीं क्रौञ्चकाक्षं ददर्श ॥ १३३ ॥
 तच्चर्मलोमात्प्रणयप्रयत्नैरभ्यर्थितो मैथिलराजपुत्र्या ।
 धृत्वाश्रमे लक्ष्मणमात्तचापं ससार सारङ्गवधाय राम ॥ १३४ ॥

मायासृगस्तीक्ष्णतराननेन स पत्रिणा रामधनुश्च्युतेन ।
 विद्धं पतन्नाक्षसरूप एव हा लक्ष्मणेत्यार्तरव रुराव ॥ १३५ ॥
 श्रुत्वा प्रलाप सहसैव सीता भर्तुर्विरुद्ध परिशङ्कमाना ।
 उत्कम्पिताङ्गी विससर्ज यन्नात्ससम्रम लक्ष्मणमीक्षित तैम् ॥ १३६ ॥
 अम्येत्य सीतामथ कूटमिक्षुर्दशाननश्चन्द्रमुखी ददर्श ।
 सुरासुराणा कलहोपशान्त्यै सुधा सदेहामिव निर्जनस्थाम् ॥ १३७ ॥
 प्रणामिनीं स्वागतवादिनीं ता पाद्यासनातिथ्यविशेषसज्जाम् ।
 उवाच कौटिल्यनिलीनमाय प्रच्छन्नकाय क्षणदाचरेन्द्र ॥ १३८ ॥

लावण्य सकलाङ्गसङ्गसुभग माधुर्यधुर्यं वच-

स्तीक्ष्णान्ता नयनद्वयी च सुतरा प्रान्ते कषायच्छवि ।

मूर्तिं कान्तिसुधाचिता रसमयी चित्र चमत्कारिणी

यत्नेनाप्यमिलक्ष्यमम्लकटुक किञ्चिन्न ते चेष्टितम् ॥ १३९ ॥

एकाकिनी निर्जनकाननेऽसिन्करोषि किं रत्नविमानयोग्या ।

घोरं धुरध्वाग्रगुहाग्रमेतत्कस्मात्तवेष्ट विषमाश्मकाष्ठम् ॥ १४० ॥

मृता निर्भरदर्भसूचिनिचयैर्दु सचरा भूमय

श्लुत्क्षुण्णाजगरोग्रकोपविषमश्वासोष्मशुष्यद्भुमा ।

ग्रीष्मगलानिनिमग्नमत्तमहिषर्क्षिप्यत्करीषोन्मिष-

त्पङ्कज्याकुलविक्रैवत्तृणकुल्लेदातितित्त पय ॥ १४१ ॥

दिव्या रत्नहिरण्यहर्म्यरुचिरा रम्या तव श्रीसखी

लङ्का स्फाटिकमन्दिराशुनिवहै स्वर्ग हसन्ती मुहु ।

तस्या सुभ्रु विमात्यशोकवनिकालकारमृता मरु-

त्त्वङ्गत्कल्पलतापरागपटलीससैर्गरङ्गा रति ॥ १४२ ॥

जगज्जयोद्योगरणाङ्कितश्रीलङ्काधिनाथ मणयी तवाहम् ।

य त्रासलोलाशुकपल्लवाङ्गा भ्रूमङ्गभस्मास्त्रिदशा नमन्ति ॥ १४३ ॥

१ 'विद्धोऽपतत्' ग २ 'आर्तरवै' ख-ग ३ 'तत्' क ग घ ४ 'क्षिप्तव'
 क-ग ५ 'विह्वलत्तृण' क-ग घ ६ 'श्रीमुखी' ग ७ 'ससप्त' क-ग घ

श्रुत्वैतदुक्तं दशकधरेण भयेन कोपेन च कम्पमाना ।
 जगाद् जिह्वा जनकात्मजा त समुद्रवद्बाहुशिर सहस्रम् ॥ १४४ ॥
 अहो प्रशान्तव्रतकष्टकूटस्त्व शष्पसच्छन्न इवान्धकूप ।
 पापाश्रुत जल्पन जल्पतस्ते किं नाम भूमौ पतिता न जिह्वा ॥ १४५ ॥
 इति ब्रुवाणा कपटाकृतिस्ता करेण मातङ्गनिम प्रमाथी ।
 आकृष्य रम्भामिव वेपमाना जहार मत्त पिशिताशनेन्द्र ॥ १४६ ॥
 तारप्रलापा शरणैषिणीं ता दयाभिमानी न ररक्ष कश्चित् ।
 प्राय स्वरक्षाप्रणयी जनोऽय परार्तिकाले विरलप्रयत्न ॥ १४७ ॥
 सीता हरन्त रजनीचरेन्द्र लतामिवोग्रानिलमम्बरेण ।
 घोर कृपावानरुणस्य सूनुरभ्याद्रवद्ब्रुवपतिर्जटायु ॥ १४८ ॥
 निकृत्तवर्मायुधमौलिबाह कृत्वा दशास्य नखचञ्चुपक्षै ।
 दैवप्रमाणे विजये जटायुर्जुहाव जीव निजमाजिवह्नौ ॥ १४९ ॥
 जायन्ते निघन प्रयान्ति सतत जन्मभ्रमे जन्तव
 कोऽप्येक किल जायते स सुकृती य पीतपुण्यामृत ।
 आर्तत्राणपवित्रितेन तृणवन्नीतेन जातु व्यय
 व्याप्ताशेषयशोभयेन वपुषा कल्पस्थितिर्जीवति ॥ १५० ॥
 लङ्काधिनाथ समुपेत्य लङ्कामशोकनाम्नी वनिका प्रविश्य ।
 न्यवेशयन्मैथिलजा क्षयाय कुलस्य मानस्य च जीवितस्य ॥ १५१ ॥
 दिनेषु यातेष्वथ रामवृत्त ज्ञातु विसृष्ट प्रणिधिर्निगूढ ।
 सुकेतुनामा दशकधरेण विज्ञाय सर्वं स समाजगाम ॥ १५२ ॥
 स तापसव्यञ्जनरञ्जितेन वेषेण लङ्कापतिमभ्युपेत्य ।
 स्वैर बभाषे भुवनत्रयेऽपि समस्तकार्येषु कथान्तरञ्च ॥ १५३ ॥
 न युज्यते वक्तुमसंमत यन्न चाहित न प्रकट न गुप्तम् ।
 प्राय प्रभूणामतिसनिकर्षं क्षुराग्रधारे नैवपादचार ॥ १५४ ॥
 श्रुत च दृष्ट च निवेद्यमान सत्य वच प्रीतिकरं न राज्ञाम् ।
 तुष्यन्ति भूपा स्तवकस्तवेन शून्येन वेश्याप्रणयोपमेन ॥ १५५ ॥

कर्णानुकूल हृदयग्रहाय यदुच्यते तत्क्षणदृश्यदोषम् ।
 बालभ्यभावप्रभवाय भृत्यैर्द्रोहप्रकार परम प्रमूणाम् ॥ १५६ ॥
 सहायहीनस्य पदच्युतस्य क्षामस्य कान्ताविरहान्वितस्य ।
 रामस्य वृत्त शृणु देव सर्वं श्रुत्वा विचार्य क्रियता हित यत् ॥ १५७ ॥
 हत्वा स मारीचममेयमाय त्यक्त्वाश्रम लक्ष्मणमाप्तमग्रे ।
 विलोक्य सीताहरणामिशङ्की ध्यात्वापतत्तन्मुखदत्तदृष्टि ॥ १५८ ॥
 दृष्ट्वाश्रम शून्यमचिन्तितोऽग्रशोकाभिघाताप्तमुहूर्तमोह ।
 आसाद्य सज्ञा शनकै प्रपेदे चक्रप्रमारूढ इवाकुलत्वम् ॥ १५९ ॥
 जटायुषस्तत्क्षणमुक्तजीवशेषस्य कृत्वान्त्यविधिं विधिञ्च ।
 तदु खताप दयितावियोगे राम क्षते क्षारमिवाससाद ॥ १६० ॥
 शैले शैले स्थलजलबिलप्रायपुञ्जे निकुञ्जे
 कृत्वा कृत्वा हृदयमसकृज्जीविताशाविहीनम् ।
 शोकेनान्तर्विहितवसति प्रस्त्रलद्वाष्पवर्षी
 राम सीता धृतिमिव बने हारिता नाससाद ॥ १६१ ॥
 सर फुल्लैर्व्याप्त विकचकुमुदेन्दीवरवनै
 रज पुष्पालेख्य सै खलु निखिलेन्दुद्युतिमुख ।
 बहुन्नन्तर्द्वेषादिव कमलखण्डेषु विमुख
 क्षपामन्तश्चक्राह्वयसदृशवृत्ति समनयत् ॥ १६२ ॥
 दृष्ट्वा श्रिय पुत्रमवासघोरकबन्धरूप स विमोच्य शापात् ।
 राकावियोगगल्पित शशीव ययौ तदुक्तेन पथा हितेन ॥ १६३ ॥
 शनैरवाप्याचलमृष्यमूक सुग्रीवनाम्ना प्लवगेश्वरेण ।
 परस्पराबद्धहितप्रतिष्ठ स प्राप विख्यातबलेन सख्यम् ॥ १६४ ॥
 तस्याग्रजेनातिबलेन राज्य हृत समाकर्ण्य स बालिनाम्ना ।
 चकार मित्रोपकृतिप्रयत्नसंनद्धधीस्तन्निघने प्रतिज्ञा ॥ १६५ ॥
 किष्किन्धामेत्य राम प्रथितभुजबलं वालिन शौर्यशाली
 सुग्रीवाहृतमुग्राननविशिखहत कीर्तिशेष चकार ।

सनद्ध सप्तसिन्धूद्धतसलिलचयाशान्तिसंतोषवृद्ध्या
 सध्याध्यानाय धीर क्षणगमनपटुर्य सदैवात्र दृष्ट ॥ १६६ ॥
 सुग्रीव हनुमन्मुखैः परिवृत राज्येऽभिषिच्य स्वयं
 कृत्वा वालिजमङ्गद तदनुग तद्यौवराज्योर्जितम् ।
 राम प्रसवणे गिरौ समनयद्विद्युत्प्रभापिङ्गल-
 इमश्रुव्याकुलमेघसघकलिले काल वियोगाकुल ॥ १६७ ॥
 सरम्भोर्जितगर्जित जलधर क्षिप्रोद्यता त्रिद्युत
 खद्योतस्फुटन कदम्बपवन ता सस्मिता केतकीम् ।
 सेहे सर्वममोघमेघचरित राम सुहृन्निर्मिता
 सीतान्वेषणसविद धृतिमयीमाशा निवेश्याशये ॥ १६८ ॥
 तत प्रयाते घनमेघकाले प्रशान्तबाष्पेषु दिशा मुखेषु ।
 मित्रोदयश्रीरिव हर्षहेतु पद्माकराणा शरदाजगाम ॥ १६९ ॥
 उद्योगकालेऽपि निर्गलस्य वक्तुं सुरौघैः सुहृदश्च्युतस्य ।
 क्रुद्धेन सौमित्रिरथाम्रजेन ययौ विसृष्ट कपिराजधानीम् ॥ १७० ॥
 श्रीभोगसक्त दगितानुरक्त हरीश्वर विस्मृतमित्रकार्यम् ।
 अभ्येत्य लज्जावनत जगाद रामानुज कोपकषायनेत्र ॥ १७१ ॥
 आश्चर्यं निजकार्यकालविनत पर्याप्तितात्पर्यवा-
 न्कौर्यौदार्यमनार्य वेत्ति न घनक्लेशाश्मशय्याश्रयम् ।
 उच्छिष्ट पिबसि प्रियाघरदलस्यालमराग मधु
 प्रायेणोपकृति कृतम्रहृदये पाषाणपट्टे कृषि ॥ १७२ ॥
 सोल्लासा कृकलासकूर्मशफरोत्फालाहिजिह्वालता-
 संघ्यावर्णपलाशपर्णकरिणीकर्णानुकारक्षमा ।
 त्रिद्युन्नृत्तनरेन्द्रवृत्तवनिताचित्तासवोन्मत्तधी-
 दुर्नीतोन्नतिचारणस्तुनिकलालोला खलप्रीतय ॥ १७३ ॥
 स लक्ष्मणेनेति विडम्ब्यमान, स्वदोषवैलक्ष्यविषण्णचित्तः ।
 प्रसाद्य त सवरणप्रणामैश्चक्रे स्वसैन्य विजयाय सज्जम् ॥ १७४ ॥

नम्र समभ्येत्य तत्र कपीन्द्र प्लवगसङ्घैः परिपूरिताञ्च ।
 राम प्रसादाभिमुख विधाय दिशो विजेतु बलमादिदेश ॥ १७५ ॥
 सीतान्वेषणशासनप्रणयिना दर्पेण ससर्पता
 संपूर्णे भुवने कपिक्षितिमृता सैन्येन दिग्ग्यापिना ।
 मेघग्रस्तमिवाम्बर धनतप्त सघातपीत दिन
 दिक्चक्रं च बभूव विन्ध्यशिखरप्राकारसंपूरितम् ॥ १७६ ॥
 वेगेनाङ्गदमैर्दनीलहनुमन्मुख्या प्लवङ्गास्ततः
 प्राप्ता दक्षिणसिन्धुमुद्धततरत्वङ्गचरैर्ज्ञोत्तरम् ।
 आलिङ्गन्तमिवाम्बरप्रणयिनीं गङ्गा दिग्गन्तादिभिः^(१)-
 ईष्ट्वा वन्ध्यपरिश्रमा प्रमुमुचुश्चिन्तानिमग्ना धृतिम् ॥ १७७ ॥
 ततोऽब्रवीद्वालिसुत समुद्रसदर्शनत्यक्तजवाभिमान ।
 सीता न लब्धाब्धिरय न लङ्घ्य कपिप्रभो क सहते प्रकोपम् १७८
 इहैव नस्त्यक्तपरिग्रहाणा युक्त तपः सगलितग्रहाणाम् ।
 भग्नेऽभिमाने विततेऽवमाने वन विना मेषजमस्ति नान्यत् ॥ १७९ ॥
 मिथ्यापुत्रकलत्रमित्रभरणारम्भाभियोगग्रहै-
 राशापाशजुषा प्रभुप्रणयिना सेवाव्रतैः शुष्यताम् ।
 अन्ते हन्त दिशन्ति सततमहामोहप्ररोहावहा
 वैश्याविभ्रमचञ्चला अममदोन्मत्तक्रम संपद ॥ १८० ॥
 धन्यो जैटायुर्जगति प्रवीरो जीवत्यलोभोज्झितजीवितोऽपि ।
 छिन्नस्य यस्योचितराजकार्ये लोके प्ररूढा किल कीर्तिर्लक्ष्मी ॥ १८१ ॥
 इत्यङ्गदेनाभिहिते समीप सपातिनामा शनकैरवाप्त ।
 प्लवगमान्पुत्रप्रतिर्जगाद् नवोद्भवत्तक्षणलक्ष्यपक्ष ॥ १८२ ॥
 आता जटायुर्मम पूर्वमर्कपथे त्रैजन्मत्सहितो जवेन ।
 स्पर्षानुबन्धी स मया स्वपक्षैः संरक्षितः प्रज्वलिताखिलाङ्ग ॥ १८३ ॥

१ 'सिन्धु' क ख २ 'तरतोद्धतम्' क ग घ ३ 'वैश्याविभ्रममांशु शोकनिवह
 सिन्धुद्विखिला श्रिय' ख ४ 'जटायु सफलाततायु' ख ५ 'त्रज-सत्त्वहितो
 मदेन' क

निर्दग्धपक्ष पतित क्षितौ मा दिवाकराख्यो मुनिरित्युवाच ।
 भविष्यसि प्रौढगति सपक्षस्त्व रामवृत्तामृतपूर्णकर्ण ॥ १८४ ॥
 इहाद्य मे रामकथामृतेन पक्षै प्रजातैर्विगत स शाप ।
 पश्यामि लङ्कोपवने निरुद्धा सीता निगद्येति जगाम गृध्र ॥ १८५ ॥
 महामतेर्जाम्भवतो मतेन प्लवगमै सादरमङ्गदायै ।
 अभ्यर्थितोऽब्धेस्तरणेऽभिमानी समीरसूनुर्ववृधे हनूमान् ॥ १८६ ॥
 महेन्द्रमारुह्य गिरिं स पादभरेण गुर्वीकृतमुत्पपात ।
 आदातुमिच्छन्निव नाकबुम्बि दिनेशबिम्ब पुनरम्बराग्रात् ॥ १८७ ॥
 स्वच्छाम्बुप्रतिबिम्बितेऽस्य वपुषि क्रूरप्रकोपाकुलै-
 र्दंष्ट्राकोटिविपाटनेन मकरैर्मिथ्याभियोगे कृते ।
 दूरोद्धारितदूरुवातविधुतस्फीतैस्तटांम्बुस्फुट-
 च्छुक्तिव्यक्तसूतैर्जहास जलधिर्मुक्तासमूहैर्मुहु ॥ १८८ ॥
 ब्रजन्स घोर शतयोजनान्त क्रमेण तद्भासविचर्षितास्याम् ।
 जघान घोरामथ सिंहिकाख्या क्षपामिवार्कस्तमसो जनित्रीम् ॥ १८९ ॥
 मानाय मैनाकमथार्णवेन विश्रान्तये रत्नगिरिं विसृष्टम् ।
 करेण सस्पृश्य स लङ्घिताब्धिर्लङ्काङ्गशैलस्य तटे पपात ॥ १९० ॥
 अथ निशि शशिहासोल्लासशुभ्रासु दिक्षु
 स्फुटमणिकिरणेषु (ज्वे^१) तत्प्रियान्त पुरेषु ।
 प्रतिपदमतियन्नाचेन सर्वं विचित्य
 द्रुततरमभित्य खैरमाभाष्य सीताम् ॥ १९१ ॥
 सुरतरुर्वनिकाया मूलमङ्ग विधाय
 प्रविधुतकुलशैलान्किकरान्मन्निपुत्रान् ।
 सुरपुरभयदीक्षादक्षमक्ष च हत्वा
 स्वयमभिसरता तमिन्द्रजिबुद्धभूमिम् ॥ १९२ ॥
 तृणमिव बहता तच्छन्नना ब्राह्ममस्त्र
 हुतवहहुतलङ्कातङ्गनि शङ्कशक्त्या ।

कृतमिह कपिना यत्तच्च देवेन दृष्ट

तदपि कुमतिस्मृष्ट दैवदिष्ट न नष्टम् ॥ १९३ ॥ (तिलकम्)

यद्भक्तियुक्तं विनयप्रमुक्तं विज्ञाप्यसे शक्तिलवेन देव ।

आकुञ्चितभ्रूभ्रमकारि वक्रं न तत्र कार्यं स्वहितं विचार्यम् ॥ १९४ ॥

श्रुत्वैतदुक्तं प्रणधिव्रतेन रक्ष पतिं क्षमां क्षणमीक्षमाण ।

न किञ्चिदूचे चरणाञ्चलेन समुल्लिखन्स्फाटिकपादपीठम् ॥ १९५ ॥

अथ प्रभाते किल मन्त्रिमुख्यनिषेव्यमाणं क्षणदाचरेन्द्रम् ।

आता सभाप्रस्थितमभ्युपेत्य विभीषणं संप्रति तं वभाषे ॥ १९६ ॥

अत्यल्पकेऽपि व्यसनाश्लेशे न सवृत्तिर्यै क्रियते प्रयत्नात् ।

तेषां प्रमादादवमानपूर्णा सक्तापवादा विपदो भवन्ति ॥ १९७ ॥

न भीमता धावति धीं कुकार्ये क्षणादकार्याद्विरमन्ति भव्या ।

कुर्वन्त्यकार्यं विरमन्ति नैव हितं न शृण्वन्ति च दैवदर्शना ॥ १९८ ॥

पराभव यत्स कपिस्तवापि चकार सोऽयं कुनयप्रभाव ।

सीतापहारप्रभावमाने तत्त्याग एव प्रशमाभ्युपाय ॥ १९९ ॥

अहो नु चारैर्न निवेदितं भो राम समुद्रस्य तटीमवाप्त ।

यद्भृत्यसुग्रीवविधौ विधेयं स मारुतिस्तत्पूतनापदाति ॥ २०० ॥

प्रसाद्यतामात्महिताय राम सीतार्पणेनैव स शांतिमेति ।

अयं प्रमादस्य शरावपातः (१) सीतापरित्यागकरावलम्ब ॥ २०१ ॥

हितं तवैते न वदन्त्यमात्यास्त्वद्भूलताधीनविभूतिभोगौ ।

चित्तग्रहाय प्रियतामवासु कर्णानुकूलं कथयन्त्यतथ्यम् ॥ २०२ ॥

सत्ये शङ्काचकितमतयो वञ्चकप्रामलीना

शैलस्थूलोपकृतिविफला स्वल्पदोषेऽतिकोपा ।

मन्त्रोद्विग्ना पिशुनवचना धर्मनर्मोक्तिर्हृष्टा

साधुद्विष्टा प्रखलसुहृदः सर्वदा भूमिपाला ॥ २०३ ॥

१ 'विनति' ख २ 'मुख्ये' ख ३ 'संप्रहित' ख-ग ४ 'दुष्टा' ख
५ 'योगा' ख ६ 'दुष्टा' ख

इति ब्रुवाण कुशलानुबन्धाद्विभीषण भ्रूभ्रमणप्रकोप ।
 आकृष्य खड्ग चरणाञ्चलेन न्यपातयन्निर्विकृतिं दशास्य ॥ २०४ ॥
 स वेत्रिभिस्त्रासितसर्वलोकैर्निष्कासित सज्जनसश्रयार्थी ।
 गुणाभिसारी गगन विगाह्य जगाम रामस्य समीपमेव ॥ २०५ ॥
 अन्येद्युरन्त पुरसौधशृङ्गस्थित समेत्य प्रणिधिर्दशास्यम् ।
 सुग्रीवसैन्यार्णवमध्यचारी जगाद विज्ञातसमस्ततत्त्व ॥ २०६ ॥
 इत प्रयातस्य विभीषणस्य प्रणामिन पादनखांशुपट्टम् ।
 रामेण मौलौ प्रविसर्य दत्तो लङ्काधिपत्ये प्रथमाभिषेक ॥ २०७ ॥
 मन्त्रान्तरङ्गत्वमतीव यात स तस्य निर्व्याजहितोपदेष्टा ।
 न बान्धवत्व सहज जनस्य स एव बन्धु किल योऽनुरक्त ॥ २०८ ॥
 विभीषणस्यानुमते त्रिरात्र रामेऽब्धिर्तीरेऽथ कृतव्रतेऽपि ।
 गाम्भीर्यनि स्पन्दतयाम्बुराशिर्न किञ्चिदूचे तैरणाभ्युपायम् ॥ २०९ ॥
 रामस्य चापाक्रमणेन सिन्धुर्भयादथामन्यत सेतुबन्धम् ।
 मृदोरवशामुखभङ्गकारी लोक किलाय मयमोज्य एव ॥ २१० ॥
 अथाम्बुधौ मन्दरतुल्यशैलौ सेतुर्निबद्धोऽद्भुतकृत्स्नवौ ।
 प्रभावशक्त्या दृढनिश्चयाना शिला प्लवन्ते सलिले किमन्यत् ॥ २११ ॥
 रक्ष कुले सेतुरभावहेतुर्दैवेन सृष्ट सलिलप्रचार ।
 नून स निर्विघ्नगतागताय लङ्कापदा राघवसपदा च ॥ २१२ ॥
 तीर्त्वाणव सेतुपथेन रामस्ततस्त्रिकूटस्य तटे निविष्ट ।
 प्लवगसैन्येन घनेन यस्य त्रस्ता इव कापि दिश प्रथाता ॥ २१३ ॥
 इत्युक्त्वा प्रणिधौ मनागपसृते लङ्कापतिर्भातर
 मन्मानुषसेवक क्षतकुल प्रम्लानमानानन ।
 अत्रैवपि दुष्करेऽद्भुतनिधौ सेतौ निबद्धेऽम्बुधौ
 लज्जाद्वेषविमर्शकोपकलनाव्याकीर्णचित्तोऽभवत् ॥ २१४ ॥
 अथोच्चचारोद्धतयुद्धशसी मैरीनिनाद क्षणदाचराणाम् ।
 शिलाहताट्टालपरम्पराणा झाकाररावश्च घन कपीनाम् ॥ २१५ ॥

युद्धे प्रवृत्ते कपिराक्षसाना द्रुमाद्रिशस्त्रास्त्रसमाहता भू ।
 पुन प्रजाताखिलदाहशङ्का लङ्का चकम्पे मयविह्वलेव ॥ २१६ ॥
 तत प्रतीहारपति प्रविश्य विद्युन्मुखाख्य क्षणदाचरेन्द्रम् ।
 व्यजिज्ञपत्संगररङ्गभङ्ग प्रत्यक्षमालोक्य निशाचराणाम् ॥ २१७ ॥

देवद्वन्द्वरणे प्रसक्तसुभटे तुल्यत्वमासीत्क्षण

रक्षोवानरसैन्ययोरथ मनाग्लाने बले रक्षसाम् ।

वीरेणेन्द्रजिताभ्युपेत्य निहतौ भूमौ च्युतौ राघवौ

नागाखेण समावृतौ त्रिशिरसा भग्न कपीना बलम् ॥ २१८ ॥

दिव्यप्रभावौ गरुडेन साक्षात्स्पृष्टौ विनष्टाखिलपाशबधौ ।

अथोत्थितौ दाशरथी वृथैव किं पौरुषैर्देवमलङ्घय मेव ॥ २१९ ॥

लब्धाधिकोत्साहबलैः प्लवगैर्निपीड्यमानेषु निशाचरेषु ।

ग्रहस्तधूम्राक्षमहोदाराद्या घ्रासा रणे मन्दबलत्वमेव ॥ २२० ॥

भग्नेऽथ सैन्ये क्षणदाचराणा मानानुबन्धादविलुप्तधैर्या ।

हस्ता ग्रहस्तप्रमुखा क्रमेण ते सगरोर्वीकुलमूषारेन्द्रा ॥ २२१ ॥

त्वदाज्ञया देव विबोधनाय प्रमृद्यमानोऽपि गजाश्वसैश्चै ।

अत्यन्तनिद्रातरुणीकरालो न कुम्भकर्णो विजहाति निद्राम् ॥ २२२ ॥

श्रुत्वा प्रतीहारगिर दशास्य सरुये तनुत्यागसमुद्यतोऽभूत् ।

चित्तानुवृत्तान्तसहायहीन कस्येष्टमैश्वर्यमरण्यतुल्यम् ॥ २२३ ॥

स्नानार्चनादि प्रविधाय तूर्णं कार्यानुरोधादथ कुम्भकर्णः ।

श्रुत्वाखिल रामविरोधवृत्त पौलस्त्यमेत्य प्रणतोऽभ्युत्थ ॥ २२४ ॥

अहो महादुः सहदुर्महोऽय सन्मन्त्रिमन्त्रैर्न निवारितस्ते ।

क्रोधेन्धने किं भवता सरामौ हुता विभूतिर्गणिता न नीति ॥ २२५ ॥

लीलानिबद्धाम्बुधिमध्यसेतो शक्तिर्मनुष्यस्य न चिन्तिता किम् ।

अभङ्गभीतिस्तिष्ठिताम्बुराशौ यस्याज्ञया भूमिधरा प्लवन्ते ॥ २२६ ॥

१ 'ग्लाने' क घ २ 'न सहसा' ख ३ 'तथैव' ख ४ 'महोदारास्ते विविध
 रणवीर्य' ख-ग-घ

स दीर्घदर्शी हितकृन्मनीषी विभीषण किं भवता निरस्त ।
मन्नागमज्ञ प्रथम निहत्य पश्चाद्विष भक्षितमप्रमेयम् ॥ २२७ ॥

व्यसनपतनसक्तिस्तद्विरामेऽप्यसक्ति-

हितसचिवविरक्तिर्दुर्जनेष्वेव भक्ति ।

उचितमतिवियुक्तिर्दुर्ग्रहाणाममुक्ति

क्षितिपरिवृढलक्ष्मीसंक्षये लक्षणानि ॥ २२८ ॥

श्रुत्वानुजोक्त हितयुक्तमेतन्नक्तचरेन्द्रो न विवेद युक्तम् ।

निपातकाले किल नैव बुद्धिर्भवेद्यया मोहरजोविशुद्धि ॥ २२९ ॥

स त जगाद् प्रतिबोधितोऽद्य शिक्षाप्रदानाय न पण्डितस्त्वम् ।

मिथ्या भुजौ भूरिभुजस्तवेमौ भजस्व गत्वा धनमोहनिद्राम् ॥ २३० ॥

इत्यग्रजेनाभिहितो विचिन्त्य प्रभावशक्तिं भवितव्यताया ।

सनद्धबुद्धिर्निधने रिपूणां न कुम्भकर्णस्तमुवाच किञ्चित् ॥ २३१ ॥

सप्राप्ते कुम्भकर्णे रणभुवमभवायाससमञ्चितानां

भग्ने सैन्ये कपीना दिशि दिशि रजसा भूयसा ^१सवृतायाम् ।

तत्कायच्छाययाधो जगति गुरुतरै सनिरुद्धेऽन्धकारै-

रके साकारराहुग्रहणसमयधी खेचराणा बभूव ॥ २३२ ॥

तत प्रविश्याविरलप्रहारो विदीर्णकाय सुतशोणितौष ।

नक्तचर कुञ्जरकर्णनामा व्यजिज्ञपत्ससदि राक्षसेन्द्रम् ॥ २३३ ॥

देव त्वदाज्ञापुरुषाक्षराणि ध्यायन्कपीना युधि कुम्भकर्ण ।

चक्रे महन्मन्युमनन्तमन्त प्रारब्धकल्पान्तकृतान्तलील ॥ २३४ ॥

भमाशङ्क दधाने जैगति स गगनासञ्जितुञ्जोत्तमाङ्ग

पश्चा भूकम्पकारी भयनिबिडमिलद्वारणायूषि पिषन् ।

सुग्रीव विग्रहोऽग्रे लघुविहगमिवादाय मुष्टिग्रहेण

ग्रीवाकर्षैर्वभञ्ज द्रुमवदवगतिव्याहृतानङ्गदाधान् ॥ २३५ ॥

क्षिप्र विभीषणमतेन निरुद्धचाप-

स्त राघव खकटकोपरि भूधरामम् ।

बाणैर्निपात्य घनकायभरावपिष्ट-

रक्ष कुल भुवनविस्मयमाततान ॥ २३६ ॥

हते विकीर्णे युधि कुम्भकर्णे निकुम्भकुम्भादिषु च च्युतेषु ।

मानानुबन्धादपराङ्मुखाना क्षण क्षयोऽमृतक्षणादाचराणाम् ॥ २३७ ॥

शोकप्रकोपानललिङ्गमान कुलक्षयादिन्द्रजिदभ्युपेत्य ।

सैन्य कपीना निखिल क्षणेन स रामसुग्रीवसुख अधान ॥ २३८ ॥

हतेषु सर्वेषु हरीश्वरेषु कण्ठावकीर्णक्षणजीवितेन ।

अभ्यर्थितो जाम्बवता हनुमानेको विसृष्ट कपिजीवितास्यै ॥ २३९ ॥

स योजनशतत्रयीं दिवि विलङ्घ्य मास्वत्प्रभ

सपुष्करमपाहरत्सकलमौषधिक्षमाधरम् ।

यदग्रसरसौरभैरभवदाप्तजीव क्षणा-

त्सराश्वकपीश्वर हरिसुसैन्यमत्यद्भुतम् ॥ २४० ॥

मान नेच्छति यच्छति व्यसनिता मुग्धा विधत्ते धिय

कीर्तिं हन्ति कलङ्कयत्यपि कुल सोत्कर्षविद्वेषवान् ।

यद्यत्कर्म विधीयते सुमतिना कार्यानुबन्धोद्यमै-

स्तत्तत्सर्वमलक्षित क्षयपति क्षिप्र विरुद्धो विधि ॥ २४१ ॥

अथेन्द्रजित्सर्वजगज्जयोऽग्रब्रह्मास्त्रसिद्धौ विहितापचार ।

वन समागत्य निकुम्भिलख्य यागोऽग्रवह्नौ रुधिर जुहाव ॥ २४२ ॥

यागार्धविधौ युधि वध्य एष नैवान्यथेत्याशु विभीषणेन ।

उक्ते हिते राघवशासनेन त लक्ष्मणो योद्धुमथाजगाम ॥ २४३ ॥

अथेन्द्रजिलक्ष्मणयोर्मदेन युद्धे प्रवृत्ते कपिराक्षसानाम् ।

परस्पर दीर्घमहास्त्रदीप्त सैन्यद्वय प्रेक्षकतामवाप ॥ २४४ ॥

क्रोधाकुलेनेन्द्रजिता प्रसङ्ग शक्त्याथ हन्मर्मणि दारितोऽपि ।

त पत्रिणा कण्ठनिकृत्तवक्त्र सौमित्रिराश्वर्भनिविश्वकार ॥ २४५ ॥

श्रुत्वैतदुग्राशनिपाततुल्य शोकेन निर्भिन्नघृतिर्दशास्य ।

व्याप्त स्फुटद्भि कटकाग्ररत्नै पपात कल्पान्त इवाचलेद्र ॥ २४६ ॥

स लब्धसङ्ग प्रियपुत्रशोके आतृक्षयस्योपरि मर्मलम्बे ।
 सीतामिलाष सहसा विहाय बबन्ध चित्ते मरणाभिलाषम् ॥ २४७ ॥
 आत्रा भुजेन सकलोद्यमदक्षिणेन
 पुत्रेण सर्वगुणसगमवल्लमेन ।
 मानेन मौलिमणिना रहितस्य जन्तो
 किं जीवितेन शितशल्यशैताचि(यि)तेन ॥ २४८ ॥
 प्राप्तस्तत समरभूमिमभग्नमानो
 मृत्यानुजात्मजनिवृत्तशरीरपूर्णम् ।
 लङ्केश्वर पृथुविषादभरश्रमेण
 विश्रान्तये निजवपु क्षयमाचकाङ्क्ष ॥ २४९ ॥
 संनद्धे दशकधरे युधि मयन्याचूर्णदिङ्मण्डले
 पैशाचाश्वरथस्थिते हरिरथारूढे च रामे पुन ।
 बाणेषु प्रसरत्सु देहदलनव्यापारपारासये
 ब्रह्मैकस्य स्वतनुक्षये रिपुवधे चान्यस्य लोभोऽभवत् ॥ २५० ॥
 अग्रे शरीरनिरपेक्षमरक्षिताङ्ग
 रक्ष पतिं घनरणक्षयमीक्षमाण ।
 राम क्षण स्थगितनिश्चलचापपाणि
 साश्चर्यशौर्यभरविस्मयवान्म्रदध्यौ ॥ २५१ ॥
 काय कैलासमूलोद्धृतिविपुलशिलोल्लेखविख्यातसार-
 स्तेज शक्रेभकुम्भस्थिरशरशकलक्लेशनि श्वासदीप्तम् ।
 मानश्चाशेषलोकेश्वरमुकुटतटीलालिताज्ञाविलास
 सर्व साश्चर्यमस्य त्रिभुवनजयिन पापशापेन नष्टम् ॥ २५२ ॥
 ध्यात्वेति निर्विवरमार्गणवर्षिणोऽस्य
 दद्यौष्ठमाकुलितकुण्डलदीप्तगण्डम् ।
 राम शरेण दहनाचितदुर्निमित्त-
 क्रूरार्धचन्द्रवदनेन शिरश्चकर्त ॥ २५३ ॥

नित्यार्द्रदु खे जनजीवितेऽस्मिन्सुखान्यनित्यानि खयौवनानि ।
 धनानि विद्युद्द्युतिचञ्चलानि क्षणक्षयाणि प्रियसगमानि ॥ २६३ ॥
 बाल्ये भूमितलेऽर्पिता तदनु च क्लिष्टा वने मीषणे
 पौलस्त्येन हता भयक्षतघृतिर्व(ती रु)द्धाथ लङ्कावने ।
 लब्धाशुद्धानले च्युता पुनरपि त्यक्ता सती जानकी
 ससारे सतताश्रुपातिनि नृणा बिडित्यदु खस्थितिम् ॥ २६४ ॥
 आश्वासयमाना जनकोपमेन वाल्मीकिना क्षीनदयान्वितेन ।
 काल तनुत्यागमनोरथै सा नित्याश्रुपातार्द्रकुचा निनाय ॥ २६५ ॥
 सासूत भर्तृप्रतिबिम्बरूपौ पुत्रौ तनुत्यागविशेषविमौ ।
 वाल्मीकिना क्षत्रियसस्क्रियामि कुशो लवश्चेति कृतामिधानौ ॥ २६६ ॥
 प्रवर्धमानौ मुनिना स्वकाव्यमध्यापितौ गीतिविमलवर्णम् ।
 पूर्वं भविष्यच्चरित निबद्ध रामायण कर्णरसायन तौ ॥ २६७ ॥
 निरास सीताविरहे द्वितीये शशीव रामसन्नुतामवासः ।
 श्रदीप्तदु खामिचिता विवेद श्मशानभूमिप्रतिमां विभ्रुतिम् ॥ २६८ ॥
 किं भोगरोगै किमयत्तरत्नै किं नन्दनैश्चन्द्रनचन्द्रसौधै ।
 त्रियोगशल्यैर्हृदयेऽवसन्ने किं नित्यशोकेन कुजीवितेन ॥ २६९ ॥
 कदाचिदास्थानसमासनस्थ राम ग्रहारक्षतमस्तक आ ।
 व्यज्जिज्ञपद्देव यतिव्रतेन हतोऽस्मि विप्रेण विनापराधम् ॥ २७० ॥
 भिक्षुर्विलक्ष क्षतकारण तत्पृष्टोऽपि किञ्चिन् यदावचक्षे ।
 तद्दण्डभूकेषु समास्थितेषु तदा पुन ग्राह स निश्चित आ ॥ २७१ ॥
 देव द्विजन्मा खमठेऽधिकारी पुराहमाक्षं विगतस्पृहोऽपि ।
 केनाक्रमेणोपग(न)ता न जाने तथापि मे निन्द्यतमा श्वजाति ॥ २७२ ॥
 कालञ्जरे देवमठाधिकारी विवीयतामेष विवेकहीनः ।
 न यस्य कोपप्रथमेऽपि शक्तिर्लोमप्रहाणेऽपि स किं क्षमर्थ ॥ २७३ ॥
 एकोदरा मोहमहीप्रजाता मदस्मरक्रोधविषादलोभा ।
 एकानुमानेन भवन्ति जन्तो सर्वे सदा स्थूललघुक्रमेण ॥ २७४ ॥

श्रुत्वैतदुद्दामगजाधिरूढ मिक्षु नृप स्फीतमठाधिनाथम् ।
 चक्रे चलच्चामरचारुचञ्चद्विकुञ्चितोष्णीषविलासहासम् ॥ २७५ ॥
 धर्मस्य गोप्ता च्यवनेन राम प्रीत्यार्थित क्रूरतरासुरस्य ।
 त्रैलोक्यशत्रोर्लवणामिधस्य वधाय शत्रुघ्नमथादिदेश ॥ २७६ ॥
 शूलायुधे तेन हतेऽथ दैत्ये तत्कानने काञ्चनतोरणाङ्गा ।
 दिव्येव शत्रुघ्ननिवेशितामृत्पुरी प्रथार्हा मधुरामिधाना ॥ २७७ ॥
 काले प्रयाते सुतमष्टवर्ष स्कन्धे समादाय मृत द्विजन्मा ।
 उच्चैः प्रचुक्रोश समाङ्गनाम्नद्वारान्तिके वेत्रिभयानमिश्र ॥ २७८ ॥
 अयं शिशुर्मे स्थविरस्य सूनुर्यसुत्वमाप्तस्तिलतोयदाता ।
 नृपापचारेण भवत्यवश्यमकालमृत्युव्यसन प्रजानाम् ॥ २७९ ॥
 धर्मद्रोहिणि विद्रुतार्द्रैकरुणे क्षुद्रैः प्रजोपद्रवै-
 र्धूर्तैर्मुक्तधने प्रधानविमुखे विज्ञप्तिनिद्राजुषि ।
 कायस्यैरजितैर्जिते क्षितिपतौ लब्धोदयैरिन्द्रियै-
 र्बुभिक्षानलचौरवारिमकरैर्दीनो जन पीड्यते ॥ २८० ॥
 नाथे दिक्षु भगीरथे शुभकथे पुण्याप्ततीर्थप्रथे
 क्रान्तस्वर्गपथे पृथौ दशरथे याते यश शेषताम् ।
 कष्ट नष्टधृति प्रकृष्टविपदामाधारभूताधुना
 देवी मज्जति राजदुष्कृतिभरैर्मरामिभूतेव मू ॥ २८१ ॥
 विप्रार्तनादेन विचार्यमाणकारुण्यैदन्यव्यसनेऽपि रामे ।
 सभ्येषु मूकेषु मुनीश्वरेषु समम्यधानारद एव वाग्मी ॥ २८२ ॥
 शूद्रस्तपस्तीव्रतर करोति शम्बूकनामा दिशि दक्षिणस्याम् ।
 स एव वर्णाश्रमधर्मलोप पुत्रक्षये कारणमग्र्यजाते ॥ २८३ ॥
 श्रुत्वोदित नारदवाक्यमेतत्समृतासमारुह्य विमानराजम् ।
 अदक्षिण धर्मपथस्य राजा गत्वावधीहक्षिणदिक्स्थित तम् ॥ २८४ ॥
 रामासिपट्टेन निकृत्तकण्ठे शूद्रे विमानेन दिव प्रयाते ।
 निजात्मजे तत्क्षणलब्धजीवे भमार्ज निन्दा स्तुतिभिर्द्विजाति ॥ २८५ ॥

हैमी कृता तस्य सुवर्णकारैरभिन्नरूपा रघुराजपत्नी ।
 अभूत्परित्यागघनावमानमन्युव्रता मौनवतीव सीता ॥ २८६ ॥
 वाल्मीकिशिष्यानुगतौ कुमारौ रामात्मजौ तत्र लव कुशश्च ।
 अगायता श्रोत्रसुख नृपाग्रे स्वरेण रामायणमादिकाव्यम् ॥ २८७ ॥
 पुत्रौ परिज्ञाय मुनीन्द्रवाक्यात्तौ तुल्यरूपानुभवेन राम ।
 करोतु सीता पुनरेव शुद्धिमित्यर्थना तत्र मुनेश्चकार ॥ २८८ ॥
 वाल्मीकिशिष्यैरथ रामपत्नी ता प्रापिता यज्ञमुव क्षणेन ।
 लज्जावती राजसहस्रमध्ये मन्युप्रगल्भा गिरमुज्जहार ॥ २८९ ॥
 यद्यार्यपुत्रान्न पर प्रसृष्टश्चित्तेन वाचा मम कर्मणा वा ।
 तत्सत्यसकल्पयुगेन तेन ददातु माता वसुधावकाशम् ॥ २९० ॥
 अथोत्थिता मूर्तिमती क्षितिस्तामङ्गे समादाय तरु विवेश ।
 काकुत्स्थद्वद्भक्तमियेव काञ्चया सुताररावेण निवार्यमाणा ॥ २९१ ॥
 रामस्तत प्राप्तवधूनिराश पातालसहारविलाससज्ज ।
 निवारित पद्मभवेन साक्षास्त्रेहार्द्रता पुत्रयुगे बबन्ध ॥ २९२ ॥
 अथाश्वमेधे विधिभाजि पूर्णे कालेन साक्षाद्विजने समेत्य ।
 सस्मारितो वैष्णवधाम राम सहानुजैर्दिव्यपद प्रपेदे ॥ २९३ ॥

अथ स भगवान्विष्णु कृत्वा जगन्निरुपप्लव

दशमुखभय हृत्वा हर्षप्रदस्त्रिदशश्रिय ।

पवनतनय घृत्वा धीरोन्नत सविभीषण

भुवनभवने कीर्तिस्तम्भ जगाम सुधाम्बुधिम् ॥ २९४ ॥

इति श्रीव्यासदासापराक्यक्षेमे द्रविरचिते दशावतारचरिते श्रीरामावतार सप्तम ।

— श्रीकृष्णावतारोऽष्टम ।

अहो कालसमुद्रस्य न लक्ष्यन्तेऽतिसतता ।

मज्जन्तोऽन्तरनन्तस्य युगान्ता पर्वता इव ॥ १ ॥

युगदीर्घे प्रयातेऽथ काले दिनक्ष(ग)णक्रमै ।
 कैटमारिं पुनर्मूर्मिर्मारतां शरणं ययौ ॥ २ ॥
 सा ददर्श सुधाम्भोधौ प्रबुद्ध शेषशायिनम् ।
 विश्वरूप फणारत्नसहस्रप्रतिबिम्बितम् ॥ ३ ॥
 सुखप्रबोधपृच्छान्ते चतुर्मुखमुखै सुदै ।
 मुनिभिर्नारदाद्यैश्च प्रैणतैः परिवारितम् ॥ ४ ॥
 पादसवाहनव्यग्रा श्रियं प्रेमामृतहृदे ।
 बहन्त हृदये व्यक्तं कौस्तुभप्रतिबिम्बिताम् ॥ ५ ॥
 मही मरकतश्यामा व्यक्तमौक्तिकभूषणा ।
 खलक्ष्मीर्लक्ष्यनक्षत्रमालेव प्रणनाम तम् ॥ ६ ॥
 सा प्रणामचलत्कर्णोत्पलालिखनसनिभाम् ।
 विज्ञप्तिं ज्ञातवृत्तस्य चक्रे विश्वान्तरात्मन ॥ ७ ॥
 भगवन्भवत सर्वलोकचिन्तार्तिहारिण ।
 वात्सल्यपेशलस्याग्रे पुनरुक्तं निवेद्यते ॥ ८ ॥
 हिरण्याक्षबलात्क्षिसा निक्षिप्तक्षितिभृत्कुला ।
 समुत्क्षिप्ताक्षयैवाह वराहवपुषा स्वयम् ॥ ९ ॥
 कालनेमिप्रभृतय पुरा मद्भारशातये ।
 ये हता भवता दैत्यास्तेऽवतीर्णा पुनर्नृपा ॥ १० ॥
 उग्रसेनस्य तनयं क्रूरं क्रूरतरानुगम् ।
 वृष्णिवशे समुत्पन्नं कालनेमिर्महासुरम् ॥ ११ ॥
 अनन्तदैत्यमूपालबलभारभरार्दिता ।
 अधर्मबहुलं कालं न सह्ये वोढुमक्षमा ॥ १२ ॥
 श्रुत्वैतदुक्तमुर्वर्या भगवान्सस्मिताननः ।
 करिण्याभ्युचितं सर्वमित्युक्त्वा विस्मर्ज्य ताम् ॥ १३ ॥
 पृथिव्यामथ याताया विधा(ज्ञा)य हृदयस्थितम् ।
 विष्णोः समीहितं सर्वं सुरान्प्राह पितामह ॥ १४ ॥

भूमिभारावताराय देवोऽवतरति क्षितिम् ।
 यदुवृष्णिकुले याति वसुदेवस्य पुत्रताम् ॥ १५ ॥
 यूयमशावतरण कुले कुरुत भारते ।
 इत्युक्ते पद्मगर्भेण तथेत्युक्त्वा ययु सुरा ॥ १६ ॥
 तत कदाचित्प्रययौ नारदो मथुरा पुरीम् ।
 स्वच्छ दवादनिरत कलिकेलिकुतूहली ॥ १७ ॥
 स रह कसमभ्येत्य प्राप्तपूजासनोऽवदत् ।
 धर्ममार्गेण वर्तस्व रक्षेमा विद्वता श्रियम् ॥ १८ ॥
 पितृष्वसुस्ते देवक्या य समुत्पद्यते सुत ।
 स सुरैर्निश्चितोऽन्ताय विभूतेर्जीवितस्य ते ॥ १९ ॥
 उक्त्वेति याते देवर्षौ कस पापी पितृष्वसुः ।
 देवक्या किंकरान्गर्भनिधनाय समादिशत् ॥ २० ॥
 हतेषु षट्सु बालेषु वसुदेवसुतेष्वथ ।
 सपत्न्यै सप्तम गूढ रोहिण्यै देवकी ददौ ॥ २१ ॥
 स विष्णो शयनाभ्यासाद्भूभारभरणक्षम ।
 अवतीर्ण शिशु शेष प्रीतिमन्तर्वहन्निव ॥ २२ ॥
 अथाष्टम सुत जात वसुदेव स्वय निशि ।
 गोकुले नन्दगोपस्य निदधे वधशङ्कित ॥ २३ ॥
 नन्दपत्न्या यशोदाया कन्या विनिमयेन स ।
 आदाय गूढसंचारी निजजायात्तिकेऽक्षिपत् ॥ २४ ॥
 सा कन्या करुणाहीनै प्रबुद्धैरथ किंकरैः ।
 शिलायामाहता दीप्ता विद्युल्लेखेव ख ययौ ॥ २५ ॥
 साष्टादशभुजा कान्ता प्रदीप्तविविधायुषा ।
 कसस्यायु पिबतीव मेजे विन्ध्यवसुधराम् ॥ २६ ॥
 रोहिणीभवनाज्ज्येष्ठमपि गूढमति सुतम् ।
 वसुदेव क्षयमयानन्दगोपगृहेऽत्यजत् ॥ २७ ॥

तौ संकर्षणकृष्णाख्यौ यशोदा दधती ययौ ।
 विश्रुता दानसभोगौ श्रीरिव स्पृहणीयताम् ॥ २८ ॥
 संकर्षण शशिसित कृष्णो मरकतद्युति ।
 बभूवुः प्रथमोद्भेदौ गङ्गायमुनयोरिव ॥ २९ ॥
 स्वदेहरक्षायत्नेन बालोद्भूतशालिना ।
 कसेनान्यत्कृत मोहादन्यद्वैवेनै निर्मितम् ॥ ३० ॥
 कलयति धिया स्वार्थं सर्वं सदाभ्युदयेच्छया
 किमपि यतते तावद्यावत्फल परिदृश्यते ।
 तदनु च विधिं क्रीडोन्मत्त करोति तदश्मना
 जलभूतघटं भङ्गत्वा दूरादिवाशु जैलस्थितिम् ॥ ३१ ॥
 राज्याहौं गोकुले बालौ कसं श्रुत्वा तयो क्षये ।
 चक्रे गूढोद्यमोपायान्गर्मव्यत्ययशङ्कित ॥ ३२ ॥
 स्तन्यवृक्षं शिशु कृष्ण कदाचिन्निद्रयान्वित ।
 पादप्रहारेणाविद्ध बभञ्ज शकटं महत् ॥ ३३ ॥
 विसृष्टमथ कसेन पूतना निशि राक्षसीम् ।
 विषाद्रस्तनदा कृष्णश्चक्रे निष्पीतजीविताम् ॥ ३४ ॥
 किञ्चित्सचरणाभ्यासे पाणिमालम्ब्य बलवान् ।
 दत्तद्वित्रिक्रमश्चक्रे हर्षं मालुखिविक्रम ॥ ३५ ॥
 ततः कुमारयोः पातमीत्या हरिणवेगयोः ।
 अविश्रान्तानुसरणे यशोदा श्रममाययौ ॥ ३६ ॥
 उद्विग्ना गतिविन्नाय कृष्णस्य जननी व्यधात् ।
 बलिबन्धनधीरस्य दाम्ना बन्धमुखलले ॥ ३७ ॥
 दामोदरस्ततो नाम्ना समाकर्षन्मुल्लसलम् ।
 मध्येन निर्ययौ वेगाद्यमलार्जुनवृक्षयोः ॥ ३८ ॥
 सल्लभोल्लसलकर्षात्पेतुस्तौ महाद्रुमौ ।
 यमुनाक्षोभसमूतमयकम्पितगोकुलौ ॥ ३९ ॥

तत कृष्णाश्रयेण श्रीर्गोकुले जितनन्दना ।

स्वभावरमणीयेऽपि रमणीयतरामवत् ॥ ४० ॥

स्निग्धश्यामास्तरुतृणमुव सपतत्रिर्ज्ञरौघा

मेघप्रेमोन्मुखशिखिमुखस्थायिनो मन्थघोषा ।

गायद्गोपीस्तिमितहरिणीहारिण काननान्ता

कान्ताश्चक्रु प्रमदसमय(मसम) यामुना कूलकच्छा ॥ ४१ ॥

तत स्तोकपरिस्लाने शैशवे शिशिरोपमे ।

माधवस्याभवत्किञ्चिदुन्मुखी यौवनद्युति ॥ ४२ ॥

तत कृष्णस्य गोपालडिम्भमण्डलवर्तिन ।

बभूव कन्दुकोदामक्रीडासु निबिडो रस ॥ ४३ ॥

पतिते यमुनाकूलसलिले केलिकन्दुके ।

ददर्श कालियस्योग्र नागस्य भवन हरि ॥ ४४ ॥

व्यास कल्पान्तरजनीकवलीकारविभ्रमै ।

कृतान्तमहिषश्यामैर्निस्त्रिंशविमलैर्जलै ॥ ४५ ॥

काल कथ वसतीह(त्येष) भयस्यापि भयकर ।

स तैराकृष्यमाणोऽपि कृष्णस्तद्दर्शनोद्यत ॥ ४६ ॥

कदम्बशाखामालम्ब्य भवनोपा-न्तवर्तिनीम् ।

पपात दुरितोत्पात सावेग क्षुभितेऽम्भसि ॥ ४७ ॥

अमद्यमभुजामेन शौरिभोगेन भोगिन ।

आलिङ्गितस्तमाधूय वेगेनाचक्रमे शिर ॥ ४८ ॥

पादाक्रान्तफणस्य फूत्कृतिविषावेगोष्णनि श्वासिन

कोपक्लेशविशेषद तकषणप्रोद्धूतधूमैर्हरे ।

कालभ्रममञ्जुरैर्वृतमभूत्पातामूलोद्धतै

कालै कालियबान्धवैरिव जल साहायकाम्यागतै ॥ ४९ ॥

पीडित शरण शौरिं स यातस्तद्गिरा ययौ ।

रौद्र समुद्र तत्पादमुद्रया तार्क्ष्यनिर्भय ॥ ५० ॥

ततस्तालवने दैत्य धेनुक स्वरूपिणम् ।
 जघान गोकुले विघ्न हेलयैव हलायुध ॥ ५१ ॥
 अथ गोपालरूपेण प्रलम्बो नाम दानव ।
 कदुकक्रीडया प्रीतिं विदधे रामकृष्णयो ॥ ५२ ॥
 कदाचित्स्कन्धमारुढस्तेन वेगवता हृत ।
 रामस्तस्याकरोन्मुष्टिपातेन शतधा शिर ॥ ५३ ॥
 अथ गोवर्धनगिरौ शक्रयागमहोत्सवे ।
 भक्ष्यमोज्यमहारम्भसमारो गोकुलेऽभवत् ॥ ५४ ॥
 पूज्य पर्वत एवायमित्युक्त्वा शक्रपूजनम् ।
 निवार्य कृष्णस्तद्भोज्य बुभुजे दिव्यरूपमृत् ॥ ५५ ॥
 ततः प्रम्लानमानेन मन्युना शतमन्युना ।
 प्रेरिता घननिर्घोषघोरमेघा समाययु ॥ ५६ ॥
 तैर्मस्तवासरालोकैर्निर्गिर्णमुवनैर्धनैः ।
 आहूतेव महारावैः कालरात्रिरदृश्यत ॥ ५७ ॥
 विरावकृतहृद्भट्टमेघसघट्टविप्लवे ।
 ख क्षितौ जलरूपेण भयभग्नमिवापतत् ॥ ५८ ॥
 ते शक्रक्रोधसनद्धा शक्रचापचिता घना ।
 सद्यः पीतमिवाम्भोधिं वमन्त क्षमामपूरयन् ॥ ५९ ॥
 सरम्भेण घनाघनैर्धनतैः सपीड्यमानैर्मथ
 प्रोद्धूतेऽथ पृथुव्यथारवनिभे सस्फूर्जिते गर्जिते ।
 मीत्या कापि ययुः क्षितिच्युतनमः समावनाकम्पिता
 कल्पातागमशङ्किता इव महानीहाररुद्धा दिशः ॥ ६० ॥
 धारासाराशनिनिपतनक्लेशसपीडितार्ण
 सीदद्वत्सप्रणिहितदृशा शीतवातार्दितानाम् ।
 वेगक्षोभागतगिरिनदीनाददीनाननाना
 प्राणत्राण कचिदपि गवा नाभवद्विह्वलानाम् ॥ ६१ ॥

अङ्गमङ्ग गवा दृष्ट्वा गोविन्द करुणाकुल ।
 त्राणाय गिरिमुद्धृत्य गोवर्धनमधारयत् ॥ ६२ ॥
 छत्रीकृते गिरौ तस्मिन्दोर्दण्डघृतिनिश्चले ।
 गोगणानां सगोपानां पुनर्जीवागमोऽभवत् ॥ ६३ ॥
 उत्क्षिप्तेऽसुरवैरिणा क्षितिधरे क्षीरोदधि क्षोभवा-
 न्मेजे मीतिमकाण्डदण्डमथनक्षोभामिशङ्की पुन ।
 विन्ध्यस्यासमयोद्गम विगणयन्मन्ये श्वसन्कम्पवा-
 न्हस्तन्यस्तसमस्तशापसलिल क्षोभादगस्त्योऽभवत् ॥ ६४ ॥
 अवहदहतधैर्ये दोष्णि कृष्णस्य भार-
 श्रमशमनधियेव क्षमाधर सोपरोध ।
 अविरतनिपतद्भिर्निर्झराणां सहस्रै-
 स्फटिकविकटजम्भस्तमसभारशोभाम् ॥ ६५ ॥
 गोवर्धनस्य धरणे व्रजसुदरीणा
 साहायकोच्चरणोचितदोर्लतानाम् ।
 अप्राप्तिलोलकरविभ्रममाकलय्य
 कृष्ण सिताशुधवलाघरपल्लवोऽभूत् ॥ ६६ ॥
 कृष्णेनाश्चर्यनिधिना गोगणे परिरक्षिते ।
 लज्जयेव न्यवर्तन्त पवनोच्छ्वासिनो घना ॥ ६७ ॥
 तत शक्र समभ्येत्य प्रसाद्य विजने हरिम् ।
 कामधेनुगिरा तस्मै गोपालाधिपता ददौ ॥ ६८ ॥
 अथ प्रपेदे गोविन्द प्रौढ मदमिव द्विप ।
 सहकारतरु कान्त वसन्तमिव यौवनम् ॥ ६९ ॥
 तस्य सानन्दशृङ्गारैर्वयसि व्यक्तता गते ।
 बभूवामिनवोत्साह प्रतापामरणेन स ॥ ७० ॥
 तस्य निर्भरतारुण्यलावण्य नयनामृतम् ।
 पिबन्तीनाममूढोपकाताना मदविभ्रम ॥ ७१ ॥

व्यामूढस्वलितार्धविक्लवपदा वाणी गतिश्चास्फुटा
 चित्त अयुगल च वीचिरचनासवादि दोल्यितम् ।
 निद्रा किं च दरिद्रतामुपगता लज्जा च सज्जा सरे
 क्षैब्य माधवयौवनद्युतिपदे गोपाङ्गनानामभूत् ॥ ७२ ॥
 स्वैराचारस्सरपरिचये तत्र शौरे प्रवृत्ते
 वेषालापोद्धतगतितयान्योन्यसमाव्यमाने ।
 आसील्लज्जाविनयनिभृता व्यक्तससक्तमन्यु-
 स्तासामन्त कलुषकलनानल्पसकल्पजल्प ॥ ७३ ॥
 कर्णाभ्यर्णविकीर्णलोचनरुच सन्त्येव चन्द्रानना-
 स्त्वत्तोऽन्या नवयौवनोज्ज्वलितसल्लावण्यगण्या परम् ।
 यासामेष हरिर्मनोरथशतैरर्थी क्षणालोकने
 किं कृष्णेन विलोकिताहमिति ते रूढ प्रमूढे मद ॥ ७४ ॥
 अन्तर्लोचनयोर्विशत्यविरत लग्नश्च पाणौ गतिं
 निर्वन्धेन रुणद्धि धावति मुहुर्दशाभिकामोऽधरे ।
 सख्य किं करवाणि वारणशतैर्नैवापयाति क्षण
 कृष्ण षट्चरण प्रयाति चपल पुष्पोच्चये विभ्रताम् ॥ ७५ ॥
 कर्षत्यशुकपल्लव परिहृत प्रत्याह्वति नोज्झति
 प्रक्षिप्तश्चरणे लैगत्यविरत तिष्ठत्यदृश्य पथि ।
 अज्ञान्युल्लिखति प्रसङ्ग यदि वा लब्धावकाश कचि-
 त्किं शौरिर्धनैकुञ्जवज्जललताजाला तरे कण्टक ॥ ७६ ॥
 स्वच्छाम्बुप्रतिबिम्बवक्त्रतिलकोल्लेखादरालोकन
 यत्नेनोच्चितचूतपल्लवलवे कर्णावतसस्पृहा ।
 एतस्या कुसुमेषु बन्धनधिया केशुवाकाशक्रिया
 केनाय नवरागयोगगुरुणा वेषोपदेश कृत ॥ ७७ ॥

१ 'मुहप्रस्फुलि' ख ग २ 'लीलायितम्' ख ग ३ 'गलति' क ख ४ 'वन'
 ग; 'नग' ख

कोऽय याति लघुकमैरहमह कस्त्व सखि श्यामला
 श्वासायासवती क यासि तिमिरे त नष्टमिष्ट मृगम् ।
 अन्वेष्टु यमुनातटीमुपगता मीतास्मि भूतभ्रमा-
 न्मूढे कृष्णभुजग एष विटपे कौटिल्यलीन स्थित ॥ ७८ ॥
 सततैव हता करोमि किमह ता प्रेषयन्त्या मया
 लब्ध मौग्ध्यफल भुजगनिकट वक्रा द्विजिह्वा सखीम् ।
 धिगदूर्तां तरुणीं करोति किल या स्वीकृत्य दूरे प्रिय
 हस्तोत्सृष्टखग प्रयत्ननिचयैर्नायाति तृप्तोऽन्यत ॥ ७९ ॥
 जानेऽन्यासहित विलोक्य कुटिल त कूटकोष त्वया
 प्रत्यक्षागसि निहवासहनया कोपेन दष्टोऽधर ।
 श्वासायासविसस्थुला न च कुचोत्कम्प विमुञ्चस्यहो
 मोहाद्बु सहविप्लवे चपलया किं प्रेषिता त्व मया ॥ ८० ॥
 न स सखि यमुनायास्तीरवानीरकुञ्जे
 गहनभुवि भवत्या मत्प्रिय कापि दृष्ट ।
 सुमुखि फलमियत्तु स्नेहमोहात्त्वयाप्त
 कुचमुखलिखितेय कण्टकोल्लेखरेखा ॥ ८१ ॥
 इत्यभून्मदनोद्दामयौवने कालियद्विष ।
 गोपाङ्गनाना सरम्भगर्भोपालम्भविभ्रम ॥ ८२ ॥
 प्रीत्यै बभूव कृष्णस्य श्यामानिचयचुम्बिन ।
 जाती मधुकरस्येव राधैवाधिकवल्लभा ॥ ८३ ॥
 स्लावण्य नवनीतसारममृतस्येवोद्वहन्त्यो नव
 तन्वाना द्युतिदिग्धदुग्धधवला मुग्धसिताशुच्छटाम् ।
 माद्यद्यौवनकुम्भिकुम्भसुभगाभोगस्तनोत्तम्बिता
 धैर्यं कस्य न दीर्घनेत्रवलनैर्मम्रन्ति गोपाङ्गना ॥ ८४ ॥
 कदाचिदथ यातेऽस्त गमस्तिमति शर्वरी ।
 आययौ गोपकान्तेन शनै कृष्णाभिसारिणी ॥ ८५ ॥

शशाङ्काकृतसकेतसमागमविलोकिनी ।
 क्षपा प्रतीक्षमाणेव तम श्यामाम्बरा बभौ ॥ ८६ ॥
 अथोद्ययौ सुधास्यन्दस्वेदार्द्रप्रसरत्कर ।
 तुल्यालिङ्गनजामीर्ष्यां दिशन्निव दिशा शशी ॥ ८७ ॥
 ततस्तारुण्यवानिन्दुभीलत्तरलतारकम् ।
 मुख चुचुम्ब श्यामाया कराकृष्टतम पट ॥ ८८ ॥
 त्यक्त्वा पूर्वां स्पृशन्किचिद्वक्षिणा च तथोत्तराम् ।
 शिश्रिये पश्चिमामाशा सुधाशुर्बहुवल्लभ ॥ ८९ ॥
 अत्रान्तरे समम्यायादरिष्टो दुष्टचेष्टितै ।
 जङ्गम शृङ्गवानद्रिरिव दैत्यो वृषाकृति ॥ ९० ॥

किञ्चित्कुञ्चितकण्ठकायकषणक्लेशचुटत्पादप-
 प्रोद्भूतोत्कटटाकृतैर्गललुठद्गम्भीरघोरस्नै ।
 सीत्कारश्चसितै खुराग्रविषमोत्खातावकीर्णक्षिते-
 स्तस्योद्गारभरेण भग्नमभवत्कम्पाकुल गोकुलम् ॥ ९१ ॥
 तद्भीतिच्युतगर्भासु गोषु गोपगणे गते ।
 कृष्ण गोपाङ्गना कण्ठे जगृहुर्भयविह्वला ॥ ९२ ॥
 शृङ्गप्रहाराभिमुख दोष्णा कृष्णस्तमुद्धतम् ।
 निपीड्य कण्ठे कुण्ठेच्छ चकार गतजीवितम् ॥ ९३ ॥
 निष्पिष्टे शौरिणारिष्टे कसामात्ये महौजसि ।
 सत्कथा पप्रथे लोके पृथुविसयकारिणी ॥ ९४ ॥
 तत प्रमाते कसस्य सुहृत्केशी महासुर ।
 आययौ हयरूपेण खुराघातक्षतक्षिति ॥ ९५ ॥
 करालो मासल शृङ्गी कृष्णताल्लक्षिकर्णवान् ।
 लक्षित ककुदावतीं जगत्सक्षयलक्षणे ॥ ९६ ॥

तस्य हेषितनिर्घोषैर्घोरैः खुररवेण च ।
 त्रस्तगोगणमुद्विग्नगोप वनभकम्पत ॥ ९७ ॥
 शूत्कारश्चसितेन तर्जितमरुत्कोपात्तमृत्युस्थिति-
 स्तेजोनिर्जितपावक श्रमजलैर्विक्षिप्तपाथ पति ।
 निश्चेष्टा वसुधा विधातुमुदित कल्पान्तकालोपम
 सोऽमृदाकुललोकपालविभवावष्टम्भकृदु सह ॥ ९८ ॥
 दन्ताभिघातसज्जस्य तस्यास्ये द्विगुणीकृतम् ।
 उत्क्षिप्ताग्रखुरस्याशु न्यदधद्भुजमच्युत ॥ ९९ ॥
 तदन्तकषणेनापि निर्विघ्नघनविभ्रम ।
 कृष्णप्रसारितो बाहु केशिवक्त्र द्विधा व्यधात् ॥ १०० ॥
 भग्ने निपतिते तस्मिन्कसस्येव मनोरथे ।
 अमूजम्भारिभवने ताक्ष्यध्वजजयस्वन ॥ १०१ ॥
 अत्रान्तर वृष्णिवृद्धैः सह स्वसचिवक्षयम् ।
 चिन्तयन्मग्नभवने कस प्रोवाच नि श्वसन् ॥ १०२ ॥
 इय जनितलज्जेव मानम्लानिर्महीयसी ।
 यन्मेरुतुल्यैर्युष्माभिः क्रियते तृणचिन्तनम् ॥ १०३ ॥
 उद्धव शनिरक्रूर शतधन्वा विदूरथ ।
 भोजाद्याश्च ममापूर्वं शृण्वन्त्वसमविग्रहम् ॥ १०४ ॥
 पितु स्वसु पतिर्वृद्ध क्षेप्तसमानवृत्तिभिः ।
 वसुदेव स चास्माभिः पूजित परिपूरित ॥ १०५ ॥
 स्वसुतौ तेन निन्यस्तौ गोकुले गूढचारिणौ ।
 शौकातङ्काङ्कुरौ यौ मे विषपादपता गतौ ॥ १०६ ॥
 ज्ञातिभ्यो भयमस्तीति सत्यमाह महामति ।
 विभीषणमतोपायैर्हन्यमानो दशाननः ॥ १०७ ॥

मर्मज्ञ स्वजन पुसा क्षये जागर्ति नापर ।
 शिक्षापक्षिमिराकृष्टा क्षय यान्त्येव पक्षिण ॥ १०८ ॥
 सदा दारूणि दहन्ते दारुजेन च बहिना ।
 क्रिमिणा स्वाङ्गजातेन पात्यन्ते प्रौढपादपा ॥ १०९ ॥
 मृज्जातलोहकुद्दालैः खन्यते मृण्मयी मही ।
 स्वजातैर्निर्झरैर्नीता कषट्किर्मूधरा क्षयम् ॥ ११० ॥
 ज्ञातिप्रहारो नि शैर्मर्मपाती पराधिक ।
 लोहाधिका व्यथामस्त्र करोत्यस्थिसुख शर ॥ १११ ॥
 सहभोग्यामपि ज्ञातेनेच्छन्ति ज्ञातय श्रियम् ।
 काङ्क्षन्ति मूर्तिमन्येषा दूरालोकननिष्फलाम् ॥ ११२ ॥
 किं कृत सुकृत तावद्वसुदेवेन भीमता ।
 बन्धुद्रोहविदग्धेन गोपालौ कुर्वता सुतौ ॥ ११३ ॥
 उपेक्षितौ बन्धुविद्या तत्सुतौ दयया मया ।
 भुजच्छेदप्रवृत्तौ मे प्रयातौ चिन्तनीयताम् ॥ ११४ ॥
 कृष्णेन निहतोऽरिष्ट स च केशी सुहृदमम ।
 तद्भ्रात्रा मुष्टिना पिष्ट प्रलम्ब स च घेनुक ॥ ११५ ॥
 अधुना कोपविवलद्भूलता नीतिमेतयो ।
 करोम्यह यथा बालौ पुनर्नैव करिष्यत ॥ ११६ ॥
 इति कसेन सावज्ञमन्तर्गम्भीरमयुना ।
 उक्ते तमुद्धव ग्राह बाहुण्यविनयेद्धवी ॥ ११७ ॥
 राज्ञ स्वजने कोप कुपित कर्तुमर्हसि ।
 स्त्रीकार्या सर्वथा क्रुद्धलब्धमीतावमानिता ॥ ११८ ॥
 क्रुद्धान्प्रसादनैर्लब्धा धनैर्भीताश्च सान्त्वनैः ।
 माननैरवमानार्तान्नयेद्विज्ञानभिज्ञताम् ॥ ११९ ॥
 विभिन्नस्त्रीकार शमयति नृपाणा रिपुमय
 निजैर्जीवोच्छिर्त्तिर्भवति कुपितैर्भातुभिरिव ।

न वैर वैरेण प्रशममुपयाति कचिदपि
 प्रदीप्तोऽग्निं शान्तिं व्रजति जलपुञ्जैर्न शिखिना ॥ १२० ॥
 बान्धवौ पुत्रसदृशौ रामकृष्णौ न ते परौ ।
 लक्ष्मीरक्षा क्षितीशाना राजपुत्राभिरक्षणम् ॥ १२१ ॥
 समीपे सर्पाभ परमुपसरन्मेषहनन
 खलग्रामे मूर्ख (मुख्य) परपुरगत शत्रुबलकृत् ।
 हते तस्मिन्पाप किमपि कुलबीजाङ्कुरहति-
 र्ने दूरे नादूरे भवति सुखरक्ष्य क्षितिपज ॥ १२२ ॥
 निरस्त क्षमाशुजा बन्धु क्षीणवृत्तिर्विषद्वत ।
 तन्नामविक्रयोत्क्षेपैर्लक्षितो दिक्षु भिक्षते ॥ १२३ ॥
 परम श्रीमतामेतन्माननामविनाशनम् ।
 यद्यात्यपूरितो बन्धु परस्योत्तानपाणिताम् ॥ १२४ ॥
 त्वद्बन्धुसुतयोर्नैव युक्ता गोपकुले स्थिति ।
 न यावद्विप्रकिर्णौ तौ तावत्स्वीकरणक्षमौ ॥ १२५ ॥
 इत्युद्धवेनाभिहिते हिते सुविहिते श्रिय ।
 अच्छिन्नदानव्रतवानकूर कसमभ्यधात् ॥ १२६ ॥
 एकपात्रोचिता यस्य श्रिय नाश्नन्ति बान्धवा ।
 तस्यात्मपोषतोषस्थकोषक्लेशाय सपद ॥ १२७ ॥
 त्यागभोगमरोद्धृष्टा मानोन्मृष्टा महात्मनाम् ।
 भान्ति भृत्यगृहोत्सृष्टा बन्धूच्छिष्टा विमृतय ॥ १२८ ॥
 भूतिमालोक्य विमुखा यस्य निश्चस्य बान्धवा ।
 गच्छन्ति न विशेषोऽस्ति श्मशानस्य च तस्य च ॥ १२९ ॥
 रत्नाकरसमृद्धश्रीर्बधुर्यस्य त्वमीदृश ।
 स कृष्ण कानने शष्पशय्यापरिचिताकृति ॥ १३० ॥

स्वकर्मभागिन सर्वे निष्फल स्वजनोऽर्थवान् ।

नातरङ्गस्य शङ्खस्य हृता सुषिरताब्धिना ॥ १३१ ॥

ज्ञातिर्नदीन कृष्णस्तु दयया सविभज्यते ।

हेलोर्मिनिर्मित मन्ये तेनैश्वर्यं दिवौकसाम् ॥ १३२ ॥

धेनुत्राणे शिखरिपतिना कृष्णदोष्णि स्थितेन

श्रान्ते शक्रे विफलजलदे लज्जिते शैलशत्रौ ।

लब्धाकाशप्रसभगतिना निर्झरोद्धातघोषै-

र्हर्षस्पर्शं प्रकटित इव स्फीतफेनाट्टहास ॥ १३३ ॥

मददलनविधाने कालियस्याहिभर्तु-

र्दमनशमितशक्तेर्देहसंदेहभाज ।

शरणगमनदैन्यम्लानमानस्य कृष्ण

शिरसि चरणमुद्रा ताक्ष्यरक्षा चकार ॥ १३४ ॥

नाम्ना मानमहोन्नतिं प्रतनुते बध्नाति शोभा गुणै

पुष्पात्याजिषु जिष्णुना शशिसित आजिष्णु दोष्णा यश ।

हर्षं वर्षति निश्चलेन सहजप्रेम्णा च चित्तस्य य

स श्लाघ्य सुकृतेन बान्धवमणिर्भाग्योद्भवैर्लभ्यते ॥ १३५ ॥

अबन्ध्यसगतिर्बन्धु कृष्णतुल्योऽस्ति कस्तव ।

येन शक्रोऽपि गोपाना गौरवावनत कृत ॥ १३६ ॥

उक्तं नि शल्यकल्याणमस्माभिर्यदि मन्यसे ।

तत्त्वद्विराह गच्छामि कृष्णाह्वानकृतार्थताम् ॥ १३७ ॥

विपुल प्रस्थितश्चाय धनुर्यागमहोत्सव ।

करोम्यहं तमुद्दिश्य केशवस्य निमग्नणम् ॥ १३८ ॥

इत्यकूरवच श्रुत्वा कस कुटिलचेष्टित ।

ब्रजेति नि श्वसन्नुष्णमभ्यधात्तमघोमुख ॥ १३९ ॥

अथ सज्जरथे हतुमकूरे व्रजमुद्यते ।
 अमृच्चद्रोदयोद्धत इव वृष्णिकुलाम्बुवि ॥ १४० ॥
 अतिक्रम्याथ मथुरामकूर प्रथितो रथी ।
 अवापाग्रसरत्सैन्य पर्यन्तग्राममेखलाम् ॥ १४१ ॥
 प्रत्यग्रपाकविनमत्कलमक्षेत्रपङ्क्तिभि ।
 हरितालरज पुञ्जरञ्जिताभिरिवाचिताम् ॥ १४२ ॥
 कदलीश्यामलारामवटवाटलतावृताम् ।
 कम्बमानघनालबुतुम्बकूष्माण्डमण्डलाम् ॥ १४३ ॥
 बलत्कुटिलकल्लोलकुल्याकलकलाकुलाम् ।
 द्रोक्षासुशीतलतलस्थलीशय्याश्रयाध्वगाम् ॥ १४४ ॥
 अध्वन्यजग्धपूर्वैकुशरुकशुक्लीकृतस्थलाम् ।
 पाकपिङ्गलनारङ्गीवनै सध्यान्वितामिव ॥ १४५ ॥
 यथौ स पश्यन्नि शङ्कशुकाशननिवारणे ।
 उदञ्चद्भुजलक्ष्योच्चकुचाग्रा शालिपालिका ॥ १४६ ॥
 स व्रजन्गोकुलोपान्तवनमाला व्यलोकयत् ।
 उत्तरनिर्क्षरासारनिग्नश्यामलशाद्वलाम् ॥ १४७ ॥
 गोरक्षादक्षशबरै कृतक्षुद्रर्क्षसंक्षयाम् ।
 घोरव्याघ्रपथावद्वयन्नकूटर्षटावटाम् ॥ १४८ ॥
 तालीतालतमालसालकदलीपथ्यामलीश्यामल
 खर्जूरार्जुनसर्जबिस्वबकुलप्लक्षक्षलक्षकुलम् ।
 पर्यन्ते स ददर्श हर्षजनन स्फीतोपदेश गवा
 नि श्वभ्रस्थलपुष्पशष्पशबल नि सैङ्गुल गोकुलम् ॥ १४९ ॥
 अच्छिन्नोदितमन्थमन्थररुव निर्घोषमेघभ्रम-
 ग्राम्यन्मत्तमयूरनृत्तरुचिर गोपाङ्गनागीतिभि ।

—१ 'पयि तां' ख २- 'क्षेणी' क- ३- 'सर्वेकु' क ४- 'घटापटाम्' ख-
 ५- 'नि सङ्गुलो' ख-ग

नि स्यन्दस्थितमुक्तशष्पकवलङ्कीवाङ्गसारङ्गक
 प्रीतिं प्राप स वीक्ष्य यामुनवलद्वीचित्रज गोकुलम् ॥ १५० ॥
 ततस्तत्सैनिकै कृष्ण प्रथमासैर्निवेदितम् ।
 पित पितृव्यमक्रूर शुश्रावाम्यर्च्यमागतम् ॥ १५१ ॥
 धृतकुम्भदधिस्थालिसहस्रोपायनै पुर ।
 प्रणम्यमान गोपात्र्यैर्ददर्शाक्रूरमच्युत ॥ १५२ ॥
 रथाग्रादवरुह्याथ लोलकुण्डलकङ्कण (णम्) ।
 दृष्ट्वा द्रामोदरं दूरादक्रूर समचित्तयत् ॥ १५३ ॥
 अय स भगवान्विष्णुरवतीर्ण सनातन ।
 भुवो भारवताराय मा जगादेति नारद ॥ १५४ ॥
 एष पद्मपलाशश्च श्रीमान्मरकतद्युति ।
 स्निग्धलावण्यपीयूषैर्लिम्पतीव मनो मम ॥ १५५ ॥
 वृष्णियादववशस्य कियती स्पृहणीयता ।
 अवतीर्ण स्वय यस्मिन्भगवानेषु केशव ॥ १५६ ॥
 इति ध्यायन्प्रहर्षाश्रुसंरुद्धनयन स्वलम् ।
 अकुण्ठोत्कण्ठया शौरेरक्रूरोऽन्तिकमाययौ ॥ १५७ ॥
 पपात पादयोस्तस्य साम्रज्यं प्रणतोऽच्युत ।
 गाढालिङ्गनसंगत्या हृदयं प्रविशन्निव ॥ १५८ ॥
 प्राप्तपूजासन कृष्ण सोऽवदत्तन्मुखे दिशन् ।
 प्रमोदविस्मयस्नेहबहुमानमयीं दृशम् ॥ १५९ ॥
 कृष्ण त्वद्दर्शनानन्दसुधासंपूरिते हृदि ।
 त्वत्संभाषणहर्षस्य कावकाशो विधीयताम् ॥ १६० ॥
 वसुदेवस्य पुण्यानां पूर्णता किं दरिद्रता ।
 यस्त्वा तनयमासाद्य स्वदृशाद्यापि नेक्षते ॥ १६१ ॥

भवतस्त्रिजगज्जन्मस्थितिसंहृतिकारिण ।
 गूढजन्मकथा केन कथ्यते सर्ववेदिन ॥ १६२ ॥
 सतत सहते तीव्रा त्वत्कृते कसवाच्यताम् ।
 वसुदेवश्चलत्येषा नून न भवितव्यता ॥ १६३ ॥
 जगद्धरणधीरेय धन्या देवी वसुधरा ।
 भारवतारसनद्धश्चित्ते वहसि या सदा ॥ १६४ ॥
 विस्मृता देवकी किं ते त्वन्नाम्नापि सुतस्तनी ।
 त्वा विना या सुत राम कौसल्येवावसीदति ॥ १६५ ॥
 धनुर्यागे विसृष्टोऽहं कसेन त्वन्निमग्नणे ।
 त्वदागमनमानेन धन्या नन्दन्तु यादवा ॥ १६६ ॥
 तत्सर्वं करमादाय प्रातः कसस्य शासनात् ।
 आयान्तु नन्दगोपाद्या सर्वे समयवर्तिन ॥ १६७ ॥
 इत्यक्रूरवच श्रुत्वा तमाभाषत केशव ।
 प्रातरेवाहमागन्ता त्वदाज्ञा केन लङ्घ्यते ॥ १६८ ॥
 ततः प्रभाते संनद्ध रथमारुह्य सानुगा ।
 मथुरा ययुरक्रूरसकर्षणजनार्दना ॥ १६९ ॥
 कथं राघामनामध्र्यागतोऽहमिति माधव ।
 अरतिं म्लानता चिन्ता व्रजन्मेजे विनिश्चसन् ॥ १७० ॥
 यच्छन्नोकुलगूढकुञ्जगहनान्यालोकयन्केशव
 सौत्कण्ठ बलिताननो वनमुवा सख्येव रुद्धाञ्चल ।
 राधाया न न नेति नीविहरणे वैक्लव्यलक्ष्याक्षरा
 सस्मार स्मरसाध्वसाद्भुततनो रावोक्ति^(१)रिक्ता गिर ॥ १७१ ॥
 गोविन्दस्य गतस्य कसनगरीं व्याप्ता वियोगाग्निना
 क्षिग्धश्यामलकूललीनहैरिणे गोदावरीगह्वरे ^(२) ।

रोमन्थस्थितगोगणैः परिचयादुत्कर्णमाकर्णित

गुप्तं गोकुलपल्लवे गुणगणं गोप्यं सरागा जगु ॥ १७२ ॥

ललितविलासकलासुखखेलनललनालोभनशोभनयौवनमानितनवमदने
अलिकुलकोकिलकुवलयकज्जलकालकलिन्दसुताविवलज्जलकालियकुलदमने ।

केशिकिशोरमहासुरमारणदारुणगोकुलदुरितविदारणगोवर्धनधरणे
कस्य न नयनयुग रतिसज्जे मज्जति मनसिजतरलतरङ्गे वररमणीरमणे ॥ १७३ ॥

उद्गीयमाने गुणसागरस्य गुणे गुणे रागरसेन शौरे ।

गोपाङ्गना गूढरसानुरागा मुहुर्मुहुर्मोहहता बभूवु ॥ १७४ ॥

गोविन्दे गुरुसनिधौ परवशावेशादनुक्त्वा गते

सुप्तानां बकुलस्य शीतलतले स्वैर कुरङ्गीदृशाम् ।

स्वमालिङ्गनसंगतेऽङ्गलतिकाविक्षेपलक्ष्या मुहु-

र्मुग्धा वञ्चक मुञ्च मुञ्च कितवेत्युच्चैरुच्चैर्गिर ॥ १७५ ॥

राधा माधवविप्रयोगविगलज्जीवोपमानैर्मुहु-

र्बाष्पैः पीनपयोधराग्रगलितैः फुल्लत्कदम्बाकुला ।

अच्छिन्नश्वसनेन वेगगतिना व्याकीर्यमाणैः पुर

सर्वाशाप्रतिबद्धमोहमलिना प्रावृण्वेवामवत् ॥ १७६ ॥

ज्ञात्वा कसं समायान्तौ कुमारौ रामकेशवौ ।

चाणूरमुष्टिकौ मल्लौ विदधे तद्वधोद्यतौ ॥ १७७ ॥

अथ राजपथं प्राप्तौ बलात्सकर्षणाच्युतौ ।

राजाहं चक्रतुश्चारुमाल्याम्बरविलेपनम् ॥ १७८ ॥

तौ विचित्राम्बरधरौ सग्विणौ चन्दनाचितौ ।

जनतानन्दजननौ राजद्वारमवापतु ॥ १७९ ॥

हर्म्यस्था देवकी दृष्ट्वा कृष्णं कमललोचनम् ।

बाष्पसरुद्धनयना मुमोह प्रसूतस्वनी ॥ १८० ॥

अथ राजाज्ञयोत्सृष्ट महामात्राङ्कुशेरितम् ।

गज कुवलयार्पीडं ददर्शयान्तमच्युत ॥ १८१ ॥

क्रोधान्ध ममदोषदु सहतरं भूभारभूताकृतिं
 कुर्वाण करदण्डकृष्टजनताजीवापहार मुहु ।
 मातङ्ग कुनृपोपम मुररिपुर्दृष्टा प्रहारोद्यत
 हस्तोत्पाटितया जघान निजया निर्दारित दष्टया ॥ १८२ ॥
 अथ राजाज्ञया मल्लनागौ चाणूरमुष्टिकौ ।
 कुमारयोरभिमुखौ चक्रतुर्जनसक्षयम् ॥ १८३ ॥
 जानुबन्धभुजाकर्षतलाघातघने रणे ।
 कृष्णश्चाणूरमवधीन्मुष्टिक च हलायुध ॥ १८४ ॥
 भुजयोरिव कसस्य मल्लयोश्च्युतयोस्तयो ।
 भ्रूमङ्गभीषणस्योच्चैरुच्चचारोत्कट वच ॥ १८५ ॥
 बध्यता वसुदेवोऽय क्रियतां तत्सुतक्षय ।
 विधीयता च गोपानामुचित राजशासनम् ॥ १८६ ॥
 कसस्येति ब्रुवाणस्य मदोद्दामस्य गर्जत ।
 दुष्टद्विपस्येव हरिर्वेगेनान्तिकमाद्रवत् ॥ १८७ ॥
 संव्रस्ते वेत्रिसन्धे नवभयसमयोद्भ्रान्तसामन्तचक्रे
 हस्तसंस्ते तरुण्या शशिकरधवले चामरे विह्वलाया ।
 कृष्ण कस चकर्ष प्रविललितसितोष्णीषविक्षेपकेशै
 क्रोधाग्नेर्धूममालामिव कुसुमचलद्भङ्गमाला दधानम् ॥ १८८ ॥
 आकृष्टस्य सुरारिणारुणमणिव्याकीर्णदीर्घद्युति-
 मौलिर्वक्षसि मौक्तिकाशुशबल कसासुरस्य च्युत ।
 व्यक्तोऽभूजरासिंहशुभ्रनखरव्यापारविश्र क्षण
 दीर्णस्येव पुनर्हिरण्यकशिपो स्फीत सुतासृग्भर ॥ १८९ ॥
 हत्वा दूरतराकृष्टमदान्ध कसकुञ्जरम् ।
 उग्रसेन प्रैविदधे राज्ये तज्जनक हरि ॥ १९० ॥

पादयोर्वसुदेवस्य देवक्याश्वाच्युत पतन् ।
 बभूवानन्दनिस्पन्दनिबिडालिङ्गनातिथि ॥ १९१ ॥
 आविर्भूता स्वयं विद्या कलाश्च सकलास्ततः ।
 निनाय स्पृहणीयत्वमवधानेन माधव ॥ १९२ ॥
 दक्षिणापथनाथस्य भीष्मकस्यात्मजा हरिः ।
 जहार रुक्मिणीं कन्या लक्ष्मीं जन्मातरागताम् ॥ १९३ ॥
 रुक्मिण्यामथ कृष्णस्य प्रद्युम्नं प्रथमं सुतम् ।
 जाम्बवत्याममूत्साम्बं प्रतिबिम्बनिभौ पितुः ॥ १९४ ॥
 सुन्दरीणां सहस्राणि षोडशान्तपुरे हरेः ।
 बभूवुस्तासु पुत्राणां लक्षसंख्योऽभवद्गणः ॥ १९५ ॥
 नाडायनीं चन्द्रसेनां प्रद्युम्नं प्राप वल्लभाम् ।
 यस्यामजीजनत्पुत्रमनिरुद्धं मनोभवम् ॥ १९६ ॥
 ततः शक्रगिरारुह्य गरुडं गरुडध्वजम् ।
 गगने दैत्यचक्राणां चक्रे चक्रायुधं क्षयम् ॥ १९७ ॥
 मुरसुन्दहयग्रीवनरकाद्यां महासुराः ।
 प्रययुश्चक्रिचक्रामौ क्षिप्रासङ्गपतङ्गताम् ॥ १९८ ॥
 जरासधेनं सरुद्धां मागधेनं प्रमाथिनाम् ।
 मथुरामथं सतज्यं सानुगं प्रययौ हरिः ॥ १९९ ॥
 द्वारकामथं कसारि पश्चिमाब्धितटे व्यधात् ।
 जितलङ्कालकानाकनागेन्द्रनगरीं पुरीम् ॥ २०० ॥
 बलात्क्षीरोदजन्मानं पारिजातजनार्दनम् ।
 हत्वा शक्रपुरोद्यानाद्वारकायां न्यवेशयत् ॥ २०१ ॥
 अत्रान्तरे कससुहृत्करालं कालविग्रहम् ।
 प्रतिज्ञां कालयवनश्चक्रे वृष्णिकुलक्षये ॥ २०२ ॥
 कृष्णस्तं दुर्जयं मत्वा नि सहायो सुजायुधम् ।
 बुद्धियुद्धे धियै धृत्वा ययौ यवनमण्डलम् ॥ २०३ ॥

हेमरत्नमय तस्य प्रविश्य भवन हरि ।
 भयप्रदं यमस्यापि ददर्श यवनेश्वरम् ॥ २०४ ॥
 सोऽपि कृष्ण विलोक्यैव पतित मुजगोचरे ।
 मनोरथशतावाप्त जिघृक्षुस्त समाद्रवत् ॥ २०५ ॥
 तस्मिन्नभिद्रुते रौद्रे जवेन प्रययौ हरि ।
 न च पश्चाच्चालास्य यवन पूर्वकर्मवत् ॥ २०६ ॥
 चतु समुद्ररशना विगाह्यापि महीं हरि ।
 दृष्ट्वा तमचल पश्चाद्विवेश हिमवद्रुहाम् ॥ २०७ ॥
 तत्रेन्द्रार्थं हताशेषदैत्यस्य युगविस्तर ।
 यात काल प्रसुप्तस्य मुचकुन्दस्य मूपते ॥ २०८ ॥
 अर्धनिद्रादरिद्रं मा शयानं य करिष्यति ।
 स भस्मसाद्यास्यतीति राजर्षिं समयं व्यधात् ॥ २०९ ॥
 तस्य शय्याङ्कपर्यङ्कवक्रपादतलान्तरे ।
 तस्यावलक्षितं शौरि शङ्कासकोचिताकृति ॥ २१० ॥
 प्रविश्य कालयवनं शयानं वीक्ष्य मूपतिम् ।
 कृष्णोऽयमिति निश्चित्य निर्निद्रमकरोत्पदा ॥ २११ ॥
 प्रबुद्धं कालयवनं पादस्पृष्टवपुर्नृप ।
 दृशा ददाहं नि शेषं निद्राशेषकषायया ॥ २१२ ॥
 निर्दग्धे कालयवने पर्यङ्कचरणाञ्चले ।
 कायसकलनालीनं दृष्ट्वा कृष्णमभाषत ॥ २१३ ॥
 कस्त्वं परिमिताकारं का ताकर्णोत्पलद्युति ।
 विभर्षिं गुणगम्भीरमहो माहात्म्यमुञ्जतम् ॥ २१४ ॥
 इयस्तीं ह्रस्वता याता सृष्टिं कालनिमीलिता ।
 मद्रुल्फपरिमाणं यद्वपुः खलपतरं तव ॥ २१५ ॥
 इत्युक्तो मुचकुन्देन प्रश्रयप्रणयी हरि ।
 खलवृत्तं लोकवृत्तं च सर्वं तस्मै न्यवेदयत् ॥ २१६ ॥

काल विशाल विज्ञाय क्षमापाल क्षणवद्भूतम् ।
 दीर्घशय्यामिवोत्सृज्य भोगाशा समचितयत् ॥ २१७ ॥
 अहो कालगलत्सर्वभावभोगाभिमानम् ।
 स्वप्नप्रकार ससार पर्यन्तासत्यविभ्रम ॥ २१८ ॥
 भूमि सकुचिता ग्रीष्मातपयस्तार्द्रचर्मवत् ।
 वैराग्य जनयत्येव जराजीर्णैव कामिनी ॥ २१९ ॥
 तानि मिश्राण्यतीतानि ते मृत्यास्ते च बाधवा ।
 परेषु रमते नात्मा यूथभ्रष्ट इव द्विप ॥ २२० ॥
 यस्मिन्नित्यमधूपम तदखिल कालेन लीढ सुख
 यात हन्त पुरातन विरसता क्षुण्णोक्षुशलकोपमम् ।
 आमाभ्रप्रतिमस्य नास्त्यभिनवस्यास्वादने स्वादता
 नेदानीं मम कृत्यमस्ति महता राज्येन भोगेन वा ॥ २२१ ॥
 मेलिनाक्षमता^(१) भूति सा भूति शोभतेऽधुना ।
 मुक्तिकान्ताधवलता करोत्युद्धूलनेन या ॥ २२२ ॥
 इति सचिन्त्य राजर्षि कैलास तपसे ययौ ।
 गत्वा कृष्णश्च वृष्णिभ्य स्ववृत्तान्त न्यवेदयत् ॥ २२३ ॥
 बलेर्बाणासुर सूनुरासीद्बाहुसहसवान् ।
 यस्यास्थानसभासभ्यो भगवानभवद्भव ॥ २२४ ॥
 दीप्तरत्नगृहालोकै सृजन्सध्यामिवानिशम् ।
 बभूवाकाशग यस्य नगर शोणितामिषम् ॥ २२५ ॥
 उषा नामाभवत्तस्य कन्या लावण्यवाहिनी ।
 आललम्बे स्तनतटीं यस्या मज्जन्निव स्मर ॥ २२६ ॥
 युद्ध विना मे मिथ्यैव माराय मुजकाननम् ।
 इति तेनार्थित शर्व प्राप्स्यसीति तमभ्यधात् ॥ २२७ ॥

हर कदाचिदुद्याने देव्या सह विहारिणम् ।
 दृष्ट्वा स्वविवाहाय स्पृहा चक्रे धनस्तनी ॥ २२८ ॥
 य करिष्यति ते स्वप्ने कन्याभावव्यतिक्रमम् ।
 भविष्यति स ते मर्ता तामुवाचेति पार्वती ॥ २२९ ॥
 अथाययौ यौवनकृद्वल्लीना कुसुमाकर ।
 कुर्वाण सरसा प्रीतिलता जनमनोवने ॥ २३० ॥
 चञ्चलतरज पुञ्जपीताम्बरमनोहर ।
 अतसीकुसुमश्याम शुशुभे नवमाधव ॥ २३१ ॥
 नम्रानना नवोद्धतरजसा स्तवकस्तनी ।
 मालती यौवनवती कन्येवोच्छ्वासिनी बभौ ॥ २३२ ॥
 वतुर्मलयनि श्वासा इव चन्दनचुम्बिन ।
 पवना पन्नगीदशशङ्कयेव शनै शनै ॥ २३३ ॥
 कूजत्कोविल्लकण्ठप्रशविरुतै स्फायिन्यवाप्ते पर
 चूतामोदमदाकुललिपटलीवीणास्वनस्वादुताम् ।
 शिक्षाचक्षुणदक्षदक्षिणमरुदत्तोपदेशक्रमै-
 र्मङ्गलार्थो ननृतुर्मधूत्सवलसत्पुष्पायुधाराधने ॥ २३४ ॥
 हेमहर्ष्यप्रसुप्ताथ नीता स्वप्ने मनोमुषा ।
 उषा किनापि कान्तेन शीलाशुकदरिद्रताम् ॥ २३५ ॥
 तस्या धीधृतिचौरेण विज्ञाय हृदय हृतम् ।
 हेलहरणभीत्येव हारस्तरलता ययौ ॥ २३६ ॥
 लज्जामज्जनविह्वला ननननेत्यल्पप्रलापोद्धति-
 नीर्वीमुक्तिनिरोधनिर्धुतिविधौ पाणि कणत्कङ्कण ।
 शीतेनेव विकूजिता जर्दजुष श्वासस्य शीत्कारिता
 तस्या अशमयोच्चलत्कलकला काञ्ची सकम्पाभवत् ॥ २३७ ॥

प्रबुद्धा वृत्तकर्तव्या सा मुग्धा स्वप्नसत्यताम् ।
 मन्यमाना मुहुर्मोहं कुललज्जाकुला ययौ ॥ २३८ ॥
 शयन विप्लवस्थान भयेनेव विहाय सा ।
 हर्म्यस्था प्रददौ प्रातर्दिक्षु चक्षुर्विलज्जिता ॥ २३९ ॥
 सा सोत्कम्पकुचन्यस्तहस्तानभ्यस्तमन्मथा ।
 मुमूर्च्छाच्छादयन्तीव प्रविष्ट हृदये प्रियम् ॥ २४० ॥
 सा निशश्वास बाष्पाम्बुबिन्दुभिर्मौक्तिकैरिव ।
 छिन्नस्य शीलहारस्य कुर्वाणा ग्रथन पुन ॥ २४१ ॥
 प्रदध्यौ नवविध्वंससाध्वसायासिता चिरम् ।
 क्षितौ सा चिन्तयानेव च्युत चित्तमधोमुखी ॥ २४२ ॥
 किं कस्य कथयाम्येतत्क पृच्छामि करोमि किम् ।
 का गति केन दृष्टाह कुतस्तत्सगम पुन ॥ २४३ ॥
 इति सदेहनि स्प दा चिन्ताविक्रीतचेतनाम् ।
 विलोक्य चित्रलेखाख्या सखी प्राणसमावदत् ॥ २४४ ॥
 तन्वि क खेदमारोऽय भीरु किं भयकारणम् ।
 पुत्री त्रैलोक्यमर्तुस्त्व वध्य कस्तेऽपराध्यति ॥ २४५ ॥
 किं शय्यावलनाविमर्दगलितै कर्णोत्पलस्य च्छदै-
 लीनै कामकृपाणलेशसदृशैर्व्याप्ता तवेय तनु ।
 अदयन्मौक्तिकयोर्बिम्बि कुचयोर्भिन्नेमकुम्भभ्रम
 स्पष्टोऽय रतिसगमव्यतिकर कैस्येति मे सशय ॥ २४६ ॥
 इत्युक्ते सस्मित सरूपा सनि श्वासाश्रुवर्षिणी ।
 उषा शनैरवोचत्ता लिखन्ती क्षमामधोमुखी ॥ २४७ ॥
 दृष्ट स्वप्ने मया कोऽपि रमणस्तनुकम्पन ।
 पीयूषवर्षी सस्पर्शे स्मरणे मरणोन्मम ॥ २४८ ॥
 जाने कम्पतरङ्गिताङ्गलतिका स्वप्नेऽहमालिङ्गिता
 संस्पर्शे कुचयोर्निर्गलतया हारोऽपि पार्श्वे कृत ।

एतावत्तु सखि स्मरामि यदतो वृत्त पर तत्पर
 धैर्यस्योद्वलन शरीरशमन ध्यात्वापि नो वेद्मि किम् ॥ २४९ ॥
 मूर्च्छार्च्छादितमीक्षते न नयन तापे तनु पच्यते
 कम्प सूचयतीव जीवगमन मोहे मनो मज्जति ।
 प्राग्जन्मार्जितकर्मणा बलवता कामेन कालेन वा
 नो जानामि स केन मे घृतिहर कण्ठे मुजगोऽर्पित ॥ २५० ॥
 त्यज्यते सहजा लज्जा सङ्गते गुरुवाच्यता ।
 गण्यते न घना कीर्तिर्यत्कृते सोऽपि दुर्लभ ॥ २५१ ॥
 इय शीलविलुप्तिर्मे मानम्लानिर्महीयसी ।
 दुर्लभे वल्लभे प्रीतिस्तनुत्यागेन शाम्यति ॥ २५२ ॥
 इति ब्रुवाणा तामश्रुकणाकीर्णकुचस्थलीम् ।
 सतापपिशुनोच्छ्वासा चित्रलेखावदत्सखीम् ॥ २५३ ॥
 किं न स्मरसि मुग्धे त्वमहो विरहकातरा ।
 देव्यादिष्ट स ते स्वप्नदृष्ट एव वरो वर ॥ २५४ ॥
 समाश्वसिहि हे तन्वि तनुस्तापक्षमा न ते ।
 करोमि योगशक्त्याहमुपाय त्वत्समीहिते ॥ २५५ ॥
 उल्लिख्य निखिल चित्रपटे त्रिभुवन तव ।
 सदृश दर्शयाम्येव तत्रालोक्य वल्लभम् ॥ २५६ ॥
 इत्युक्त्वा चित्रलेखाया गताया व्योमवर्त्मना ।
 उषा जीवमिवापेदे प्रियसदर्शनाशया ॥ २५७ ॥
 साभ्येत्य तस्याल्लैलोक्यचित्र पटमदर्शयत् ।
 किं दुष्करमदृश्य वा योगिना ज्ञानचक्षुषाम् ॥ २५८ ॥
 उषा चित्रपटे दृष्ट्वा सुरासुरनरोरगान् ।
 ददर्श दयित स्वप्नदृष्ट जितशशिसरम् ॥ २५९ ॥
 अय स सखि मे धैर्यहारी हृदयतस्कर ।
 इत्युषावचन श्रुत्वा चित्रलेखा जगाद् ताम् ॥ २६० ॥

दिष्ट्या धन्यासि सुमगे यस्यास्ते नवमन्मथ ।
 लक्ष्मीवल्लभपौत्रोऽयमनिरुद्धाभिध प्रिय ॥ २६१ ॥
 प्रद्युम्नतनयस्यास्य लावण्यामृतदीधिते ।
 कान्त्या क्षैब्यमिवायान्ति सुरविद्याधराङ्गना ॥ २६२ ॥
 रूपेणाप्रतिमेन नेत्रसुखद कदर्पदर्पच्छिदा
 शौर्ये वज्रधरोपमा न सहते धीर सुमेरोरयम् ।
 अस्यामर्त्यमृगेक्षणाभिरनिश सोत्कण्ठमाकर्णित
 चन्द्रोत्सङ्गमृगापह गुणगण गायन्ति खे खेचरा ॥ २६३ ॥
 पश्चिमाब्धौ हरिपुरी द्वारका वृष्ण्यादवै ।
 सिंहैरिव महोत्साहैर्गुप्ता हैमवती गुहा ॥ २६४ ॥
 तस्यामन्त पुरे श्रीमान्वसत्येष प्रियासख ।
 आनीयते कथ तावदिति दोलायते मन ॥ २६५ ॥
 त्वद्भाग्यानि पुरस्कृत्य गच्छामि गगनेन ताम् ।
 हेलार्पिताद्भुतनिधिर्विधि सिद्धिं विधास्यति ॥ २६६ ॥
 इत्युक्त्वाकाशमाविश्य सा ययौ द्वारका क्षणात् ।
 कुर्वाणा रशनारत्नै शक्रचापचिता दिश ॥ २६७ ॥
 सा गूढमायया हृत्वा रत्नपर्यङ्कशायिनम् ।
 आनिनाय मुहूर्तेन व्योम्ना प्रद्युम्ननन्दनम् ॥ २६८ ॥
 स्वप्नवृत्तान्तमावेध स कन्यान्त पुरान्तरम् ।
 प्रवेशितस्तयापश्यदुषा रतिमिव स्मर ॥ २६९ ॥
 स ता दृष्ट्वा नवोन्मेषनिर्माणातिशय विधे ।
 अचिन्तयत्सुधापूरैरिव पूरितलोचन ॥ २७० ॥
 इन्द्रो सक्षयरक्षणाक्षतसुधा किं वेधसा निर्मिता
 किं धैर्यापहरा हरस्य विहिता कामेन कान्ता तनु ।
 किं तारुण्यवसन्तकान्तिललिता शृङ्गारसिक्ता लता
 किं लावण्यतरङ्गिणी पुनरिय जन्मान्तरासा रति ॥ २७१ ॥

कटाक्ष संधत्ते कुवलयकुलकैव्यकलना
 मुखे दृश्यश्चन्द्रद्युतिहरणहेलापरिचय ।
 असरुद्धा बाधाधरदलरुचिर्विद्रुमतरो-
 रहो सारङ्गाक्ष्या प्रसमविजयी रूपविभव ॥ २७२ ॥
 इति सर्वाङ्गनिर्ममलोचनस्ता विलोकयन् ।
 अनिरुद्धोऽधरे तस्या बभूवाशापथातिथि ॥ २७३ ॥
 सापि साङ्गमिवानङ्ग तमभ्यस्त मनोरथै ।
 विलोक्य प्रत्ययासत्ये पुन स्वप्नमशङ्कत ॥ २७४ ॥
 सोत्कम्पा कररोधेन राविणीं मणिमेखलाम् ।
 मुहुर्मौनवतीं चक्रे पैशुन्यचकितेव सा ॥ २७५ ॥
 नवे मौनवति प्रेम्णि तयो प्राह सखी पुर ।
 दन्ताशुसूत्रै कुर्वाणा ग्रथन चित्तयोरिव ॥ २७६ ॥
 यस्त्वया प्रेमकुसुमैर्देवैश्चित्रपटेऽर्चित ।
 अहो भक्त्या स ते तुष्ट सखि प्रत्यक्षता गत ॥ २७७ ॥
 स्वप्नसपादितप्रीतियोऽर्थितस्त्रैर्मनोरथै ।
 प्राक्पूजा कीदृशी तस्य ब्रूहि त्वमुपपद्यते ॥ २७८ ॥
 मौनमालम्बसे पृष्टा दृष्टा क्षोणीं निरीक्षसे ।
 लतेव कम्पसे कम्पात्कोऽय ते चित्तविभ्रम ॥ २७९ ॥
 मानस्तत्क्षणशासनागतजने सुभ्रु क सभाव्यते
 स्वप्नाभ्यस्तसमागमेऽपि नववर्त्कि लज्जया लीयसे ।
 का तस्मिन्परता सदा वसति यश्चित्ते निबद्धो गुणै
 प्रारब्धा सखि कस्य तावदियती प्रेम्णि त्वयापह्नुति ॥ २८० ॥
 इति सख्या ब्रुवाणायामनिरुद्ध प्रगल्भताम् ।
 निनाय दयिता प्रौढं प्रणयै प्रेमपेशलै ॥ २८१ ॥
 तदा प्रीतेर्यदायत्त चिन्तित यन्मनोरथै ।
 मन्मथेन यदादिष्ट स्वैरं तत्तदभूत्तयो ॥ २८२ ॥

दिनेष्वथ प्रयातेषु प्रच्छन्नघृतवल्लभा ।

उषामूदभिर्मानाक्तव्यक्तसभोगलक्षणा ॥ २८३ ॥

व्याकीर्णा कबरी मुख वितिलक ताम्बूललिप्तेऽक्षिणी

कण्ठे कङ्कणलक्ष्म हारविरतिर्दशोऽधरे निर्व्रण ।

प्रातः प्रच्युतचन्दना स्तनतटी साय स्ववेषक्रिया

सभोगामरणा तनुर्वरतनो शङ्कास्पदत्व ययौ ॥ २८४ ॥

किञ्चिन्मुकुलिते लोके कन्याया कामलक्षणे ।

फुल्ले शनैः कर्णपथ बाणस्यापि कथा ययौ ॥ २८५ ॥

ततस्तद्धूत्रमादिष्टा किंकरा क्रूरकारिण ।

आययुर्युद्धसनद्धा कन्यकान्त पुराङ्गणम् ॥ २८६ ॥

निरुद्ध प्रियया यत्नादनिरुद्धोऽर्थः ससित ।

घोरकिंकरसघाताञ्जघान परिघायुध ॥ २८७ ॥

हतेऽयुते किंकराणां स्वयं बाणं समाययौ ।

रथी बाहुसहस्रात्तसमस्तायुधमण्डल ॥ २८८ ॥

शस्त्रवृष्टिं तदुत्सृष्टा प्राद्युम्नि खञ्जचर्मभृत् ।

छित्त्वा धैर्यनिधिश्चक्रे रणे बाणस्य विस्मयम् ॥ २८९ ॥

उषा सत्रासतरला पितुः पत्युश्च संगरे ।

प्राणेशपक्षपातेन मेजे सदेहसाध्वसम् ॥ २९० ॥

बाणेन प्रहिता शक्तिं मृत्युदण्डमिवोत्कटाम् ।

आदाय तस्मै प्राद्युम्निस्तामेव प्राहिणोद्धली ॥ २९१ ॥

परहस्तगता शक्तिः प्रविष्टान्तं कृतव्यथा ।

निजा सुतेव बाणस्य हृदये शल्यता ययौ ॥ २९२ ॥

वीरविज्ञाय तं बाणं स्पष्टयुद्धेन दुर्जयम् ।

आदाय तामसीं मायामहष्टं प्रविवेश स्वम् ॥ २९३ ॥

१ 'मानास्तु' ख, 'मानार्थं' घ २ अत्र सधिरनुचित ३ 'अपि' ख
४ 'वर्मखञ्ज' ख

परिमहण सं०

॥१११॥

ग्रन्थात्तय, के उ ति शि सस्थान
सारनाथ, वाराणसी

निरन्तरैरसदुत्सृष्टैर्वेष्टिताङ्ग मुजगमै ।
 दृष्ट्वानिरुद्ध सरुद्धमुषाम् मोहमीलिता ॥ २९४ ॥
 बद्धेऽनिरुद्धे तनया बाण खैरापचारिणीम् ।
 आकृष्ट स्नेहकोपाभ्या न तत्याज न चाग्रहीत् ॥ २९५ ॥
 असस्पृष्ट याच्ञावचनघनदन्येन वदन
 न कृच्छ्रेऽप्यारूढा गुणमणिततिर्विक्रयतुलाम् ।
 असेवासताप वपुरननुभूतप्रभुमय
 कुल कन्याहीन नहि नयति मान मलिनताम् ॥ २९६ ॥
 अत्रान्तरे द्वारकायामनिरुद्धापहारज ।
 वृष्णीनामभवत्क्षोभ शोकचिन्तानुबन्धवान् ॥ २९७ ॥
 बाणस्थ नगरे रुद्धमनिरुद्ध सहोषया ।
 विज्ञाय नारदगिरा सस्मार गरुड हरि ॥ २९८ ॥
 हलायुधेन सहित प्रद्युम्नेन च सूनुना ।
 प्रययौ शोणितपुर ताक्ष्यमारुह्य माधव ॥ २९९ ॥
 खे योजनसहस्राणि विलङ्घ्य गरुडध्वज ।
 दीप्त बाणपुर दूराद्दर्शार्कशतोपमम् ॥ ३०० ॥
 अभिमाहवनीयाख्य ताक्ष्य प्राकाररक्षिणम् ।
 प्रीतोद्वान्तस्वगङ्गाम्बुनिर्झरेण न्यवारयत् ॥ ३०१ ॥
 पुरद्वारमथोन्मथ्य प्रविष्ट शार्ङ्गिण बलात् ।
 नि संख्या सख्यसनद्धा दितिजा पर्यवारयन् ॥ ३०२ ॥
 चक्रिचक्रनिकृत्ताना शरीराणि सुरद्विषाम् ।
 चक्रु पक्षक्षयक्षिप्तनिपतत्क्षितिभृद्भ्रमम् ॥ ३०३ ॥
 अत्रान्तरे नागपाशप्रज्जरे सिंहविक्रम ।
 बद्धोऽनिरुद्ध सस्मार दुर्गा स्तुतिपदार्चिताम् ॥ ३०४ ॥
 निष्पिष्टमत्तमहिषासुरमस्तकाग्र-
 प्रत्यग्रनिर्गतघनस्रुतिशोणितार्द्रम् ।

पादाम्बुज पुनरलक्तकभक्तिचित्र

वन्दे भवप्रभवतापहर भवान्या ॥ ३०५ ॥

शूलप्रहारसूतरक्तभैरवविन्दु-

संजातघोररुरुलक्षगुरुप्रमाथे ।

पातालमूलगगनान्तविकासितास-

प्रस्तोत्रदानवतनु प्रणमामि कालीम् ॥ ३०६ ॥

मीमोद्वद्विभवशुम्भनिशुम्भकाय-

निष्पेषदु सहतराशनिघातघोराम् ।

कात्यायनी स्वकरकृतशिर शरीर-

वीरोपहारपरितोषवतीं नमामि ॥ ३०७ ॥

क्षुभ्यत्सप्तार्णवघनरव पद्मगर्भाण्डखण्डा-

काण्डभ्रशप्रभसरभस सप्तपातालमेदी ।

धैर्योन्माथी जयति चकिताशेषलोकेश्वराणा

चण्डश्चण्ड्या प्रलयसमयोत्साहलीलाट्टहास ॥ ३०८ ॥

इति स्तुता भगवती दुर्गा दुर्गापहारिणी ।

स्वरस्फोटितोग्राहिपञ्जर तममोचयत् ॥ ३०९ ॥

भुजगपाशनिर्मुक्त प्राद्युम्नि समराङ्गणम् ।

प्रययौ युध्यमानस्य समीप कालियद्विष ॥ ३१० ॥

अथ कल्पान्तपर्जन्यगर्जितोर्जितविभ्रम ।

बाणासुररणारम्भदुन्दुभिध्वनिरुद्ययौ ॥ ३११ ॥

दैत्येन्द्रायुधवृष्टिनष्टगने सेनारज स्फूर्जित-

प्रस्तामे(र्के) प्रसरत्पिनाकिविशिखत्रातावकीर्णे रणे ।

कल्पान्तागमशङ्किते त्रिभुवने चेरु शरीरच्छिद

शूराणामनिरुद्धरामसुरजित्प्रद्युम्नमुक्ता शरा ॥ ३१२ ॥

१ 'खवर' ख, 'खशर' ग २ 'वीरोपहारनमिता' प्रणमामि कालीम्' ख
३ 'प्रसर' ख ४ 'हिला' ख

गरुडादवरुद्धाथ बलेन बलिना रणे ।
 हलेन हलिना कृष्टा दैत्यदेहा द्विधा ययु ॥ ३१३ ॥
 ततस्त्रिनेत्रानुचर प्रदीप्तस्त्रिशिखज्वर ।
 क्षिप्तेन भस्मना राम भ्रममूर्च्छाकुल व्यधात् ॥ ३१४ ॥
 सतापमूर्च्छित कृष्णस्त परिष्वज्य विद्रुतम् ।
 कृत्वा जटामिराकृष्य जग्राह ज्वरमञ्जसा ॥ ३१५ ॥
 कृष्णोऽप्यथ ज्वराविष्ट श्वसनोमाञ्चकैर्केश ।
 असृजद्वैष्णवं घोर ज्वरं रौद्रैर्ज्वरापहम् ॥ ३१६ ॥
 ज्वरयो सप्रवृत्तेऽथ सुवनाकम्पने रणे ।
 वैष्णवं प्रलयार्कभ शर्वं ज्वरमपातयत् ॥ ३१७ ॥
 कण्ठे निपीड्य निष्पिष्टस्तेन रुद्रज्वर क्षितौ ।
 प्रयात शरण कृष्णमवदद्वाष्पगद्गद ॥ ३१८ ॥
 देवेन त्रिपुरारिणा त्रिजगतीजीवापहारक्षम
 सृष्ट स्पष्टविनष्टधैर्यसरणिर्देव त्वयाह कृत ।
 त्वा यात शरण शरीरधृतये त्वन्नाममम्राक्षर-
 क्षिप्तासस्मृतिजापिना न भविता मत्स्पर्शताप क्वचित् ॥ ३१९ ॥
 इति मीत्या ब्रुवाण त ररक्ष गरुडध्वज ।
 शरणासे विरुद्धेऽपि वैरक्रूरा न साधव ॥ ३२० ॥
 तत श्रीकण्ठवैकुण्ठौ न्यासदेहौ बभूवतु ।
 पिनाकशार्ङ्गनिर्गच्छद्वाणजालैर्निरन्तरै ॥ ३२१ ॥
 क्षण तुल्ये तयोर्युद्धे जगत्संक्षयकारिणि ।
 घनै शौरिशरासारैर्ययौ विमुखता हर ॥ ३२२ ॥
 अस्तशक्ते कुमारस्य जितस्य हरिणा रणे ।
 रक्षायै शम्भुना सृष्टा तस्यौ नम्राङ्गना पुर ॥ ३२३ ॥
 अथ बाण खय योद्धु मधुसूदनमाययौ ।
 क्षिपन्बाहुसहस्रेण दीप्तायुधपरम्पराम् ॥ ३२४ ॥

सहस्राश्च रथ तस्य मनोरथमिवायतम् ।
 ससूत शरवर्षेण प्रममाथ मुरान्तक ॥ ३२५ ॥
 उपनीत गणैस्तूर्णं शासनात्रिपुरद्विष ।
 मयूरमारुरोहाथ बाण षण्मुखवाहनम् ॥ ३२६ ॥
 यत्नेन युध्यमानस्य च्छिन्नास्त्रस्य मुरारिणा ।
 मुक्तकेशी विवस्त्रा स्त्री बाणस्याग्रे व्यदृश्यत ॥ ३२७ ॥
 रक्षायै कोटवीं सृष्टा तस्य देवेन शूलिना ।
 वञ्चयित्वाच्युतश्चक्र पार्श्वोच्चितमथासृजत् ॥ ३२८ ॥
 चक्र क्रमेण पतित स्कन्धयो कीर्णपावकम् ।
 चकर्त क्रकचकूर बाणस्य भुजकाननम् ॥ ३२९ ॥
 चक्रोत्कृतभुजद्रुमव्रणमुखोद्भूतैर्धनासृग्भरै
 प्रोद्यद्विद्रुमपादपानुकृतिभिस्तुल्यप्रमाणै क्षणम् ।
 अप्राप्तोद्धतयुद्धतृप्तिरधिकश्चन्द्र स वीरोऽभव-
 द्ध्याप्त संततरक्तच दनचितैर्जातैरिवान्यैर्भुजै ॥ ३३० ॥
 बाणश्छिन्नभुजोऽभ्येत्य शभोर्भगवतश्चिरम् ।
 ननर्त प्रियनृत्तस्य तोषाय प्रणयी पुर ॥ ३३१ ॥
 भक्त्याभवद्भगवत स भवस्यातिवल्लभ ।
 वराजन्दिसम श्रीमा महाकालश्चतुर्भुज ॥ ३३२ ॥
 कल्याण तनुते यश परिचिता लक्ष्मी ददात्यक्षया-
 माक्रान्ति विदधाति सप्तभुवनन्यस्तेप्सिताज्ञाक्षराम् ।
 ससार कुरुते विकारिनिकर नि शेषमेव क्षणा-
 द्भक्ति कल्पलता चराचरागुरो किं किं न सूते फलम् ॥ ३३३ ॥
 उषासहितमादाय प्रद्युम्नतनय तत ।
 द्वारका विजितारातिर्जगाम गरुडध्वज ॥ ३३४ ॥
 कदाचिदथ देवर्षिर्द्वारकामेत्य नारद ।
 अवाप्य पूजामुचिता कथान्ते कृष्णमभ्यधात् ॥ ३३५ ॥

गङ्गामिलाषी नृपतिर्ब्रह्मशापान्महाभिष ।
 भरतस्य कुले जात शतनु प्रतिपात्मज ॥ ३३६ ॥
 गङ्गापि धातु शापेन पतन्ती वसुभि पथि ।
 वसिष्ठशापपतितैर्होमधेनुनिकारत ॥ ३३७ ॥
 स्वजन्मनेऽर्थिता जाता वधाय च महीं गता ।
 स्वतीरोपवनोपान्ते विचचार सुलोचना ॥ ३३८ ॥
 तत्र शतनुना गङ्गा संगम गजगामिनी ।
 भेजे यथेष्टकरणप्रत्याख्यानधृतावधिम् ॥ ३३९ ॥
 सा जातानवधीत्सप्त वसून्स्वेच्छाविधायिनी ।
 जातेऽष्टमे सुते राज्ञा निरुद्धा प्रययौ दिवम् ॥ ३४० ॥
 देवव्रताख्य स शिशुर्दिवि देवै कृतव्रत ।
 सर्वविद्यापगाम्भोषिर्वष्टुधे वसुरष्टम ॥ ३४१ ॥
 हृष्टा कदाचित्कालिन्दीकूले कुवलयेक्षणाम् ।
 शतनुर्दाशतनया तत्पितुर्याचकोऽभवत् ॥ ३४२ ॥
 गाङ्गेयस्त्वत्सुत क्षमाभृद्दौहित्रो मे न राज्यभाक् ।
 इत्युक्त्वा न ददौ दाशस्तस्यै सत्यवतीं सुताम् ॥ ३४३ ॥
 देवव्रत पितुर्ज्ञात्वा तीव्रस्मरशरव्यथाम् ।
 गत्वा ययाचे दाशेश तनया विनयोल्लत ॥ ३४४ ॥
 दौहित्रवशराज्यार्थी स सुता न ददौ यदा ।
 तदा राज्ये विवाहे च गाङ्गेय समय व्यधात् ॥ ३४५ ॥
 भीषणीयप्रतिज्ञात्वाङ्गीष्मोऽयमिति खे चिरम् ।
 विचचारोदिताश्चर्यं खेचरोच्चारित वच ॥ ३४६ ॥
 आनीतामथ भीष्मेण कन्यामासाद्य शतनु ।
 परितोषाद्ददौ तस्यै स्वच्छन्दनिधनं वरम् ॥ ३४७ ॥
 कालेन जनयित्वाथ पुत्र चित्राङ्गदामिधम् ।
 तस्या विचित्रवीर्यं च शतनुस्तनुमत्यजत् ॥ ३४८ ॥

ततश्चित्राङ्गदो राजा गन्धर्वेण प्रमाथिना ।
 चित्राङ्गदेन समरे नामद्वेषान्निपातित ॥ ३४९ ॥
 शिशोर्विचित्रवीर्यस्य प्राप्ताराज्यश्रिय कृते ।
 जहार काशिराजस्य मीष्म कन्या स्वयंवरे ॥ ३५० ॥
 आत्रे विचित्रवीर्याय हस्तिनापुरमेत्य स ।
 त्यक्त्वा सार्ववोत्सुकामम्भामम्बिकाम्बालिके ददौ ॥ ३५१ ॥
 राजचूततरौ तस्मिन्नवयौवनमाधवे ।
 कान्तालताबल्यिते पातिते कालर्दन्तिना ॥ ३५२ ॥
 विच्छिन्ने शतनोर्वशे तत्पुत्रक्षेत्रजार्थिना ।
 मीष्मेण प्रेरिता सौध्वी प्राह सत्यवती शनै ॥ ३५३ ॥
 कानीनस्तनयो मेऽस्ति तत्तु कामात्पराशरात् ।
 संजातो यमुनाद्वीपे कृष्णद्वैपायनो मुनि ॥ ३५४ ॥
 त स्मरामि सुतक्षेत्रपुत्रोत्पत्त्यै तपोनिधिम् ।
 उक्त्वेति सा मीष्ममते त सस्मार स चाययौ ॥ ३५५ ॥
 अम्बाश्चश्वा विसृष्टाथ तेजोराशिं विलोक्य तम् ।
 निमीलिताक्षी तद्दृष्टिस्पृष्टा गर्भं समाददे ॥ ३५६ ॥
 अन्धोऽक्षिमीलनात्सुनुर्भावीत्युक्ते महर्षिणा ।
 द्वितीय जनयापत्यमिति माता जगाद तम् ॥ ३५७ ॥
 भयपाण्डुरवक्त्राया लेभे गर्भं मुनेर्हंशा ।
 अप्रसूति सुत पाण्डुर्भवितेत्यभ्यषान्मुनि ॥ ३५८ ॥
 तस्या भयाद्विसृष्टाया शूद्राया गर्भसंभवे ।
 घर्मावतारमुक्त्वास्या पुत्र प्रायान्महामुनि ॥ ३५९ ॥
 जातेऽन्धे घृतराष्ट्रेऽथ पाण्डौ च मुजशालिनि ।
 माण्डव्यश्चापमूर्धर्म शूद्राया विदुरोऽभवत् ॥ ३६० ॥

१ 'कान्त' ख २ 'हस्तिना' ख ग ३ 'माता' क घ ४ 'उक्ता' ख-
 ५ 'जात्यन्धे' ख-ग

धृतराष्ट्राय गांधारीं सुबलस्तनया ददौ ।
 कुन्तिभोजसुता कुन्तीं पाण्डुर्माद्रीमवाप च ॥ ३६१ ॥
 युवा दिग्विजयी पाण्डुर्मृगयाव्यसनी वने ।
 मृगरूपरतासक्तमवधीर्त्तिकैन्दम मुत्तिम् ॥ ३६२ ॥
 भविष्यसि त्व दयितारतिपर्यन्तजीवित ।
 तेनेति शप्तस्त्यक्तश्रीर्ययौ पाण्डुस्तपोवनम् ॥ ३६३ ॥
 तत पुत्रशत लेभे गान्धारी तुल्यगर्मजम् ।
 ज्येष्ठो दुर्योधनस्तेषा तस्य दु शासनोऽनुज ॥ ३६४ ॥
 कुन्ती मुनिवरावाप्तमन्त्रा भर्तुरनुज्ञया ।
 धर्मानिलेन्द्रानाहूय वने पुत्रानजीजनत् ॥ ३६५ ॥
 युधिष्ठिर भीमसेनमर्जुन च सुरोचितान् ।
 सपत्न्या दत्तमन्त्रा च माद्री प्रापाश्विनौ यमौ ॥ ३६६ ॥
 स्नाता पुष्पोद्भये माद्रीं विलोक्य कुसुमागमे ।
 आलिङ्ग्यानङ्गसङ्गेऽभूत्पाण्डु शापादजीवित ॥ ३६७ ॥
 प्रयाते त्रिदिव पाण्डौ पाण्डुपुत्रा पितृव्यजै ।
 वृद्धिं गता धार्तराष्ट्रै सह दुर्योधनादिभि ॥ ३६८ ॥
 भीष्म पितामहस्तेषा चापाचार्यं कृप व्यधात् ।
 द्रोण च सर्वशिष्यस्य शिष्य रामस्य धन्विन ॥ ३६९ ॥
 अश्वत्थामा प्रिय सूनुद्रोणस्य तनयोऽभवत् ।
 यथार्जुन समस्तास्त्रविद्याविमलदर्पण ॥ ३७० ॥
 कन्याया गूढजन्मा य कर्णं कुन्त्या विवस्वत ।
 प्रयात सूतपुत्रत्वमस्त्राणि प्राप भार्गवात् ॥ ३७१ ॥
 संस्पर्धयार्जुनरणाह्वानधीरोऽस्त्रदर्शने ।
 नीतस्तत्प्रतिमल्लत्वाङ्कौरवेणाङ्गराजताम् ॥ ३७२ ॥
 तत कर्णेन समङ्गय आत्रा दु शासनेन च ।
 दुर्योधन पाण्डवाना धिय गूढवधे व्यधात् ॥ ३७३ ॥

वय तत्रैव गच्छाम सर्वराजसमागमे ।
 प्राप्तु प्रतिग्रहाभ्यर्चामित्युक्त्वा प्रययुर्द्विजा ॥ ३८७ ॥
 तत पाञ्चालनगर व्रजत पाण्डवा निशि ।
 गन्धर्वराज ददृशुर्गङ्गाम्भसि विहारिणम् ॥ ३८८ ॥
 विवस्नान्त पुरवधूदर्शनक्रुद्धमर्जुन ।
 व्यधाद्गन्धरथ युद्धे तमाग्नेयास्त्रतेजसा ॥ ३८९ ॥
 युधिष्ठिरेण कृपया रणे रक्षितजीवित ।
 सख्य करीदिना कृत्वा जितश्चित्ररथो ययौ ॥ ३९० ॥
 तत प्रभाते प्रच्छन्ना पाण्डवा विप्ररूपिण ।
 प्रविश्य पाञ्चालपुर कुम्भकारगृहे स्थिता ॥ ३९१ ॥
 इत्युक्त्वा नारदे याते सकर्षणजनार्दनौ ।
 जग्मतुर्लक्ष्यभेदाङ्ग द्रष्टु कृष्णास्त्रयवरम् ॥ ३९२ ॥
 तौ पाञ्चालपुर प्राप्य सर्वराजसमागमे ।
 पूज्यमानौ विविशतु स्त्रयवरसभागृहम् ॥ ३९३ ॥
 हेमासनोपविष्टेषु द्रौपदी सर्वराजसु ।
 जगज्जयपताकेव कदर्पस्य समाययौ ॥ ३९४ ॥
 राधावेधपणे तस्मिन्भुजलभ्ये स्त्रयवरे ।
 अशक्ता पार्थिवा सर्वे ययुर्लज्जानिर्लीनताम् ॥ ३९५ ॥
 विलक्षेषु क्षितीशेषु द्विजमध्यादथोत्थित ।
 विद्धा धनजयो लक्ष्य क्षितौ क्षिप्रमपातयत् ॥ ३९६ ॥
 हार कण्ठे विनिक्षिप्य द्रौपद्या फाल्गुने वृते ।
 युद्धोद्धता समुत्तस्थु क्रुद्धा सर्वे क्षितीश्वरा ॥ ३९७ ॥
 जित्वाथ शल्यकर्णादीन्वीरान्भीमधनजयौ ।
 पुर कृष्णा समादाय ययुर्ग्रीवृभि सह ॥ ३९८ ॥
 भिक्षेवोपनता कृष्णा सहेय मुज्यतामिति ।
 चक्रुस्ते शासनान्मातु सह भोगाय संविदम् ॥ ३९९ ॥

रामकृष्णौ निशि स्वैर कुम्भकारगृहे स्थितान् ।
 पाण्डवानेत्य सानन्दौ प्रेम्णा संमाष्य जग्मतु ॥ ४०० ॥
 अन्विष्य द्रुपदस्तेषां विज्ञायाधर्मनिश्चयम् ।
 कृष्णाया बहुपत्नीत्व विरुद्ध नाम्यमन्यत ॥ ४०१ ॥
 ततस्त भगवान्मयासः समस्येत्यावदन्मुनि ।
 पञ्चेन्द्रा समदा पूर्वं क्रुद्धा बद्धा पिनाकिना ॥ ४०२ ॥
 तं एव पाण्डवा जाता स्वर्गश्रीस्तव चात्मजा ।
 तेषामेकैव सा पत्नी नैवाय धर्मसंकर ॥ ४०३ ॥
 इत्युक्त्वा मुनिना दत्तदिव्यदृष्टिर्नरेश्वर ।
 सत्यं विज्ञाय तत्सर्वं तद्विवाहममन्यत ॥ ४०४ ॥
 ज्ञात्वा जतुगृहान्मुक्तान्पाण्डवान्प्राप्तसश्रयान् ।
 हस्तिनापुरमानास्य धृतराष्ट्रोऽभ्यपूजयत् ॥ ४०५ ॥
 इन्द्रप्रस्थेऽभिषिक्तोऽथ तेन राजा युधिष्ठिर ।
 गुणैः श्रिय श्रिया धर्म धर्मेण प्राप्तवान्यश ॥ ४०६ ॥
 निर्दिष्टा नारदेनाथ मुनिमा भेदमीरुणा ।
 भूतये पाण्डवाश्चकुर्मर्यादा दृढनिश्चया ॥ ४०७ ॥
 अन्तःपुरे आतर यः पश्येत्कृष्णासखं रहं ।
 अविश्रान्तं स तीर्थानि ब्रजेद्वादशवत्सरीम् ॥ ४०८ ॥
 चौरास्त गोगण विप्राक्रन्दाकृष्टस्ततोऽर्जुन ।
 आजहार समादाय धर्मजान्त पुराद्भु ॥ ४०९ ॥
 स्मृत्वाथ सविद पार्थस्तीर्थार्थी जाह्नवीजले ।
 मज्जन्नुद्धर्षी पाताले नागकन्यामवासवान् ॥ ४१० ॥
 जनयित्वा सुत तस्यामिरावन्त जगाम स ।
 नगर मणिपूराख्य चित्रवाहनभूषते ॥ ४११ ॥
 प्राप्य तस्य सुता कन्या पार्थं पृथुललोचनम् ।
 चित्राङ्गदा सुत तस्या बभ्रुवाहनमाप्तवान् ॥ ४१२ ॥

सर्वतीर्थाङ्गुत प्राप्य प्रभास श्वेतवाहन ।
 रैवताचलयात्राया प्राप वृष्णिसमागमम् ॥ ४१३ ॥
 अर्जुनोऽथ धृतोत्कण्ठ शैलारोहसमुत्सवे ।
 उत्साहोच्छलित चेत सानुगस्य हरेर्व्यधात् ॥ ४१४ ॥
 तत्र कृष्णानुजा दृष्ट्वा सुभद्रा कामकौमुदीम् ।
 कयामनुमते शौरैर्जहार श्वेतवाहन ॥ ४१५ ॥
 युद्धोद्धतावृष्णिवीरान्परिसात्य जनार्दन* ।
 नि संख्य द्रविण दातुमर्जुनाय ययौ खयम् ॥ ४१६ ॥
 इन्द्रप्रस्थमथासाद्य सुभद्रासहितोऽर्जुन ।
 प्रणम्य धर्मज भेजे कृष्णेन सहित सुखम् ॥ ४१७ ॥
 अभिमन्यु सुभद्राया पार्थ पुत्रमजीजनत् ।
 द्रौपदी प्रतिविन्ध्याद्यान्पतिम्य पञ्च चात्मजान् ॥ ४१८ ॥
 तत कदाचिद्यमुनाजलकेलिविहारिणम् ।
 सकृष्णमर्जुन विप्ररूप ग्राह हुताशन ॥ ४१९ ॥
 उचित दीयता मद्य भवद्भ्या भोजन हितम् ।
 अर्थिनामर्थनावन्ध्या न भवन्ति भवद्विधा ॥ ४२० ॥
 श्वेतकेर्नृपते पूर्वं यज्ञे द्वादशवार्षिके ।
 अच्छिन्नाज्यभरेणाहमनलो जडता गत ॥ ४२१ ॥
 वन स्वास्थ्याय सत्त्वाढ्य दग्धुमिच्छामि खाण्डवम् ।
 रक्षतीन्द्र सुहृन्मेघैस्तक्षकस्यास्पद हि^१ तत् ॥ ४२२ ॥
 व्यस्तमेघौघविघ्नोऽहं भवत्सायकसचयै ।
 अखाण्ड खाण्डववन ज्वलाम्येतन्ममाशनम् ॥ ४२३ ॥
 इति वह्निर्वदन्नर्थी ताम्यामङ्गीकृतेप्सित ।
 धनु पार्थाय गाण्डीव ददौ चक्र च चक्रिणे ॥ ४२४ ॥
 तद्वत् रथमारुह्य तदीयाक्षयसायक ।
 हरिणा सह सनद्ध किरीटी खाण्डव ययौ ॥ ४२५ ॥

अग्नौ प्रज्वलिते वराहमहिषव्याघ्रद्विपद्वीपिना
 निष्पीतायुषि गाढलीढगगने दैत्याहिदेहद्रुहि ।
 रुद्धे मेघजलेऽर्जुनास्त्रपटलैर्युद्धोद्धत वज्रिण
 वि(जि)ष्णु सायकवर्षिण विमुखता बाणैर्निनायाक्षयै ॥ ४२६ ॥
 सुतमथ भयलोल तक्षकस्याश्वसेन
 जठरमपि जनन्या सप्रविश्य द्रवन्तम् ।
 अकृत दिवि किरीटी पत्रिणा खण्डपुच्छ
 मयमपि शरणास चक्रिमीत ररक्ष ॥ ४२७ ॥
 तत कृष्णाज्ञया दिव्या सभा मणिमयीं मय ।
 विदधे धर्मपुत्रस्य प्राणरक्षाप्रतिक्रियाम् ॥ ४२८ ॥
 तस्या सभायामाश्चर्यनलिनी निर्ममे मय ।
 नीलरत्नोत्पलवतीं हेमाब्जा स्फटिकोदकाम् ॥ ४२९ ॥
 सभासीनमथाभ्येत्य धर्मज नारदोऽवदत् ।
 राजन्न लोकपालाना त्वत्समासदृशी सभा ॥ ४३० ॥
 यजस्व राजसूयेन कुरुष्व सफला श्रियम् ।
 इति त्वामवदत्पाण्डु पिता शक्रसमास्थित ॥ ४३१ ॥
 इत्युक्त्वा नारदे याते राजसूयमनोरथम् ।
 अकुण्ठोत्कण्ठया राजा वैकुण्ठाय न्यवेदयत् ॥ ४३२ ॥
 कृष्णस्तमूचे श्लाघ्यैषा धर्मधी किं तु मागधे ।
 न जीवति जरासधे ऋतु कर्तुं स शक्यते ॥ ४३३ ॥
 रुद्रयागोपहाराय तेन रुद्धा गिरिव्रजे ।
 षडशीतिर्नृपतयस्तस्य शेषाश्चतुर्दश ॥ ४३४ ॥
 शरीरार्धद्वय जात जरा निशि निशाचरी ।
 संधाय विदधे बाल जरासध तस्मुत्कटम् ॥ ४३५ ॥
 तत्सन्निरोधविश्वस्ता सत्यज्य मथुरा वयम् ।
 विधाय द्वारका दुर्गां पश्चिमाब्धितटे स्थिता ॥ ४३६ ॥

इति खैर ब्रुवाणेन नृप संमन्त्र्य शौरिणा ।
 व्यादिशन्मागधवधे भीमपार्थो भुजाविव ॥ ४३७ ॥
 तत स्नातकवेषेण प्रच्छन्नक्षत्रवृत्तय ।
 जरासधपुरीं जग्मु कृष्णभीमघनजया ॥ ४३८ ॥
 तत्र त्रयोदशाहानि युयुधाते भुजायुधौ ।
 वीरौ भीमजरासंधौ श्रान्तोऽमृन्मगधस्तत ॥ ४३९ ॥
 तत संधिं द्विधा कृत्वा हते भीमेन मागधे ।
 मुमोच कृष्ण क्षितिपान्यज्ञागमनसविदा ॥ ४४० ॥
 भीम किरीटी नकुल सहदेवश्च दिग्जये ।
 आजहुर्विपुल विच राज्ञे यज्ञभरक्षमम् ॥ ४४१ ॥
 कृतेषु शैलतुल्येषु रत्नकाञ्चनराशिषु ।
 राजसूयसमारम्भं प्रावर्तत महीपते ॥ ४४२ ॥
 प्राप्ता निमग्नितास्तस्मिन्भीष्मद्रोणादय क्रतौ ।
 घृतराष्ट्रं सविदुर सामात्यश्च सुयोधन ॥ ४४३ ॥
 अशेषदेवर्षिर्भृते सर्वराजमये मखे ।
 अर्घ्यार्चित हरिं सेहे शिशुपालो न भूपति ॥ ४४४ ॥
 तस्याधिक्षेपदक्षस्य क्षमापते क्षयलक्ष्मणा ।
 न्यपातयत्क्षितौ क्षिप्रं चक्रेणाधोक्षज शिर ॥ ४४५ ॥
 क्रतौ समासे यातेषु महर्षिषु नृपेषु च ।
 तस्थौ दुर्योधनस्तत्र शकुनिश्चास्य मातुल ॥ ४४६ ॥
 पद्मि-या विहरन्वारिशङ्कया स्फाटिके जले ।
 चरन्नुत्क्षिप्तवसन सत्याम्भसि ममज्ज स ॥ ४४७ ॥
 तस्य स्वलितमालोक्य हर्म्यस्था राजवल्लभा ।
 जहसुभीमसेनश्च बसुवाङ्कुरितस्मित ॥ ४४८ ॥
 लज्जावमानमलिनः कौरव स्वपुरं व्रजन् ।
 पृष्टं शकुनिना प्राह ग्लानिवैकार्यकारणम् ॥ ४४९ ॥

धर्मसूनोर्मखे सा श्रीस्ते भूपाला करप्रदा ।
 सख्यातीत च तद्दान मर्मशल्यायते मम ॥ ४५० ॥
 पद्मिन्यामुपहासो मे पद्मस्त्रेव हिमाशनि ।
 पतित क्षीयते जाने न शरीरक्षय विना ॥ ४५१ ॥
 इति प्रलापी शोकोष्ण द्वेषवेशात्सुयोधन ।
 वार्यमाण शकुनिना न्यवर्तत न दुर्मति ॥ ४५२ ॥
 परोत्कर्षद्वेष खरखदिरचूर्णानलनिम-
 श्रयुतश्चित्ते दाह दिशति निशितक्लेशमसताम् ।
 परोत्साहे चन्द्रप्रचयसचिव किं च महता
 मनन्त सतोषश्चरति हृदये चन्दनरस ॥ ४५३ ॥
 तत स धृतराष्ट्राय विवर्ण पाण्डुर कृश ।
 निवेदित शकुनिना त द्यूताज्ञामयाचत ॥ ४५४ ॥
 कूच्छात्कृताभ्युपगम स पित्रा द्यूतकैतवे ।
 अकारयन्मणिमयै कुशलै शिल्पिभि समाम् ॥ ४५५ ॥
 स धर्मज राजसूयसमयादनिवर्तिनम् ।
 आहूय विदधे छद्मद्यूत शकुनिमायया ॥ ४५६ ॥
 कूटाक्षक्षपिताशेषकोषसैन्यपरिच्छद ।
 पण आतूनथात्मान कृष्णां च विदधे नृप ॥ ४५७ ॥
 दु शासनकराकृष्टकेशीमथ रजस्वलाम् ।
 कृष्णा द्यूतजिता दासीमानिनाय सुयोधन ॥ ४५८ ॥
 तत्कोपादकरोद्भीम प्रतिज्ञामूरुमञ्जने ।
 युधि दुर्योधनस्यासृक्पाने दु शासनस्य च ॥ ४५९ ॥
 वने द्वादशवर्षाणि निवासाय पणे कृते ।
 त्रयोदशे तथाऽज्ञाते विजिता पाण्डवा ययु ॥ ४६० ॥
 हाराहं तनुचीनपट्टपवनत्वङ्गतैरङ्गोद्भवे
 धृत्वाङ्गे हरिच दनेन्दुमृगजाभ्यङ्गे कुरङ्गत्वचम् ।

कृत्वा रत्नकिरीटधाम्नि च जटा जम्बुर्वन पाण्डवा
 नि सत्या अमयन्ति पण्यवनिताप्रेमोपमा सपद ॥ ४६१ ॥
 स्वलद्विद्युल्लेखाङ्कुरमुखमयूखोपमसुखा
 श्रियश्चापाकर्षोच्चलितहरिणीवेगगमना ।
 विवाहोत्साहासा क्षणमिव सुहृद्भान्धवजना
 न संसारे खममपरिचये किंचिदचलम् ॥ ४६२ ॥
 तत स्तुतिप्रसन्नार्कनिर्दिष्टाक्षयभोजनै ।
 द्विजपूजाजुषस्तस्थु कैम्यके पाण्डवा वने ॥ ४६३ ॥
 घृतराष्ट्र परित्यज्य आतृजच्छन्नखेदवान् ।
 विदुर काम्यक यात प्रार्थित पुनराययौ ॥ ४६४ ॥
 सोऽवदन्नातर राजन्पुत्रस्नेहवता त्वया ।
 कुललक्ष्मीलतामूले कुठार कठिनोऽर्पित ॥ ४६५ ॥
 यत्प्राह भगवान्व्यास पथ्य तन्न कृत हितम् ।
 श्वभ्रसुता प्रबुध्यन्ते न निपातव्यथा विना ॥ ४६६ ॥
 बन्धुसध्यर्थनामङ्गकोपशाप क्षयक्षम ।
 मैत्रेयमुनिना दत्त कष्ट न गणितस्त्वया ॥ ४६७ ॥
 सीमाद्वीम भय शङ्के येन रावणसंनिभ ।
 स क्रूरकर्मा किर्मीर कानने राक्षसो हत ॥ ४६८ ॥
 विदुरेणेत्यमिहित नामन्यत महीपति ।
 दैवादिष्टनिपाताना मिथ्यैवालम्बनक्रिया ॥ ४६९ ॥
 वने पाण्डुसुता दृष्ट्वा क्रुद्ध कौरवदुर्नयात् ।
 अमिमन्तु सुमद्रा च समादाय हँरिर्ययौ ॥ ४७० ॥
 भीष्मद्रोणास्त्रमाहात्म्यचिन्ताकुलनृपाज्ञया ।
 अथास्त्रार्थी ययौ पार्थस्तपसे तुहिनाचलम् ॥ ४७१ ॥

तीव्र तपस्यतस्तस्य सत्त्वसारपरीक्षक ।
 देव किरातरूपेण त्रिपुरारि समाययौ ॥ ४७२ ॥
 एकसूकरनिर्भेदस्पर्धाबन्धविरुद्धयो ।
 युद्धमस्युद्धत कूटकिरातार्जुनयोरमृत ॥ ४७३ ॥
 स्मरारिशबरेणाथ ग्रस्तशस्त्र प्रमाथिना ।
 युयुधे बाहुयुद्धेन धैर्यराशिर्धनजय ॥ ४७४ ॥
 निपीड्य चण्डीपतिना निश्चेष्ट पातित क्षितौ ।
 गाण्डीवधन्वा प्रत्यक्ष निरीक्ष्य व्यक्षमब्रवीत् ॥ ४७५ ॥
 दर्पोद्धतत्रिपुरकाननपावकाय
 भक्तार्तितापतुहिनद्युतिमण्डलाय ।
 पंसारघोरतिमिरोत्कटभास्कराय
 तुभ्य त्रिधामशबलाय नम शिवाय ॥ ४७६ ॥
 इति स्तुतिकृतानन्दसुधासपूर्णमौनसात् ।
 अस्त्र पाशुपत तुष्टात्किरीटी प्राप धूर्जटे ॥ ४७७ ॥
 संप्राप्तलोकपालास्त्र सहस्रतुरग रथम् ।
 शक्रप्रेषितमारुह्य विजयस्त्रिदिव ययौ ॥ ४७८ ॥
 प्रणम्य तत्र वृत्रारिं तद्गाढालिङ्गनातिथि ।
 तदासनार्धं तत्प्रीतिनिर्दिष्ट प्राप पाण्डव ॥ ४७९ ॥
 पार्थमिन्द्रासनार्धस्य दृष्ट्वा शक्रगिरा मुनि ।
 तद्ब्रूतान्त ययौ वक्तु लोमश पाण्डवान्वनम् ॥ ४८० ॥
 प्राप्तपूजासनस्तेभ्य स निवेद्यार्जुनोदयम् ।
 तीर्थयात्राघृतोत्साह विदधे धर्मनन्दनम् ॥ ४८१ ॥
 नैमिषाद्येष्वथ स्नाता, सर्वतीर्थेषु पाण्डवा ।
 गन्धमादनशैलाङ्ग बदर्याश्रममाययु ॥ ४८२ ॥
 पवनप्रेरित तत्र दिव्यपद्म पुरश्च्युतम् ।
 आदाय द्रौपदी भीम कटाक्षेण निरैक्षत ॥ ४८३ ॥

अन्यपद्मार्थिता तस्य धीमान्विज्ञाय मारुति ।
 ययौ सौरभमार्गेण धनदाध्युषिता दिशम् ॥ ४८४ ॥
 स ब्रजन्काञ्चनलतानिचयाचितवर्त्मना ।
 दिद्रेक्ष मद्दारिद्र्यं सिंहनादेन दन्तिनाम् ॥ ४८५ ॥
 पादन्यासाद्भुतगिरेस्तस्य शब्देन विस्मित ।
 हनुमामार्गमाश्रित्य तस्थौ स्वल्पवपुः पुर ॥ ४८६ ॥
 सोऽल्परूपं कपिं दृष्ट्वा जानुसधिकृताननम् ।
 चकारोत्सारणरवधनघट्टितदिक्कट ॥ ४८७ ॥
 शनैरुन्मील्य नयने तजगाद हृत्प्रगम ।
 किमयं मद्सरम्भस्तव मिथ्यैव निर्जने ॥ ४८८ ॥
 नादेन माखेदयता विश्रान्त रोगदुर्बलम् ।
 दर्शित कृशशूरेण भवता वत पौरुषम् ॥ ४८९ ॥
 इतः परं न गन्तव्यं देशोऽयं सिद्धसेवित ।
 सर्वथा यदि गतासि पुच्छमुत्सार्य गम्यताम् ॥ ४९० ॥
 इत्युक्ते कपिना भीमस्तपुच्छोत्सारणाक्षम ।
 श्रान्तं पतन्मुखेनावस्तमभाषत विस्मित ॥ ४९१ ॥
 को भवान्किमनन्तात्मा किं मेरु किं हिमाचल ।
 मार्गं देहि न लङ्घ्यो हि देही देहितनुस्थित ॥ ४९२ ॥
 यदि न स्यात्तवान्तस्य परमात्मा सैनातन ।
 साचलं लङ्घयेय त्वां हनुमानिव सागरम् ॥ ४९३ ॥
 श्रुत्वैतत्कपिना पृष्टं क एष हनुमानिति ।
 भीमोऽसौ हनुमद्भूत आर्तृत्वं च न्यवेदयत् ॥ ४९४ ॥
 अहं स हनुमान्भीम तेनेत्युक्ते तदर्थित ।
 कपिः सूर्यपथावाप्तं दीप्तं वपुरदर्शयत् ॥ ४९५ ॥
 सनिधानं करिष्यामि धनजयराध्वजे ।
 इत्युक्त्वालिक्रान्तस्तेन भीमः प्रायात्सं विस्रय ॥ ४९६ ॥

कुबेरनलिनीं प्राप्य भीमं कनकपङ्कजम् ।
 जहार हेमपद्मांतिं हत्वा गुह्यकर्किकरान् ॥ ४९७ ॥
 सानुगं स्वयमायात जित्वा वैश्रवणं रणे ।
 मणिमन्तं च तन्मित्रं हत्वा नक्तचरेश्वरम् ॥ ४९८ ॥
 द्रौपद्यै कनकाब्जानि दत्त्वा पवननन्दनम् ।
 मायाप्रच्छन्नमवधीचातुधानं जटासुरम् ॥ ४९९ ॥
 अथ शक्ररथारूढं पार्थं पूणमनोरथम् ।
 आयात पञ्चभिर्वर्षैः प्रणनाम युधिष्ठिरम् ॥ ५०० ॥
 हताद्यवेदयत्सोऽसौ हिरण्यपुरवासिनम् ।
 निवातकवचान्दैत्यान्स्वशौर्याख्यानलज्जितम् ॥ ५०१ ॥
 वने महानजगरं कदाचिदचलोपमम् ।
 बद्ध्वा भुजयुगे भीमं चक्रे निश्चेष्टविग्रहम् ॥ ५०२ ॥
 सरुद्धभुजनि स्पन्दभ्रातृदर्शनदुःखितम् ।
 उवाचाजगरं प्रश्नं दारयेति युधिष्ठिरम् ॥ ५०३ ॥
 को विप्र किं च वेद्यं स्याद्ब्रूहि भीमस्य मुक्तये ।
 भुजगेनेत्यभिहिते तं जगाद युधिष्ठिरः ॥ ५०४ ॥
 क्षमा सत्यं शान्तिस्तरुणकरुणं यस्य च मनः
 । स शूद्रो विप्रत्वं प्रगुणगुणसङ्गेन भजते ।
 द्विजोऽपि व्यर्थात्मा गुणविरहितः शूद्रसदृशः
 कृतैः कण्ठे विप्रस्त्रिगुणगुणसूत्रैर्न भवति ॥ ५०५ ॥
 सुखेन दुःखेन च वर्जितं यत्तदेव वेद्यं विदितात्मधाम ।
 शीतोष्णहीनप्रतिमैव यत्र सतोषविश्राममयी प्रशान्तिः ॥ ५०६ ॥
 धर्मजेनेत्यभिहिते मुक्त्वा भीमं भुजगम् ।
 अगस्त्यादिष्टशापान्तो नहुषस्त्रिदिव ययौ ॥ ५०७ ॥
 अथ पाण्डुसुतान्द्रष्टुं सहितं सत्यमामया ।
 मार्कण्डेयादिभिः सार्धं मुनिभिः शौरिराययौ ॥ ५०८ ॥

नानाकथामृताख्यानै स्थिते तत्राच्युते चिरम् ।
 सत्यभामावदत्कृष्णामेकान्ते कृष्णवल्लभा ॥ ५०९ ॥
 वश्यास्ते पतय कृष्णे केनाराधनकर्मणा ।
 कैर्द्रव्यमन्नसूत्राज्ञातिलकाञ्जनलेपनै ॥ ५१० ॥
 ममोपदिश जानासि यत्किंचित्प्रीतिकारणम् ।
 इत्युक्ते कृष्णकामिन्या श्रुत्वा कृष्णा जगाद ताम् ॥ ५११ ॥
 अयुक्तमुक्त सुभगे भवत्या धर्मवर्जितम् ।
 वश्यदोषक्रिया स्त्रीणा भर्तृद्रोहार्हपातकम् ॥ ५१२ ॥
 वश्यप्रयोगैर्योषिद्धि कुष्ठापसाररोगिण ।
 भग्नभाग्याश्च पतयो मूकान्धबधिरा कृता ॥ ५१३ ॥
 भक्तिश्चित्तग्रह शील सतीना भर्तृभेषजम् ।
 इत्युक्ते लज्जया भेजे सत्यभामा निलीनताम् ॥ ५१४ ॥
 यातेऽथ द्वारका कृष्णे घोषयात्रापदेशवान् ।
 पाण्डवानाययौ द्रष्टु श्रीभ्रष्टान्धृतराष्ट्रज ॥ ५१५ ॥
 वने विहारिणस्तस्य तुल्यावरणकारणे ।
 रणे बभूव संमदो गन्धर्वै सैन्यदारण ॥ ५१६ ॥
 भग्नेषु कर्णमुख्येषु सानुज कौरवेश्वरम् ।
 बबन्ध गन्धर्वपतिश्चित्रसेन शरादितम् ॥ ५१७ ॥
 बद्ध सुयोधन बन्धुधिया राजा युधिष्ठिर ।
 भीमपार्थौ विसृज्याजौ म्लानमानममोचयत् ॥ ५१८ ॥
 अपि विस्मृतवैरेषु प्राणदानोपकारिषु ।
 द्वेषदोष न तत्याज पाण्डवेषु सुयोधन ॥ ५१९ ॥
 दृष्ट्वा चन्द्रं सकलजनतालोचनानन्दहेतु
 सद्यो वक्रद्युतिरलसतामेति पद्माकरस्य ।
 नान्त स्यूता चैलति रिपुता किं च सकोचभाज
 प्रायेणैते खजनत्रिमुखा श्रीमदान्धा भवन्ति ॥ ५२० ॥

तेन तीव्रावमानेन राज्यत्यागनिबद्धधी ।
 स समाश्वासितोऽभ्येत्य दैत्यै पातालवासिभि ॥ ५२१ ॥
 अत्रातरे पाण्डवेषु यातेषु मृगयारसात् ।
 आययौ वैनयान्नाया सिन्धुराजो जयद्रथ ॥ ५२२ ॥
 स कृष्णामाश्रमे दृष्ट्वा सीतामिव दशानन ।
 जहार हारितमति करुणाक्रन्दिनीं बलात् ॥ ५२३ ॥
 तत प्रत्यागता दृष्ट्वा पाण्डवा शून्यमाश्रमम् ।
 ध्वजिनीं च रजोमस्तगगना समुपाद्रवन् ॥ ५२४ ॥
 शराशनिविनिष्पिष्टसै यानालोक्य पाण्डवान् ।
 रथाज्जयद्रथ कृष्णा तत्याज ज्वलितामिव ॥ ५२५ ॥
 अभिसृत्याथ भीमेन गृहीत वधकम्पितम् ।
 ररक्ष सिन्धुनृपतिं शरणास युधिष्ठिर ॥ ५२६ ॥
 पादेनालोडित म्र(त्)स्तमुकुट तस्य मारुति ।
 क्षुरप्रेण प्रलपतश्चक्रे पञ्चसट शिर ॥ ५२७ ॥
 रुद्रमाराध्य तपसा सैन्धव फाल्गुन विना ।
 वरमेकदिन प्राप पाण्डवावरण रणे ॥ ५२८ ॥
 अत्रान्तरेऽर्जुनस्नेहात्कर्णमेत्य शतक्रतु ।
 ययान्ने कवच दिव्य कुण्डले च शशिप्रमे ॥ ५२९ ॥
 पित्रापि वारितोऽर्केण तस्मै बर्म सकुण्डलम् ।
 एकवीरवधायासौ शक्तिं वैकर्तनो ददौ ॥ ५३० ॥
 शूरा भवन्ति विदुषामपि नास्ति संख्या
 पूर्णं वन व्रतरतैर्विरलस्तु दाता ।
 भ्लानिं प्रयाति सितसत्त्वमयस्य यस्य
 देहप्रधानसमयेऽपि न चित्तवृत्ति ॥ ५३१ ॥
 अरणी हरिणेनाथ ब्राह्मणस्य हता वने ।
 जवेन जग्मुराहुर्धन्विन पाण्डुनन्दना ॥ ५३२ ॥

निर्जलारण्यतापार्तेरन्वेष्टुमथ तै पथ ।
 माद्रीसुत प्रेषितोऽग्रे ददर्श विपुल सर ॥ ५३३ ॥
 प्रश्नमुक्तिकृता पेयमन्यथा नेति खाद्वच ।
 श्रुत्वापि पाण्डव पीत्वा तोय तत्याज जीवितम् ॥ ५३४ ॥
 क्रमान्माद्रीसुते पार्थे भीमे च प्रच्युते तटे ।
 युधिष्ठिर प्रश्नगिर बभञ्ज गगनेरिताम् ॥ ५३५ ॥
 निर्जीव क सजीवोऽपि योऽश्नात्येकोऽर्थिवर्जित ।
 स्वक्ष्माधिकौ कौ पितरौ किं लोलर्मनिलान्मन ॥ ५३६ ॥
 किमनन्त नृणा चिन्ता धन किमधिकं श्रुतम् ।
 लाभात्किमुत्तम स्वास्थ्य किं सुख चित्तनिर्वृति ॥ ५३७ ॥
 सधि स्थिर कै सुजनै किं शोककृदहकृति ।
 किमैश्वर्यमलुब्धत्व किं नि शल्यमकोपता ॥ ५३८ ॥
 किं विष याचन आद्वकाल क श्रोत्रियागम ।
 उच्यते पुरुष कश्च भुवनव्यापि यद्यश ॥ ५३९ ॥
 इति प्रश्नोत्तरैस्तुष्ट पिता धर्म क्षमापते ।
 जीवयित्वानुजान्गुप्तिमज्ञातसमयेऽप्यदात् ॥ ५४० ॥
 अथ वनसमयान्ते गूढवासप्रवृत्ता
 प्रययुरजिनस्त्रिजा पाण्डवा मत्स्यदेशम् ।
 भ्रगुणगुणगणानामापदो दैवदिष्टा
 सुरपतिसदृशानामप्यहो दुर्निवारा ॥ ५४१ ॥
 अथामून्मत्स्यराजस्य राजराजशिरोमणे ।
 विराटस्य सभास्तार कङ्कनामा युधिष्ठिर ॥ ५४२ ॥
 सूदस्तस्याभवद्भीम क्षमापतेर्वल्लभाभिष ।
 गायत्यल्लिकुलै कीर्त्ति लोला यस्यालकाञ्जिनी ॥ ५४३ ॥
 श्रीकण्ठशबराकुण्ठकण्ठक्रमणकर्मठ ।
 शैण्ठाकृतिरभूजिष्णुर्नृत्तवृत्तिर्बृहन्नड ॥ ५४४ ॥

मत्स्यपत्न्या सुदोष्णाया कृष्णा सैरिन्द्रिकामवत् ।
 अभूतामश्विपुत्रौ च यमौ गोरुरगाधिपौ ॥ ५४५ ॥
 इति ते तुरगाधीशसेव्या सेवकता ययु ।
 विश्वास श्रीविलासेषु कस्यायस्य भविष्यति ॥ ५४६ ॥
 अथायात हतानेकमल्ल भूमिपते पुर
 मल्ल जीमूतनामान मारुति क्रीडयावधीत् ॥ ५४७ ॥
 सुदोष्णाया प्रियो आता कदाचिदथ कीचक ।
 विलोक्यात्त पुरे कृष्णाममवत्काममोहित ॥ ५४८ ॥
 व्याजेन प्रेषिता खद्या भयसभ्रमविद्रुताम् ।
 कीचकस्तामभिद्रुत्य चकर्ष चरणाहताम् ॥ ५४९ ॥
 सा सभामेत्य भूमर्तुरग्रे प्राह परामवम् ।
 राजापि कीचकस्नेहाच्चक्रे गजनिमीलितम् ॥ ५५० ॥
 आर्ताक्रदश्रवणबधिरा सेवकालोकनान्धा
 प्रत्यालापप्रणयिनि जने निश्चलोत्सेकमूका ।
 भूपा प्राय पिशुनवचनाकर्णेने हस्तिकर्णा
 नीचप्रीतिप्रसृतनयनाश्चञ्चलानेकवाच ॥ ५५१ ॥
 भीम महानसे सुप्त सा प्रबोध्य तमभ्यधात् ।
 बाणै करतलस्पृष्टे क्षालयन्तीव वाससी ॥ ५५२ ॥
 क्रुद्धेन तेन निर्दिष्टा सा समादाय सविदम् ।
 कीचकस्याकरोत्प्रात सकेत नाख्यवेश्मनि ॥ ५५३ ॥
 रात्रौ पूर्वप्रविष्टोऽथ भीम कीचकमागतम् ।
 केसरीव द्विप मत्तमवधीन्मूढकामुकम् ॥ ५५४ ॥
 पतयो मम गन्धर्वा कृष्णयेत्युदित पुरा ।
 तैरेव निहत मेने प्रमाते कीचक जन ॥ ५५५ ॥

१ भारते सुदोष्णेति नामास्ति २ अस्मदीय घ पुस्तक 'की' इति पर्यन्त वर्तते
 ३ 'निमीलितम्' ख'ग'

तस्य आतृशत देहसंस्काराय समुद्यतम् ।
 कृष्णा चितानले क्षेप्तुमनयद्बु खदायिनीम् ॥ ५५६ ॥
 भीमस्तत्करुणाक दमाकर्ण्य क्रूरकोपवान् ।
 शत वृक्षप्रहारेण कीचकानामपातयत् ॥ ५५७ ॥
 प्रेरित कौरवेन्द्रोऽथ त्रैगतेन सुशर्मणा ।
 हर्तुं कीचकहीनस्य विराटस्याययौ धनम् ॥ ५५८ ॥
 सरुद्धे नगरे मत्स्य पूर्वमेव सुशर्मणा ।
 कङ्कवल्लभगोवाजिपत्तिमि सह निर्ययौ ॥ ५५९ ॥
 तत प्रवृत्ते समरे मिथ सुभटसक्षये ।
 जवाद्विराटमहरत्सुशर्मा शरवर्षिणम् ॥ ५६० ॥
 भीमोऽभिसृत्य निष्पिष्टरथस्यास्य सुशर्मण ।
 पादेन मौलिमु मथ्य मत्स्यराजममोचयत् ॥ ५६१ ॥
 त्रिगर्तकटके भग्ने सामात्य कौरवेश्वर ।
 विराटगोधन सर्वं जहारान्येन वर्त्मना ॥ ५६२ ॥
 शूरशून्येऽथ नगरे विराट्सुतमुत्तरम् ।
 अभ्येत्य जगदुर्गोपा कौरवैर्गोधन हृतम् ॥ ५६३ ॥
 सोऽब्रवीच्चौरचरित कौरव हन्म्यह रणे ।
 गुप्त भीष्मकूपद्रोणकर्णमुख्यैर्महारथै ॥ ५६४ ॥
 किं तु मे सारथिर्नास्ति रणभारमरक्षम ।
 इत्युक्ते राजपुत्रेण द्रौपदी तममाषत ॥ ५६५ ॥
 उत्तराया स्वसुर्यस्ते नृत्ताचार्यो बृहन्नड ।
 स सारथिरभूत्पूर्वं स्वाण्डवे सव्यसाचिन ॥ ५६६ ॥
 अथोत्तरार्थित पार्थ प्रतिपन्नरथग्रह ।
 चकार कवचाबन्धवैपरीत्यैर्जनस्मितम् ॥ ५६७ ॥
 अथोत्तरे रथारूढे जवेनाश्वानचोदयत् ।
 क्रीडायै कुरु वस्त्राणि जिष्णुरुत्तरयार्थित ॥ ५६८ ॥

दृष्टोत्तर कौरवेन्द्रसैन्य शस्त्रजलार्णवम् ।
 निवर्तस्वेति भीममस्त्राणार्थी पार्थमम्यघात् ॥ ५६९ ॥
 तमर्जुनोऽवदन्निघ्न क्षत्रियस्य पलायनम् ।
 एकवारक्षये काये मरणं न पुनः पुनः ॥ ५७० ॥
 श्रुत्वैतत्कातरतया रथमुत्सृज्य विद्रुतम् ।
 आनिनायोत्तरं केशैः पश्चादाकृष्य फाल्गुन ॥ ५७१ ॥
 योत्स्येऽहं कुरुभिर्धैर्यं भजस्व भव सारथि ।
 अर्जुनोऽहं भवद्गृहे कङ्काद्या पाण्डवा स्थिता ॥ ५७२ ॥
 श्मशानान्तं शमीवृक्षस्कन्धे सन्त्यायुधानि न ।
 प्रयच्छ मम गाण्डीवमित्युवाच तमर्जुन ॥ ५७३ ॥
 उत्तराहृतमादाय धनुरास्फाल्य पाण्डव ।
 तस्मैरितरथस्तूर्णं विवेश कुरुवाहिनीम् ॥ ५७४ ॥
 एकैकशः समस्ताश्च शराशनिघनागमः ।
 भीष्मकर्णकृपद्रोणमुख्यानजयदर्जुन ॥ ५७५ ॥
 प्रस्वापनास्त्रसुप्तानां कुरूणामुत्तराकृते ।
 जहार जिष्णुर्वासासि यशासीवाभिमानिनाम् ॥ ५७६ ॥
 प्रत्याहृते गोघनेऽथ विजयेन जितारिणा ।
 चक्रे विराटः पुत्रस्य सभायाः विक्रमस्तुतिम् ॥ ५७७ ॥
 बृहन्नडप्रभावेण पुत्रस्ते विजयोजितः ।
 वदन्निति विराटेन ग्रहतोऽक्षैर्युधिष्ठिर ॥ ५७८ ॥
 हेमपात्रे धृते रक्ते द्रौपद्या चक्रवर्तिनः ।
 प्रविवेशार्चितं पौरैरवाप्तोन्नतिरुत्तर ॥ ५७९ ॥
 अक्षाभिघातारक्ताक्तललाटं वीक्ष्य धर्मजम् ।
 स प्रसाद्य प्रयत्नेन निनिन्द कुकृत पितुः ॥ ५८० ॥
 अज्ञातवाससमये पूर्णे पाण्डुसुतानथ ।
 हृष्टः प्रकटता यातान्विराटः समपूजयत् ॥ ५८१ ॥

तेषामभ्युदयं ज्ञात्वा प्राप्तेष्वखिलबन्धुषु ।
 विराटस्तनया प्रादादुत्तरामभिम यवे ॥ ५८२ ॥
 ते कृष्णसात्यकिहलायुधकुन्तिभोज
 पाञ्चालशैब्यमग्धेशशिशिखण्डिमुख्यै ।
 सार्धं सभामुवमुपेत्य विराट्जुष्टा
 प्रापुः श्रियं कनकविष्टरसनिविष्टा ॥ ५८३ ॥
 अखण्डितान्पाण्डुसुतान्विज्ञाय कुरुभूपति ।
 अलङ्घ्यशासनं दैवमेने दलितपौरुषम् ॥ ५८४ ॥
 तेषामक्षौहिणीं सप्तज्ञात्वाथ समुपागता ।
 दुर्योधनं प्रविदधे मूपालबलसग्रहम् ॥ ५८५ ॥
 पाण्डुवार्थं समायात पथि समानभोजनैः ।
 आराध्य तुष्टमहरत्सं शल्यं मद्रभूपतिम् ॥ ५८६ ॥
 द्वांरकाया ततः कृष्णं सुयोधनधनजयौ ।
 तुल्यमभ्येत्य साहाय्यं ययाचाते रणोद्यमे ॥ ५८७ ॥
 अक्षौहिण्यां परिवृत्तं कृतवर्माणमच्युतः ।
 दत्त्वा कुरुपतेर्भागमयोद्धा पाण्डवान्ययौ ॥ ५८८ ॥
 वृत्तं सौबल्यहार्दिक्यभगदत्तजयद्रथैः ।
 एकादशाक्षौहिणीभिः कौरवप्रमदययौ ॥ ५८९ ॥
 अत्रात्ररे रणारम्भसशयाकुलिताशयम् ।
 धृतराष्ट्रं समभ्येत्य प्रणम्योवाच संजय ॥ ५९० ॥
 अराज्यदानसंधानदूतोऽहं तव शासनात् ।
 गतं पाण्डुसुताद्रष्टुं लोभाम्भ्यासेन लज्जितं ॥ ५९१ ॥
 मयोक्तं भवतोक्तं यत्प्रत्युक्तं यत्तु पाण्डवैः ।
 देववक्तास्मि तत्प्रातः समाया मूसुजापुरं ॥ ५९२ ॥
 इत्युक्त्वा सजये याते धृतराष्ट्रं स्वदुर्नयात् ।
 तद्वाक्यशङ्काकुलितं प्राप त्तिद्राद्रिद्रिताम् ॥ ५९३ ॥

प्रजागरगदास्वस्य द्वां स्थाहृत सुखोज्झितम् ।
 समेत्य विदुरं प्राह सजयोक्ताससशयम् ॥ ५९४ ॥
 अयं ते सुमते कस्माच्चिद्राद्रोही महाज्वर ।
 तार्प नायान्ति निष्कामा निर्लोभा निर्मया अपि ॥ ५९५ ॥
 त्यक्ताभिमान सतोषी निर्वर्ष शीलवान्क्षमी ।
 दुःखैकसारे ससारे पञ्चैते सुखनिर्वृता ॥ ५९६ ॥
 लोभाभ्यासव्यसनमसम चिन्तया हन्ति निद्रा
 स्वस्थ शेते प्रसृतचरण किं तु निर्लोभ एव ।
 लोभ पुंसामसमविषम कृष्णवर्त्मा विधत्ते
 तीव्रं तापं जनघनघनस्नेहसंपूर्यमाण ॥ ५९७ ॥
 *असेवासा वृत्तिं खलपरिभवायासरहिता
 वच सत्यज्ञात परगुणगणोदीरणपरम् ।
 अनुत्तान पाणि परधनकणस्पर्शविमुख
 प्रकृत्या निर्वैरं हृदयममल यस्य स सुखी ॥ ५९८ ॥
 राज्यार्थं भ्रातृपुत्रेभ्यः प्रयच्छत्यजं लुब्धताम् ।
 बन्धुवैररजोदिग्धप्रक्षालय धिया मनः ॥ ५९९ ॥
 त्यजैकं कुमतिं पुत्रं सरक्ष सकलं कुलम् ।
 गोनौसदष्टमेकाङ्गं त्यज्यते जीविताप्तये ॥ ६०० ॥
 विदुरेणेत्यभिहिते धृतराष्ट्रस्तमब्रवीत् ।
 युक्तमुक्तं त्वया किं तु त्यक्तुं शक्नोमि नात्मजम् ॥ ६०१ ॥
 हेलास्थलीकृताम्भोधिस्तृणीकृतहिमाचल ।
 स्वातन्त्र्यचित्रचरितं केन वा लङ्घ्यते विधिः ॥ ६०२ ॥
 श्रुतं न मृत्युरस्तीति मया किल वचः पुरा ।
 तद्ब्रूहीति क्षितीशेन पृष्टस्तं विदुरोऽबदत् ॥ ६०३ ॥
 स्वयं वक्तुं न युक्तं मे राजन्नुपनिषत्पदम् ।
 सनत्सुजातो योगीन्द्र सर्वं ते कथयिष्यति ॥ ६०४ ॥

अभिधायेति विदुरस्त सस्सार स चाययौ ।
 प्राप्तपूजासन पृष्ट क्षमाभुजेति तमभ्यधात् ॥ ६०५ ॥
 राजन्देहभृतां मृत्यु क्रोध स्ववदनोदित ।
 येनाहतश्च हन्ता च मर्मदाहेन शोचित ॥ ६०६ ॥
 रागद्वेषादयो दोषा जनानां जन्मकारणम् ।
 जन्मैव मृत्यु ससारे नास्ति मृत्युरजन्मनाम् ॥ ६०७ ॥
 न मुक्तिर्वेदवादेन देहान्ते स पलायते ।
 वीणावशेषु भग्नेषु न क्वचित्तिष्ठते ध्वनि ॥ ६०८ ॥
 आत्मप्रत्यवमर्शेन पुनर्जन्म न विद्यते ।
 आत्मप्रकाश पश्यन्ति योगिनस्त सनातनम् ॥ ६०९ ॥
 इत्युक्त्वान्तर्हिते तस्मिन्योगीन्द्रे तेजसां निधौ ।
 राजा राजसभा प्रातर्भोजे मीष्मादिभि सह ॥ ६१० ॥
 आहूत सजयस्तत्र पाण्डवोक्तिं न्यवेदयत् ।
 श्रूयतामविरुद्धैर्वा क्रुद्धैर्वा तैरुदाहृतम् ॥ ६११ ॥
 स राज्य प्रददाति यद्यवनिपत्तात्किं हतैर्बान्धवै-
 र्युते किं तु कृता न विस्मरति ता भीम प्रतिज्ञां निजाम् ।
 पाणि किं च पितृव्यपादविनतौ चापे च धावत्ययं
 तुल्य चित्तममन्युमन्युशबल सधौ च युद्धे च न ॥ ६१२ ॥
 श्रुत्वैतद्धृतराष्ट्रेण तनयक्षयभीरुणा ।
 मीष्माद्यैश्चार्थित सधिं बुबुधे न सुयोधन ॥ ६१३ ॥
 अत्रान्तरे लोकगुरुलोकप्रत्यायनोद्यत ।
 सध्यर्थी कौरवान्कृष्ण स्वयमेव समाययौ ॥ ६१४ ॥
 भक्त्या पुरं समायातैर्भीष्मद्रोणकृपादिभि ।
 सहित स विवेशाथ धृतराष्ट्रस्य मन्दिरम् ॥ ६१५ ॥
 हृष्टेन पूजितस्तेन प्रणयेन निमग्नित ।
 स्नेहे विपदि वा भोक्तु युक्तमित्याह केशव ॥ ६१६ ॥

विदुरस्य गृहे भुक्त्वा नीत्वा तत्कथया क्षपाम् ।
 प्रभाते राजभिर्जुष्टा प्रविवेश सभा हरि ॥ ६१७ ॥
 हेमासनोपविष्टेऽथ सामात्ये कौरवेश्वरे ।
 भेजे रत्नासन शौरि सहायतैर्महर्षिभि ॥ ६१८ ॥
 अथ प्रथमजीमूतश्याम सामसुधामयीम् ।
 उज्जगार गिर स्निग्धगम्भीरा गरुडध्वज ॥ ६१९ ॥
 कौरवेन्द्र स्वपुत्रास्ते औतृपुत्रास्तु पाण्डवा ।
 सदृशा किं त्वया तेषा भेदात्कलिरुपेक्षित ॥ ६२० ॥
 भवान्विद्यासिन्धुस्तव सुमतिदाता च विदुर
 प्रणेता मीष्मोऽय गुरुरपि भरद्वाजतनय ।
 अहो तत्राप्येषा प्रभवति मतिर्दुर्नयमयी
 न विद्म कस्याय कुकृतपरिपाकस्य विभव ॥ ६२१ ॥
 कलङ्क या दत्ते प्रसरदपवादास्पदतया
 सुहृद्भिर्नैराश्यात्कृतमुखविकारै परिहृता ।
 अमोघ्या बन्धूना कुशविवशभृत्यार्थिविफला
 सशपा सा सपद्विपदिव जनोद्वेगजननी ॥ ६२२ ॥
 यद्वृत्त खलकेलिकैतवकलिक्लेशेन कालुष्यकृ
 च्छित्ते तत्किल संकलय्य सकल लोकक्षयाशङ्किभि ।
 सधिवैररजोविरामविमलैरभ्यर्थ्यते पाण्डवै-
 श्रमै किं च कुशस्थलप्रभृतिभि प्रीत्यार्पितै पञ्चभि ॥ ६२३ ॥
 कौस्तुभामरणेनेति भरतान्वयभूतये ।
 सभ्यानां भीष्ममुख्याना भाषितेऽभिमते सताम् ॥ ६२४ ॥
 प्रबोधितोऽपि मुनिभि कण्वभार्गवनारदै ।
 मदनिद्रालस ग्राह संधिद्वेषी सुयोधन ॥ ६२५ ॥
 मया सूच्यग्रमात्रापि न त्याज्या पाण्डवेषु मू ।
 किं मिथ्यानीतिचिन्ताभिर्देवाधीना विभूतय ॥ ६२६ ॥

भवति भिषगुपायै पथ्यमुद्धित्यरोगी

धनधरणविनिद्रश्छिद्रगोप्ता दरिद्र ।

अनयचयविधायी निश्चलैश्वर्यधैर्य

स्ववशनिर्यतशक्ते शासनेनैव धातु ॥ ६२७ ॥

इत्युक्तवोत्थाय दर्पान्ध कर्णेन सह कौरव ।

समान्तराद्विनिर्गत्य ब घ शौरैरचिन्तयत् ॥ ६२८ ॥

सह स्थितेन कथित कर्णे सात्यकिना हरि ।

ज्ञात्वा तन्मतमापेदे विश्वात्मा विश्वरूपताम् ॥ ६२९ ॥

विश्वाकारव्यतिकरलसद्ब्रह्मरुद्रेन्द्रचन्द्रै-

र्व्याप्त सर्वै सुरमुनिगणै सिद्धगन्धर्वसाध्वै ।

निष्पर्य ताकृतिकृतजगद्गौरव कौरवाणा

निद्रामुद्रामदिशदशिवामच्युत प्रच्युतानाम् ॥ ६३० ॥

विना मीष्म सविदुर मोहलीनेषु रंजसु ।

सभामुत्सृज्य भगवान्प्रतस्थे गरुडध्वज ॥ ६३१ ॥

पश्चात्कर्णमथायातमारोप्य स्वरथे हरि ।

प्रेम्णा प्राहार्कतनय कौन्तेयस्त्व न सूतज ॥ ६३२ ॥

सहोदरान्पाण्डुसुतान्भजस्व त्यज कौरवान् ।

राज्य तव क्रमायात कुरु मद्रचन हितम् ॥ ६३३ ॥

इत्युक्त शौरिणा श्रुत्वा कर्णस्त प्रत्यभाषत ।

सर्वं वेद्मि न निन्द्य तु मित्रद्रोहमह सहे ॥ ६३४ ॥

देव त्वमेव वद कौरवमूमिभर्तु-

रुत्सङ्गसक्तशिरस कथमर्कजोऽहम् ।

व्यापारयामि सुहृद् परिपीय लक्ष्मीं

कण्ठे शठ कठिनधारमकुण्ठशस्त्रम् ॥ ६३५ ॥

साम्राज्य निहतारातिरवाप्स्यति युधिष्ठिर ।

स दृष्ट श्वेतवाहस्थ स्वप्ने पायसमुन्मया ॥ ६३६ ॥

दृष्टाश्च कौरवा सर्वे तैलाक्ता खरवाहना ।
 रक्तमाल्याम्बरोष्णीषा व्रजन्तो दक्षिणा दिशम् ॥ ६३७ ॥
 इति वैकर्तनेनोक्तं विचिन्त्योचितमच्युत ।
 त विसृज्य समामग्न्य प्रययौ पाण्डवान्तिकम् ॥ ६३८ ॥
 प्रातः कुन्ती समम्येत्य कर्णं सूर्यार्चनोन्मुखम् ।
 मुक्तमौन तदेवाह नामन्यत स चाचल ॥ ६३९ ॥
 उवाच च विना जिष्णु न हन्म्यन्य तवात्मजम् ।
 मयि तेन मया तस्मिन्हेते त्व पैञ्चपुत्रिका ॥ ६४० ॥
 श्रुत्वैतत्प्रययौ कुन्ती भग्नार्थितमनोरथा ।
 ससैन्याश्च कुरुक्षेत्रमाजग्मुः कुरुपाण्डवा ॥ ६४१ ॥
 बलद्वये कुरुक्षेत्रे सनिविष्टे सुयोधन ।
 भीष्म सेनापतिं चक्रे धृष्टद्युम्न युधिष्ठिर ॥ ६४२ ॥
 रथसख्याक्षणे कर्णं भीष्मोऽर्धरथमभ्यधात् ।
 तद्युद्धावधि युद्धं च कोपात्तत्याज सूतज्ञ ॥ ६४३ ॥
 ततः सुयोधन भीष्मं ग्राहोत्साहाहवोन्मुख ।
 योद्धाह त्वद्विपक्षाणामेकं मुक्त्वा शिखण्डिनम् ॥ ६४४ ॥
 काशिराजसुता पूर्वं बलात्कन्या स्वयवरे ।
 अम्बाम्बिकाम्बालिका च आतुरर्थे समाहृता ॥ ६४५ ॥
 साल्वामिलाषिणी नीता त्वयासीत्यार्तवादिनी ।
 सत्यक्ताम्बा ययौ साल्व सोऽपि ता नामहीद्विया ॥ ६४६ ॥
 पुनः प्राप्ता मया त्यक्ता भग्नमानमनोरथा ।
 सा जगामोभयभ्रशखिन्ना मुनितपोवनम् ॥ ६४७ ॥
 ततस्तद्गुः खकारुण्याद्रुरुर्माभेत्य भार्गव ।
 अम्बा गृहाणेत्यवदत्पत्याख्यात पुनः पुनः ॥ ६४८ ॥
 आज्ञाभङ्गेन क्रुपितः स मया समरे जितः ।
 ययौ क्षत्रोपदेशात्तनियमः स्व तपोवनम् ॥ ६४९ ॥

मन्मन्युत्यक्तदेहाम्बा जाता मत्क्षयकाङ्क्षिणी ।
 कन्या पाञ्चालराजस्य द्रुपदस्य शिखण्डिनी ॥ ६५० ॥
 प्रख्यापिता पुत्रतया सा पित्रा पुत्रकाङ्क्षिणा ।
 लेभे दशार्णराजस्य विवाहविधिना सुताम् ॥ ६५१ ॥
 शय्यारूढा दशार्णेशकन्या कन्या विलोक्य ताम् ।
 दूत्या न्यवेदयत्पित्रे स च क्रुद्धः समाययौ ॥ ६५२ ॥
 दशार्णरुद्धे नगरे द्रुपदे विद्रवोद्यते ।
 खिन्ना शिखण्डिनी रात्रौ प्रययौ शून्यकाननम् ॥ ६५३ ॥
 तत्र स्थूणाख्ययक्षेण कृपयैकदिनार्पितम् ।
 विधातृशक्तिवैचित्र्यात्सा लेभे लक्ष्म पौरुषम् ॥ ६५४ ॥
 दर्शित द्रुपदेनाथ पुरुषव्यञ्जनं सुतम् ।
 दृष्ट्वा विमन्युर्दार्शार्णं स्वाययौ लज्जितपुरीम् ॥ ६५५ ॥
 वनवैश्रवणं प्राप्तस्तस्मीपमनागतम् ।
 स्थिरस्त्रीलक्षणं यक्षशापेन विदधे क्रुधा ॥ ६५६ ॥
 अगृहीतेऽथ यक्षेण खलक्ष्मणिशिखण्डिनी ।
 पुरुषत्वं गता वर्ज्यं स्त्रीपूर्वं स मया युधि ॥ ६५७ ॥
 न सत्रस्ते न निशस्ते नान्यविद्धे न विद्वंते ।
 न स्त्रीपूर्वं न साक्रन्दे निपतन्ति ममेषव ॥ ६५८ ॥
 उक्त्वेति दिव्यतटिनीतनयस्तरस्त्री
 वृद्धोऽपि शौर्यतरुणस्तरणिप्रतापः ।
 प्रम्लानता परबले निजकार्मुके ज्या
 चित्ते च कौरवपतेर्धृतिमाबन्ध ॥ ६५९ ॥
 दिव्ययुद्धेक्षणं चक्षुः कृष्णद्वैपायनार्पितम् ।
 अगृहीतमैथ प्राप धृन्नराष्ट्रेण सजय ॥ ६६० ॥
 कुरुपाण्डवसङ्ग्रामकुरुक्षेत्रे विलोक्य स ।
 घृतराष्ट्राय निखिलदिव्यचक्षुर्न्यवेदयत् ॥ ६६१ ॥

अथ युद्धाय सनद्धे भूमिपालबलद्वये ।

गुरूभीष्मकूपद्रोणमुखान्सबधिवान्धवान् ॥ ६६२ ॥

दृष्ट्वा युद्धोद्यतानग्रे श्वेताश्व कृष्णसारथि ।

मुमोह करुणाक्रान्त प्रशान्तसमरोद्यम ॥ ६६३ ॥

त समाश्वास्य शोकार्तं जगाद गरुडध्वज ।

त्रिजगत्सर्गसहाराक्रीडापरिचितोऽच्युत ॥ ६६४ ॥

मनुष्यजन्मजनिता केय ते मोहवासना ।

क्षय यदक्षयस्यापि शङ्कसे परमात्मन ॥ ६६५ ॥

स्फटिकस्येव कुरुते रागयोगाच्चिदात्मन ।

मिथ्याकलङ्ककलना कायाहकारसकर ॥ ६६६ ॥

मेघव्योमसमागमप्रतिनिधिर्धूमाग्निसङ्क्षोपम

श्लेष कायचिदात्मनो प्रकुरुते मित्रोऽप्यभिन्नक्रमम् ।

छिन्नेच्छाघनमूलनिष्फलतया नित्यप्रवृत्तक्रियै

समोह स्वपरावमेदरहितैर्युक्तैः स सत्यज्यते ॥ ६६७ ॥

इत्युक्त्वा प्रत्ययोत्पत्त्यै विश्वव्याप्तिनिदर्शनम् ।

अर्जुनस्योर्जित विष्णुर्विश्वरूपमदर्शयत् ॥ ६६८ ॥

तत्सर्वदेवमयमद्भुतमच्युतस्य

रूप सहस्रकरकोटिनिभ बभासे ।

नि शेषभूपतितरङ्गितसैन्यसिन्धु-

प्रासामिलाषवडवानलतुल्यवक्रम् ॥ ६६९ ॥

वच श्रुत्वा वपुर्दृष्ट्वा दिव्य मोहहर हरे ।

निर्विकल्पमतिर्जिष्णु सङ्ग्रामामिमुखोऽभवत् ॥ ६७० ॥

रथाग्रादवरुद्धाथ रणारम्भे युधिष्ठिर ।

प्रणनाम प्रसादाद्गान्भीष्मद्रोणमुखान्गुरून् ॥ ६७१ ॥

ते तमूचुर्गुणोदार विधाय विजयाशिषम् ।

पर लज्जामहे राजन्प्रयातास्त्वद्विपक्षताम् ॥ ६७२ ॥

किं कुर्महे परायत्ता वेतनोत्तानपाणय ।
 कौरवस्य पर याता सेवाकार्पण्यपण्यताम् ॥ ६७३ ॥
 अग्रे सकुचिताकृतिलधुतया यात्युमुखत्व विभो-
 राशापाशनिवेशयन्निततनु सख्याक्षणे लम्बते ।
 अल्पेनापि समर्पितेन सुतरा विचेन धत्ते रतिं
 साकम्प किल कायविक्रयतुलारूढ सदा सेवक ॥ ६७४ ॥
 इत्युक्त्वा तैर्विसृष्टेऽथ रथारूढे युधिष्ठिरे ।
 चेरुर्वीरा यश पुष्पलुब्धा इव शिलीमुखा ॥ ६७५ ॥
 प्रवृत्ते धनसमर्धे नृत्यत्स्वज्जशिखण्डिनि ।
 पेतुर्भूमृत्कुले मीष्मशरधारापरम्परा ॥ ६७६ ॥
 द्वन्द्वसक्तेषु शूरेषु विराट्सुतमुत्तरम् ।
 निनाय समरे शल्य क्षयारम्भोपहारताम् ॥ ६७७ ॥
 नवमे युद्धदिवसे नागीतनयमार्जुनिम् ।
 इरावन्त जघानाजौ रक्ष पतिरलम्बुस ॥ ६७८ ॥
 प्रत्यह युधि मीष्मेण भूमृतामयुते हते ।
 दशमेऽह्नि क्षयाशङ्का पाण्डवानामजायत ॥ ६७९ ॥
 मीष्मामिमुखमासस्य रणे गाण्डीवधन्वन ।
 शिखण्डी पुरतस्तस्यौ मेघस्येव प्रवर्षिण ॥ ६८० ॥
 स्त्रीपूर्वदर्शनेद्वेगशिथिलीकृतकार्मुक ।
 प्राह दु शासन मीष्म किरीटिशरपूरित ॥ ६८१ ॥
 एते ते त्रिपुरारातिकिरातपतनोन्नता ।
 शरा* खाण्डवशौण्डस्य चण्डा गाण्डीवधैन्वन ॥ ६८२ ॥
 एते दु सहदस्यव कुरुपतेर्वस्त्रग्रहे गोग्रहे
 कोपव्याकुलकालखङ्गजयिन पौलोमनिर्मूलना ।
 जिष्णोर्लेक्ष्यभिद स्वयवरमणे (हे) क्षमापालवैलक्ष्यदा
 न स्त्रीपूर्वशिखण्डिनस्तनुतृणह्नीबानना सायका ॥ ६८३ ॥

इति ब्रुवन्कौरवेश शरनिर्विवराकृति ।

स पपात रथादस्तशैलादिव दिवाकर ॥ ६८४ ॥

पितुर्वरेण स्वच्छ दमृत्युर्योगपरायण ।

उत्तरायणमाकाङ्क्षन्स जीवितमधारयत् ॥ ६८५ ॥

दिव्यास्त्रभिन्नभूजाततोयाप्यायकृदर्जुन ।

शिरस्तस्य निराधारमुच्चिक्षेप शरैस्त्रिमि ॥ ६८६ ॥

कर्णेन प्रणिपातकीर्णचरण पूरेण बाष्पाम्भसा-

माशापाशविमुक्तिनिश्चलमुख संसारविस्तारिणम् ।

सस्मार स्मरणीयमन्तसमये सतोषविश्रान्तधी

शान्तानन्तविकल्पतैल्पविमले चित्तेऽच्युत सोऽच्युतम् ॥ ६८७ ॥

अथ भीष्मविहीनस्य धृतिहीनस्य पश्यत ।

सैन्यस्याधिपतिं चक्रे द्रोणाचार्यं सुयोधन ॥ ६८८ ॥

प्राप्ताभिषेक प्रददौ वर दुर्योधनाय स ।

युधिष्ठिर गृहीत्वा ते दास्यामि समरादिति ॥ ६८९ ॥

तत प्रवृत्ते सङ्ग्रामे प्रथमेऽहि नृपक्षय ।

इतोऽभूद्द्रोणविशिक्षैर्धृष्टद्युम्नशरैरिति ॥ ६९० ॥

द्वितीये युद्धदिवसे स्मारित कुरुर्ममृता ।

गतेऽर्जुने धर्मसुत ग्रहीष्यामीति सोऽभ्यधात् ॥ ६९१ ॥

तत सशप्तका शूरा शपथादनिवर्तिन ।

त्रिगर्ता समरादूर निन्युराहूय फाल्गुनम् ॥ ६९२ ॥

कौरवै पाण्डवानीके कुरुसैन्ये च पाण्डवै ।

त्रिगर्ताब्धौ च पार्थेन दारितेऽभून्नृपक्षय ॥ ६९३ ॥

सुप्रतीकगजारूढस्तत प्राग्ज्योतिषेश्वर ।

मृद्वन्गजरथानीक पाण्डुसेना व्यलोकयत् ॥ ६९४ ॥

१ 'निराधारं स चिक्षेप' ख ग २ 'विस्तारणम्' ख ३ 'विश्रा'तये' ख
४ 'जल्प' ख ५ 'इति' क ६ 'भूमुजा' क

श्रुत्वास्य सैन्यसमर्द्धं त्वरितं श्वेतवाहनम् ।
 मुरारिप्रेरितरथं कुञ्जरस्याभवत्पुरम् ॥ ६९५ ॥
 घोरे प्रवृत्ते समरे किरीटिभगदत्तयो ।
 ऊर्ध्वाधः पातिनामासीत्सघर्षं पत्रिणामपि ॥ ६९६ ॥
 विश्वक्षयक्षमं क्षिप्तं भगदत्तेन वैष्णवम् ।
 जग्राहार्जुनरक्षायै वक्षसास्त्रमघोक्षजम् ॥ ६९७ ॥
 पार्थास्त्रकृत्ते पतिते भगदत्तेऽथ भूमृतिः ।
 भग्नभूमृत्कुला पृथ्वी चकम्पे कुरुवाहिनी ॥ ६९८ ॥
 तृतीये युद्धदिवसे प्रतिज्ञामङ्गलज्जितम् ।
 चक्रव्यूहं व्यधात्कुर्वन् ससारगहनं गुरुम् ॥ ६९९ ॥
 पार्थं सशप्तकान्याते व्यूहं धर्मसुताज्ञया ।
 सौमद्रं केसरिशिशुर्गजयूथमिवाविशत् ॥ ७०० ॥
 प्रवेष्टुमुद्यतान्व्यूहमभिमन्युविदारितम् ।
 अवारयद्भगवरात्पाण्डुपुत्राञ्जयद्रथम् ॥ ७०१ ॥
 अभिमन्युशरोत्कृत्तशिरसा कङ्कटक्षये ।
 भूमृता वज्रभिन्नानां शृङ्गभङ्ग इवामवत् ॥ ७०२ ॥
 नृपान्कर्णकूपद्रौणिशल्क्यहार्दिक्यसौबलान् ।
 एकैकशः समस्ताश्च स शरैर्विमुखान्व्यधात् ॥ ७०३ ॥
 कृत्तचापः स कर्णेन हताश्च कृतवर्मणाः ।
 कूपेण हतसूतश्च हतः सर्वैर्महारथैः ॥ ७०४ ॥
 हत्वा त्रिगर्तानायातः सव्यसाचीं दिनक्षये ।
 मुमोह तनयं श्रुत्वा हतमेकं महत्तरैः ॥ ७०५ ॥
 व्यूहद्वारनिरोद्धारं ज्ञात्वा हेतुं जयद्रथम् ।
 अनस्तगे रवौ जिष्णुः प्रतिज्ञां तद्वधे व्यधात् ॥ ७०६ ॥
 तत्प्रतिज्ञामयाद्वन्तु रात्रौ सैन्यवमुद्यतम् ।
 गोप्ता तवाहमित्युक्त्वा दर्पाद्गुरुरवारयत् ॥ ७०७ ॥

खस्मे स कृष्ण श्वेताश्व स्तुत्वा देव पिनाकिनम् ।
 विधिं पाशुपतास्त्रस्य तदादिष्टमवासवान् ॥ ७०८ ॥
 प्रभाते शकटव्यूहे सूचीपाशे जयद्रथम् ।
 निवेश्य यत्नादाचार्यश्चक्रे दैवजयोद्यमम् ॥ ७०९ ॥
 व्यूहद्वारस्थित द्रोण प्रणम्याथ घनजय ।
 कम्पलोल विवेशाशु सैन्य वनमिवानल ॥ ७१० ॥
 मनोजवस्य विशत शौरैर्गण्डीवधन्वन ।
 शिर समूह आच्छिन्न पपात मुवि मूभृताम् ॥ ७११ ॥
 दूर प्रविष्टे श्वेताश्वे शङ्खशब्दमशृण्वता ।
 विवेश सात्यकिर्व्यूह विसृष्टो धर्मसूनुना ॥ ७१२ ॥
 तस्य निर्दारितारातेर्विशिखाशनिवर्षिण ।
 मूरिश्रवा धैर्यनिधिर्वेग गिरिरिवाग्रहीत् ॥ ७१३ ॥
 तौ कृत्तकार्मुकरयौ खड्गचर्मधरौ मिथ ।
 युध्यमानौ ददृशुर्नान्तर चित्रचारिणौ ॥ ७१४ ॥
 सात्यके पातितस्याथ शिरश्छेत्तु समुद्यतम् ।
 जिष्णोरदर्शयद्दूराद्भूरिश्रवसमच्युत ॥ ७१५ ॥
 पार्थस्तस्यार्धचन्द्रेण सखङ्ग भुजमुद्यतम् ।
 कङ्कणारावसाक्रोशमिव च्छित्त्वा न्यपातयत् ॥ ७१६ ॥
 स कृत्तबाहुर्धिकृत्य निन्दन्कृष्णकिरीटिनौ ।
 तालुरन्ध्रोद्धतज्योतिर्योगेनात्मानमत्यजत् ॥ ७१७ ॥
 अवाप्य सज्ञामज्ञातवृत्त सात्यकिराकुल ।
 धिक्कृत सर्वभूपालैश्चकर्तास्यासिना शिर ॥ ७१८ ॥
 युधिष्ठिराज्ञया व्यूह प्रविशन्नथ मारुति ।
 द्रोण सरथमुत्क्षिप्य चिक्षेपाद्भुतविक्रम ॥ ७१९ ॥
 स निष्पिष्टगजानीक प्रविष्ट कर्णमग्रत ।
 कृतायुधाश्च वैटकुत्वश्चकाराहतकौरव ॥ ७२० ॥

तत कर्णं समुत्कृतकवचायुधवाहनम् ।
 तुदभीम धनुष्कोट्या नावधीजननीं सरन् ॥ ७२१ ॥
 दिनस्य शिरसीवार्के लम्बमाने क्षणक्षये ।
 दृष्ट्वा जयद्रथ दूरात्सदधेऽस्त्र धनजय ॥ ७२२ ॥
 क्षितौ तस्य शिरः क्षेप्तुं शिरः पूर्वं पतेदिति ।
 पित्रा दत्तं वरं कृष्णं फाल्गुनाय न्यवेदयत् ॥ ७२३ ॥
 कुरुक्षेत्राद्बहिर्जिष्णुं संध्यासीनस्य तत्पितुः ।
 चिक्षेपाङ्गे शरोत्कृतं शिरस्तस्मात्क्षितिं ययौ ॥ ७२४ ॥
 अक्षौहिणीं सप्तं हत्वा जिष्णुना सैन्धवे हते ।
 दैवमेव जनो मेने सर्वथा निष्प्रतिक्रियम् ॥ ७२५ ॥
 उक्त्वापि गुरुणा रक्षां रक्षिते न जयद्रथे ।
 लज्जितेन समादिष्टं रात्रियुद्धमवर्तत ॥ ७२६ ॥
 समुद्धततमं केशीं रणे तरलतारका ।
 ननर्तासिभुजा वीररक्तक्षीबेव सा क्षपा ॥ ७२७ ॥
 अर्धरात्रेऽथ निष्पिष्टकौरवानीकनायक ।
 शैलानलशिखावर्णीं खं विवेश षटोत्कच ॥ ७२८ ॥
 तस्यादृष्ट्वा सविस्पष्टदृष्ट्वांशुपटलैर्मुहुः ।
 पाठ्यमानमिवाकूटं ह्यरावाघद्वितं तम ॥ ७२९ ॥
 कुरुसैन्ये रणे भग्ने हैडिम्बस्य प्रमाथिन ।
 कर्णं एव पुरस्तस्थौ पौलस्त्यस्येव राघव ॥ ७३० ॥
 एकवीरवधव्यक्त्या शक्त्या वैकर्तनोऽथ तम् ।
 जघान धनसमर्द्धं कुमार इव तारकम् ॥ ७३१ ॥
 पञ्चमे युद्धदिवसे प्रातर्दिव्यास्त्रदुः सह ।
 भ्रैजागरगरक्षीबान्क्षितीशानवधीद्रुः ॥ ७३२ ॥

१ 'दत्तवरं' क २ 'जिला' क ३ 'अज्ञाननशरावर्णी' ख, 'अज्ञानलज्जिलावर्णी'
 ग. ४ 'ह्यरावाघद्वितं' ख ग ५ 'क्षपाप्रजागरक्षीबान्' क

हत्वा विराट् द्रुपद पाञ्चाल च ससृञ्जयम् ।
 ब्रह्मास्त्रेणाकरोद्भोगे कल्पन्ताविर्मवन्नमम् ॥ ७३३ ॥
 अश्वत्थामा हत सख्ये स्पष्टमुक्त्वेति धर्मज ।
 हस्तीत्यसत्यचकित पश्चात्सैरममाषत ॥ ७३४ ॥
 श्रुतपुत्रवधस्याथ त्यक्तशस्त्रधृतेर्गुरो ।
 उत्क्रान्तघातं खड्गेन धृष्टद्युम्न शिरोऽहरत् ॥ ७३५ ॥
 हते द्रोणे प्रकुपित कृतान्त इव तत्सुत ।
 नारायणास्त्रमसृजज्वालीढजगत्रयम् ॥ ७३६ ॥
 अस्त्रानले प्रज्वलिते वीरा सर्वे हरेर्गिरा ।
 रथेभ्योऽवातरव्यस्तशस्त्रा पवनज विना ॥ ७३७ ॥
 एकीभूतास्त्रदहनव्यास भीममथाच्युत ।
 हृतायुध समाकृष्य रथाग्रादनयद्भुवम् ॥ ७३८ ॥
 शान्तेऽस्त्रे द्रौणिनामेय घोरमस्त्रमुदीरितम् ।
 ब्रह्मास्त्रेणार्जुन शान्तिं निनाय प्रलयोद्यतम् ॥ ७३९ ॥
 अथ मोहविषावेशसमनीलमणिप्रभम् ।
 प्राप्त दृष्ट्वा मुनिं द्रौणि प्रणम्य व्यासमभ्यधात् ॥ ७४० ॥
 कस्मान्मे भगवन्नस्त्रवैकैल्यम्लानमानता ।
 मदस्त्रैर्दहनान्मुक्तौ कस्मात्कृष्णघनजयौ ॥ ७४१ ॥
 तमब्रवीमुनिर्द्रौणे त्वमशस्त्रिपुरद्विष ।
 नरनारायणौ देवौ जातौ कृष्णघनजयौ ॥ ७४२ ॥
 मूर्तौ त्वयार्चितं शमुराभ्या लिङ्गे संपूजित ।
 एतौ तेनाधिकौ त्वत्तस्त्यजैता कोपविक्रियाम् ॥ ७४३ ॥
 मुनिमाश्वासितद्रौणिं व्रजन्त फाल्गुन पुर ।
 दृष्ट्वा रथादवप्लुत्य प्रणम्य तममाषत ॥ ७४४ ॥

१ 'कल्पान्तविभव' ख ग २ 'वैकल्य' क ३ 'दहनोन्मुक्तौ' क ४ 'द्रौणि' ख
 ५ 'स पूजित' ख

भगवन्कौरवव्यूह प्रविष्टेन मया पुर ।
 अस्पृष्टभूमि पुरुषो दृष्ट शूलकर स क ॥ ७४५ ॥
 मुनि प्राहार्जुन देव स स्वय शशिशेखर ।
 त्र्यम्बकस्त्रिपुरारातिरुयक्षस्त्रिपथगाधर ॥ ७४६ ॥
 स्मर स्मरारिं तमुमासहाय शिव जगद्भासविलाससक्तम् ।
 भयापह भीममनेकरूपमुक्त्वेति पार्थ प्रययौ मुनीन्द्र ॥ ७४७ ॥
 हते द्रोणे प्रिय मित्र कौरवश्चिरचितितम् ।
 कर्ण सेनापतिं कृत्वा जगज्जितममन्यत ॥ ७४८ ॥
 अभ्यर्थ्य सारथिं शल्य चक्रे तस्य सुयोधन ।
 रुद्रस्य त्रिपुराराते सनद्धस्येव वेधसम् ॥ ७४९ ॥
 कीर्णास्त्रकिरण कर्णस्तत पाण्डववाहिनीम् ।
 शरत्तीव्र इवोष्णाशुर्निनायाल्पावशेषताम् ॥ ७५० ॥
 भीम कुरुचमूमध्ये क्षपयन्धृतराष्ट्रजान् ।
 कृष्णाकेशाम्बराकर्षकुशल प्राप कौरवम् ॥ ७५१ ॥
 असिकृत्तोरसस्तस्य भीम शोणितमापयौ ।
 प्रकोपराक्षसावेशविवश कुरुते न किम् ॥ ७५२ ॥
 कर्णास्त्रपीडनक्रुद्धयुधिष्ठिरगिरिर्दित ।
 राधेयनिधनाधानसनद्धोऽभूद्धनजय ॥ ७५३ ॥
 प्रवृत्ते समृतामर्षे रणे कर्णकिरीटिनो ।
 मृगस्त्व जिष्णुसिंहाग्रे कर्णमित्याह मद्रप ॥ ७५४ ॥
 खण्डपुच्छाभिध नागमथ सधाय सचितम् ।
 प्राहिणोत्पाण्डुपुत्राय कर्ण खाण्डवखण्डितम् ॥ ७५५ ॥
 हरिगौरवनम्रश्च(स्य) विनतस्य स पन्नग ।
 जहाराप्रासर्कण्ठाग्र किरीटाश किरीटिन ॥ ७५६ ॥
 भूम्नस्तचक्रमुद्धर्तुमथ स्वरथमुद्यत ।
 क्षणक्षेमार्थे राधेय पार्थस्यातिथिता ययौ ॥ ७५७ ॥

१ 'पर' ख ग २ वेधसा ख ग ३ गिरार्पित' ख ग ४ कण्ठांश' ख ग
 ५ क्षमार्थी' क

कृष्णस्तमब्रवीद्भीडाकरशल्योक्तिपीडितम् ।

धर्मं स्मृतोऽद्य राधेय नाभिमन्युवधे त्वया ॥ ७५८ ॥

यथा तप्तस्यान्ते भवति मृदुता सन्नतिमयी

तथा सा स्यात्पूर्वं यदि जनमता वृत्तिरथ स (१) ।

घनाधातोत्कर्षापरपुरुषहुकारविहिता

न तस्यासीत्पीडा निबिडजडतावाप्तविकृते ॥ ७५९ ॥

इत्युक्ते शौरिणा कर्णं समारुह्य रथ पुन ।

संदधे भार्गवादिष्ट महास्र शिथिलस्मृति ॥ ७६० ॥

बाणेन कृतगलमञ्जलिकामिधेन

तस्यार्जुनस्तरलकुण्डलदीप्तगण्डम् ।

वक्रं जहार पृथुहारविलम्बिशोण-

रत्नप्रभानिभनभ प्रसृतप्रकाशम् ॥ ७६१ ॥

हते कर्णे वहन्त शोकशल्य सुयोधन ।

शल्य सेनापतिं कृत्वा युयुधे निघनोत्सुक ॥ ७६२ ॥

शल्येन पीडित दृष्ट्वा निजसैन्य युधिष्ठिर ।

भ्रूमङ्ककङ्कवक्राङ्कस्त समुद्धर्तुमाद्रवत् ॥ ७६३ ॥

तस्यैषुवार्षिणश्छित्त्वा रथसारथिकार्मुकान् ।

प्राहार्षीत्पाण्डव शक्तिं कालदंष्ट्रामिवोत्कटान् ॥ ७६४ ॥

प्रविश्य शल्यहृदय शक्तिर्बिलमिवोरगी ।

वेगशूलकारनि श्वासा साविशद्रसुघातैलम् ॥ ७६५ ॥

स्वय राज्ञा हते शल्ये सहदेवेन सौबले ।

सैन्ये शेषे च भीमेन नि सैन्योऽभूत्सुयोधन ॥ ७६६ ॥

कृतवर्मकृपद्रौणिशेष कुरुपतिस्तत ।

विरथस्तान्समामन्त्र्य विवेशालक्षितो हृदम् ॥ ७६७ ॥

हृदस्यान्तर्नृपे तस्मिन्प्रविष्टे शत्रुशङ्किते ।

भीम भीमस्येनेव पयश्चिरमकम्पत ॥ ७६८ ॥

यस्याशेषनरेशरत्नमुकुटै पीडामवत्पादयो-
 स्तस्यारातिनिपातशङ्कितमतेरेकाकिनोऽन्तर्जले ।
 क्रोधव्याधुतनक्रचक्रमकरक्रूरान्तदन्ताहति-
 क्लेशक्लान्तिरभूद्विगस्थिरपदा शोकप्रदा संपद ॥ ७६९ ॥
 ऋणशेषमिव ध्यायन्धार्तराष्ट्र युधिष्ठिर ।
 लुब्धकाना गिरा ज्ञात्वा ससैन्यस्तूर्णमाययौ ॥ ७७० ॥
 स्तिमित सलिलस्थ त जगाद च तटस्थित ।
 राजन्नुत्तिष्ठ लज्जेय युक्त नान्ते पलायनम् ॥ ७७१ ॥
 कृत्वा क्षत्रक्षय शेषा रक्षसि क्षत्रियस्तनुम् ।
 एकेन सह युध्यस्व जिते तस्मिञ्जिता वयम् ॥ ७७२ ॥
 श्रुत्वैतत्सहसोत्थाय तमभाषत कौरव ।
 एष क्षपाक्षपणधी प्रविष्टोऽह जेला तरम् ॥ ७७३ ॥
 न मे राज्ये शरीरे वा तृणे वापि स्पृहा क्वचित् ।
 इत्युक्त्वा सहित सर्वैः स कुरुक्षेत्रमाययौ ॥ ७७४ ॥
 अत्रान्तरे हलधर श्रुत्वा कुरुकुलक्षयम् ।
 सारस्वतेषु तीर्थेषु स्नात्वा त देशमाययौ ॥ ७७५ ॥
 प्रधानक्षेत्रके तस्मिन्नुपविष्टे सहामरैः ।
 भीमकौरवयोश्चित्र गदायुद्धमवर्तत ॥ ७७६ ॥
 वर्ज्यमानेऽथ भीमेन प्रहारे कौरवेण च ।
 तदाघातच्युते भीमे भीमाघातेन चापरे ॥ ७७७ ॥
 सुचिर सशयतुलारूढे खभटमण्डले ।
 न तयोरन्तर कश्चिद्दर्शाश्चर्ययोधिनो ॥ ७७८ ॥
 अथ भीमगदाघातमिच्छोरु कौरवेश्वर ।
 पपात कीर्णहाराश्रुधारा कुर्वन्निव क्षितिम् ॥ ७७९ ॥
 पदा भीमेन तन्मौलौ स्पृष्टे क्रुद्ध हलायुधम् ।
 शमयामास कसारिवदन्कौरवदुर्नयम् ॥ ७८० ॥

प्रयातेष्वथ सर्वेषु द्रौणिहार्दिक्यगौतमा ।
 निशि देश तमभ्येत्य ददृशु पतित नृपम् ॥ ७८१ ॥
 भिन्नोरुमध्यव्यथया दन्तदष्टमहीतलम् ।
 वारयन्त गदाग्रेण गृध्रगोमैयुवायसान् ॥ ७८२ ॥
 त दृष्ट्वा द्रौणिरवदत्तीव्रह्मन्मर्मवेदनं ।
 किं त्वया नि सहायेन शत्रुवह्नौ हुता तनु ॥ ७८३ ॥
 अकृष्णपाण्डव लोक करोमि तव शासनात् ।
 इत्युक्त्वा तद्विरा गत्वा प्रविवेश महद्वनम् ॥ ७८४ ॥
 कूपभोजसखस्तत्र रात्रौ काकान्निपातितान् ।
 उलूकैर्वृक्षमूलस्थ स दृष्ट्वाचिन्तयच्चिरम् ॥ ७८५ ॥
 काकान्कालबलेनैते म्रन्त्येषारिवधे स्थिति ।
 हन्तु पाण्डुसुतान्रात्रौ सुप्तानेव ब्रजाम्यहम् ॥ ७८६ ॥
 ध्यायन्निवार्यमाणोऽपि कृपेण कृतवर्मणा ।
 क्रोधादगणयन्पाप स ताम्या प्रययौ सह ॥ ७८७ ॥
 पाण्डवेषु गिरा शौरे सुसेष्वन्यत्र शङ्कया ।
 पाञ्चालसेनाशिविरद्वार द्रौणिरवाप्तवान् ॥ ७८८ ॥
 तत्र दृष्ट्वा महद्भूत सर्पकेयूरकङ्कणम् ।
 प्रादुर्भूत शिरश्छित्त्वा वह्नौ क्षेप्तु समुद्यत ॥ ७८९ ॥
 प्रीत्या भगवता तेन रुद्रेण स्वयमर्पितम् ।
 द्रौणिर्निर्लिशमादाय विवेशारिक्षयोत्सुक ॥ ७९० ॥
 पञ्चामशस्त्रनिधन घृष्टद्युम्न विधाय स ।
 शिखण्डिन द्विधा कृत्वा जघानाक्षौहिणीं क्षणात् ॥ ७९१ ॥
 स सुप्तवधपापेन प्रलिप्त शोणितेन च ।
 कृतान्तक्रूरचरित प्रययौ कौरवान्तिकम् ॥ ७९२ ॥
 नि शेषशत्रुनिर्धनं श्रुत्वा द्रौणिनिवेदितम् ।
 स्वर्गेऽस्तु सङ्ग इत्युक्त्वा नृपस्तत्याज जीवितम् ॥ ७९३ ॥

प्रातर्बन्धुवियोगातौ कृष्णाशोकामितापितौ ।
 मीमार्जुनौ प्रययतु क्रुद्धौ द्रौणिजिघासया ॥ ७९४ ॥
 द्रौणि सरस्वतीतीरे चरन्त्रणधृताहृत ।
 दृष्ट्वा मीमार्जुनावस्त्र ब्रह्मशीर्षमवासृजत् ॥ ७९५ ॥
 अर्जुनो ब्राह्ममस्त्रं च सघर्षेणास्त्रयोस्तयो ।
 अकालप्रलयारम्भसरम्भोऽभूद्विवैकसाम् ॥ ७९६ ॥
 तद्रौणिमुत्तमपतन्महास्त्रं व्यासशासनात् ।
 अभिमन्युवधूगर्भे द्रौणिचूडामणौ परम् ॥ ७९७ ॥
 पाण्डवा पुत्रशोकार्तं धृतराष्ट्रं प्रलापिनम् ।
 गान्धारीसहितं गत्वा प्रणेमुर्लज्जिता शनैः ॥ ७९८ ॥
 क्रमादाँलिङ्गने भीम शौरिबुद्ध्यायस कृत ।
 चूर्णतामैगमद्गाढं धृतराष्ट्रेण पीडित ॥ ७९९ ॥
 युधिष्ठिरस्य गान्धारीं सतीं प्रणमत पुरः ।
 तद्दृष्टिं सानलज्वाला पादाङ्गुष्ठयुगेऽपतत् ॥ ८०० ॥
 स्त्रुषामि सह गान्धारी स्त्रयं गत्वा रणावनिम् ।
 दृष्ट्वा हतान्सुतान्कृष्ण शशाप क्षयकारिणम् ॥ ८०१ ॥
 षट्त्रिंशवत्सरे कृष्ण तवाप्येव कुलक्षय ।
 भविष्यतीति तद्वाक्यं श्रुत्वा तामच्युतोऽवदत् ॥ ८०२ ॥
 पुनरुक्तस्त्वयाय मे दत्तं शापं पतिव्रते ।
 अवश्यमेव भविता तस्मिन्वर्षे यदुक्षय ॥ ८०३ ॥
 ततः कृतोदकविधिर्बान्धवक्षयदुःखित ।
 राज्यं न लेभे मुनिभिर्बोधितोऽपि युधिष्ठिर ॥ ८०४ ॥
 कर्णं कुन्तीगिरा ज्ञात्वा आतर निहत रणे ।
 स शुशोच शुचाक्रान्तस्ततस्त नारदोऽवदत् ॥ ८०५ ॥
 क्षत्रियाचार्यके मीष्मनिकारात्कृतसयमम् ।
 अस्त्रार्थी मार्गव कर्णं प्रययौ विप्रवेषवान् ॥ ८०६ ॥

रामस्तदङ्कसुप्तोऽर्धनिद्रासक्षयभीरुणा ।
 क्रूरकिमिक्षतेनापि कर्णेन न विबोधित ॥ ८०७ ॥
 तद्रक्ताक्त* प्रबुद्धोऽथ दृष्ट्वा क्लेशोऽपि निश्चलम् ।
 राम कर्णं न विप्रोऽसीत्युक्त्वास्त्रं विफलं व्यधात् ॥ ८०८ ॥
 गुरुशप्तं स शक्रेण हृतसंनाहकुण्डल ।
 घटोत्कचे नष्टशक्तिं शल्याधिपेऽपश्यवान् ॥ ८०९ ॥
 द्विजवत्सापराधेन भूयस्तरथनिष्फल ।
 हतं कर्णं कुरुपते कुमन्नकृतसक्षय ॥ ८१० ॥
 नारदेनेत्यभिहिते व्यासमुख्यैर्महर्षिभिः ।
 कृष्णेन आतृभिः सर्वैः प्रयत्नेन विबोधित ॥ ८११ ॥
 राज्यं कथञ्चिज्जग्राह शल्यतुल्य युधिष्ठिर ।
 कस्य बन्धुवियोगार्तिनिश्वासोष्णा श्रियं प्रिया ॥ ८१२ ॥
 अभिषेकार्द्रमुकुटं समेत्याथ युधिष्ठिरम् ।
 उवाच ब्राह्मणाकारश्चार्वाको नाम राक्षस ॥ ८१३ ॥
 छत्रं त्रपाकरमहो व्यजनं जनाग्रे
 तु स्वप्रदं प्रविस्तृताश्रुकणानुकार ।
 * हारं परं स्वजनमिन्नवियोगशोक-
 पीडावता बत विडम्बनमेव लक्ष्मी ॥ ८१४ ॥
 चार्वाकस्येति वचसा राज्यत्यागोद्यते नृपे ।
 राक्षसं कौरवसुहृद्विप्रकोपात्क्षयययौ ॥ ८१५ ॥
 ज्ञात्वोत्तरायणं प्राप्तं शरशय्याश्रयस्ततः ।
 मुनिमध्येऽस्मरद्विष्णुं भीष्मं पर्यन्तवाचवम् ॥ ८१६ ॥
 दोषाश्रयाखिलतमं शमसूर्यघाम-
 संसारसर्पविषवारणसिद्धमग्नं ।
 शुद्धात्मना भवति पुण्यपणोपपन्नं
 पाथेयमन्तसमये स्मरणं मुरारे ॥ ८१७ ॥

स्तुतिप्रवृत्त विज्ञाय भगवान्मीष्ममच्युत ।
 सहित पाण्डवैर्द्रष्टु ययौ प्रीत्या ससात्यकि ॥ ८१८ ॥
 प्रणत मीष्ममभ्यर्च्य हरिं सुरमुनिस्तुत ।
 शरशल्यन्यथाहीन स्निग्धद्वक्सुधया व्यधात् ॥ ८१९ ॥
 देहसंन्याससनद्ध राजा लज्जानत शनै ।
 शासनेन हरेर्मीष्म श्रेयः पप्रच्छ धर्मज ॥ ८२० ॥
 सोऽब्रवीद्भूमुजा राजन्मूषण जनरञ्जनम् ।
 धर्मं प्रजापरित्राण कोष सङ्कृत्यसग्रह ॥ ८२१ ॥
 प्रजाकार्ये सक्तिं श्रवणमभिभूतार्तवचसा
 स्पृहा कामक्रोधप्रमदमदमानव्युपरमे ।
 क्षिते कायस्थेभ्यः कृपणपरिरक्षा प्रतिपद
 गुणासङ्गं श्रेयानयमुदयलक्ष्म्या क्षितिभृताम् ॥ ८२२ ॥
 विरक्तस्वीकार कृतकविरति कोषभरण
 बलाधिक्ये शत्रोः शरणगमन पादपतनम् ।
 प्रहारश्छिद्रासौ निहतरिपुर्मिथ्याश्रुपतन
 धिया दैवादिष्ट शरणमिदमापन्निपतने ॥ ८२३ ॥
 आशापाशविमुक्तनिश्चलसुखा स्वायत्तचित्तस्थिति
 क्षेहद्वेषविषादलोभविरति सतोषतृप्त मनः ।
 चिन्ता नित्यमनित्यतापरिचये सङ्गेऽपि नि सङ्गता
 सवित्सेकविवेकपूतमनसामित्येष मोक्षक्रम ॥ ८२४ ॥
 कारुण्याद्बलित प्रदानसमये चित्तं प्रसज्य सदा
 क्षीणं पुत्रकलत्रदुःखकृपणं पात्रं पवित्रं परम् ।
 सश्रद्धं परवित्तशल्यरहितं चित्तं स्वधर्मार्जितं
 तद्दानं दयितं फलप्रियतया वाणिज्यसज्जं न यत् ॥ ८२५ ॥
 इत्युक्त्वा विविधं मीष्म सर्वधर्मार्थसग्रहम् ।
 विष्णोर्नामसहस्राख्यं मन्त्रराजमुदीर्य तम् ॥ ८२६ ॥

अथैकपार्श्वं कनकद्युतिमृत्तकुलोऽद्भुत ।
 विप्रकोटिशतोच्छिष्टमुव मेजे छठचतु ॥ ८३९ ॥
 सोऽब्रवीद्भूभुजा पृष्ठ शिलोच्छ्वस्वच्छवृत्तिना ।
 सुचिरावासमशन प्राप्तायातिथयेऽर्पितम् ॥ ८४० ॥
 तदुच्छिष्टजलस्पृष्ट पार्श्व मे हेमता गतम् ।
 द्वितीयपार्श्ववर्णास्यै प्राप्तोऽह त्वत्कतुक्षितिम् ॥ ८४१ ॥
 नि सख्यब्राह्मणोच्छिष्टस्पृष्टस्यापि न मे द्युति ।
 जाता सत्त्वोज्ज्वल याति दानमल्पमनल्पताम् ॥ ८४२ ॥
 इत्युक्त्वा नकुले याते दानमानमहोन्नति ।
 सर्वस्वदक्षिणे यज्ञे राजा(ज्ञ) शिथिलता ययौ ॥ ८४३ ॥
 अथ दैवतवन्नित्य पूज्यमानोऽपि भूभुजा ।
 मीमोभवचनोद्वेगी धृतराष्ट्र शनैरभूत् ॥ ८४४ ॥
 स सदा पुत्रशोकेन भूमिशायी फलाशन ।
 मिथ्याराज्योपभोगार्ति धर्मजाय न्यवेदयत् ॥ ८४५ ॥
 स जातगाढवैराग्य पत्न्या सह वन ययौ ।
 व्यासाज्ञया सजयेन कुन्त्या च विदुरेण च ॥ ८४६ ॥
 दयितजनवियोगोद्वेगरोगातुराणा
 विभवविरहदैन्यम्लानमानाननानाम् ।
 शमयति शितशल्य हन्त नैराश्यनश्य-
 द्भवपरिभवतान्ति शान्तिरन्ते वनान्ते ॥ ८४७ ॥
 यातस्तप स्थित द्रष्टु धृतराष्ट्र युधिष्ठिर ।
 ददर्श विदुर ज्ञानयुक्तित्यक्तकलेवरम् ॥ ८४८ ॥
 प्राप्तः खनगर राजा शुश्राव कुरुपुगवम् ।
 सानुग दावदहने प्रविष्ट सजय विना ॥ ८४९ ॥
 षट्त्रिंशोऽब्दे सुसखीना वृष्णाय कृष्णनन्दनम् ।
 साम्ब स्त्रीवेषमादाय पप्रच्छ ससिता मुनीन् ॥ ८५० ॥

भावी सुत सुता वा स्यात्किमिति श्रीविश्वङ्गल ।
 क्रुद्धास्तान्मुनय प्राहुर्भविष्यति कुलान्तक ॥ ८५१ ॥
 कालेन लोहमुसल जात साम्बस्य वृष्णय ।
 घृष्टा घृष्टाम्बुधेस्तीरे तत्यजु क्षयशङ्किता ॥ ८५२ ॥
 तच्चूर्णजातवल्लीभि क्षीबा स्पर्धाकथाकुषा ।
 निर्बन्धाद्युध्यमानास्ते क्षणेन क्षयमाययु ॥ ८५३ ॥
 कृष्ण कुलक्षयोद्विमस्तेजं स्व घाम्नि वैष्णवे ।
 हेम हेम्नीव निक्षिप्य प्रययौ कायशेषताम् ॥ ८५४ ॥
 याते प्रविश्य पातालमनन्तत्वं हलायुधे ।
 लुब्धकेन हरि सुप्त कृष्णसारधिया हत ॥ ८५५ ॥
 अनल्प कल्पातस्थिरमिव जन कल्पयति य-
 न्न यस्मिन्नाशङ्का सुरगिरिगरिणि प्रचलने ।
 तदेवाक्ष्ण पक्ष्माञ्चलतरलविक्षेपतुल्या
 क्षयक्षीब काल किल गिलति नैवामवदिति ॥ ८५६ ॥
 अथ वृष्णिक्षय ज्ञात्वा द्वारकामेत्य फाल्गुन ।
 शोकार्तस्तद्वधून्व स्वपुर नेतुमुद्ययौ ॥ ८५७ ॥
 ब्रजतस्तस्य गोपाला ब्रूहल्लगुडपाणय ।
 जहुराकृष्टजापस्य क्षैणमाकीर्णपत्रिण ॥ ८५८ ॥
 ते द्विषत्स्वैण्डना प्रापु शरा गाण्डीवधन्वन ।
 निष्फलत्वं विलक्षस्य याचकस्य गुणा इव ॥ ८५९ ॥
 नहि हीनमनाक्रान्त्या फाल्गुनस्य गलद्रुणम् ।
 कलत्र निर्धनस्येव विधेय नाभवद्भु ॥ ८६० ॥
 रुद्राभिद्रवमुद्रिताद्रिशिखरा शक्रोन्मुखा स्वाण्डवे
 खेलोत्ताललतायुधोद्यतकृताटोपेषु गोपेष्वहो ।

१ 'तेजसा' ख ग २ 'अनन्त' ख ग ३ 'प्रदलने' ख ४ 'लुब्धगुड' क
 ५ 'खण्डना' ख ग ६ 'निर्गुणस्येव' ख ग

जम्मुर्जिष्णुशरा मुरारितरुणीत्राणे तृणक्लीबता
 यस्यायन्नविचित्रपाककलया कालाय तस्मै नम ॥ ८६१ ॥
 युधिष्ठिरोऽथ विभवं ज्ञात्वा पर्यन्ततादृशम् ।
 आतृभि सह पत्न्या च महाप्रस्थानमाविशत् ॥ ८६२ ॥
 कृष्णाया पतने प्राह राजा विजयरक्तताम् ।
 प्रियस्य दोषाकलन विर्योगे दु खमेषजम् ॥ ८६३ ॥
 सोऽवदत्प्रच्युतस्याथ सहदेवस्य घीमदम् ।
 नकुलस्यादर रूपे जिष्णोर्विजयहस्तताम् ॥ ८६४ ॥
 भीमस्य बहुशनता ब्रजन्नेव शुना सह ।
 पर्यन्तेऽचितयन्नन्त ससारविशरारुताम् ॥ ८६५ ॥
 अथ व्योमपथायात विमान सुकृतोज्ज्वलम् ।
 देवदूतार्पित राजा नारुरोह शुना विना ॥ ८६६ ॥
 तत्तस्याश्रितवात्सल्य धर्मस्त्यक्तश्चविग्रह ।
 तुष्ट ख रूपमोस्थाय प्रशशस पुन पुन ॥ ८६७ ॥
 अथ राजा समारुह्य विमान त्रिदिव ब्रजन् ।
 ददर्श नरक घोर देवदूतप्रदर्शितम् ॥ ८६८ ॥
 ततस्तद्दर्शनोद्विग्न देवदूतस्तमब्रवीत् ।
 राजन्द्रोणवधामत्यान्मिथ्यैतत्तव दर्शितम् ॥ ८६९ ॥
 प्रजापीडाक्रीडार्जितघनमरैर्भोगसुखिना-
 मकर्णाना क्लाम्यत्कृपणकरुणाक्रन्दसमये ।
 अवश्य भूपाना भवति विभवोन्मादकुधिया
 दुरन्ता पर्यन्ते नरककल्लषक्लेशकुगति ॥ ८७० ॥
 इत्युक्ते देवदूतेन शक्रलोक युधिष्ठिर ।
 धर्मधाम निज मेजे ख ख चान्ये सुराशजा ॥ ८७१ ॥
 लक्ष्मीश्चामरतारहारहसिता मत्तमकुम्भस्तनी
 त्रैलोक्याक्रमण पराक्रमभर सभोगयोग्य वय ।

पूर्वं सर्वमस्वर्गवर्गसुखद संचर्व्यमाण पुन
 पर्यन्ते परिणाममीलदखिलास्वाद विषादास्पदम् ॥ ८७२ ॥
 इति स सुवनभूत्यै मृतमर्ता विधाय
 प्रसभविभवशक्त्या भूमिभारावतारम् ।
 अगमदमरसैव कीर्त्यमानप्रभाव
 सह नरमुनिना स्व धाम नारायणाश ॥ ८७३ ॥
 इति श्रीव्यासदासापराख्यक्षेमेन्द्रविरचिते दशावतारचरिते श्रीकृष्णावतारोऽष्टमः ।

बुद्धावतारो नवमः ।

काले प्रयाते कलिविप्लवेन रागग्रहोप्रे भगवान्मवाब्धौ ।
 मज्जत्सु समोहजले जनेषु जगन्निवास करुणावितोऽभूत् ॥ १ ॥
 स सर्वसत्त्वोपकृतिप्रयत्न कृपाकुल शाक्यकुले विशाले ।
 शुद्धोदनाख्यस्य नराधिपेन्दोर्धन्यस्य गर्भेऽवततार पत्न्या ॥ २ ॥
 मायाभिधाना नरनाथपत्नी गर्भे हरिं विश्वगुरु वहन्ती ।
 आसन्नचन्द्रेव सुधाब्धिवेला निधानघन्येव वसुधरामूत् ॥ ३ ॥
 कुक्षिं ततस्तत्क्षणमक्षताया विमिद्य मातुर्भगवान्प्रजात ।
 गर्भोदकास्पृष्टविशुद्धमूर्तिर्जाम्बूनदेनेव विनिर्मिताङ्ग ॥ ४ ॥
 स जातमात्रस्त्रिदशप्रमुक्तनमोनदीवारिभराभिषिक्त ।
 पदत्रयीं कम्पितसर्वलोका दत्त्वा दिशन्दिक्षु भृश जगाम ॥ ५ ॥
 पूर्वां स्थितेय मम निर्वृतिर्मे घी सर्वसत्त्वोद्धृतिदक्षिणेत्यम् ।
 जन्मस्थिति संप्रति पश्चिमेय ससारबन्धादियमुत्तरा च ॥ ६ ॥
 इति ब्रुवाण नृपतिस्तमेत्य दृष्ट्वा त्रिलोकीपतिलैक्षणाङ्कम् ।
 स जातदिव्यानुभवाभिमान कुलस्य भूत्यै घृतिमाबबन्ध ॥ ७ ॥
 त लक्षणज्ञा जगद् सहर्षमय शिशुर्लक्षणलक्ष्यमाण ।
 प्रसुर्भविष्यत्यवनीश्वराणामनुत्तरज्ञाननिर्षिर्मुनिर्वा ॥ ८ ॥

१ 'सङ्गै' क, 'सख्यै' ख ग २ 'रागोरगोप्रे' क ३ 'लक्ष्मणाङ्कम्' ख-ग
 ४ 'भिमान' क ५ 'स्व' ख ग

स सर्वविद्याविदितार्थसत्त्व सप्राप्तशस्त्रास्त्रगजाश्वशिक्ष ।
 सर्वार्थसिद्ध्या पितुराप्तकीर्ति सर्वार्थसिद्ध्याभिधता जगाम ॥ ९ ॥
 सर्वस्वदानाभिमुखोऽर्थिसार्थे स देहदाने तृणवत्कृतेच्छ ।
 लीलाविहारी विचरन्त्येन ददर्श वृद्ध पथि जीर्णकायम् ॥ १० ॥
 त वीक्ष्य विच्छायमशक्तिलुप्तमवाप्तपर्याप्तविरक्तभाव ।
 सोऽचिन्तयन्निश्चितमन्तसक्ता कायस्य निर्वेदमयी दशेयम् ॥ ११ ॥
 अहो बताय जरयाभिभूत कुरूपता क्लेशमयी प्रयात ।
 तारुण्यमाकुञ्चितकृष्णकेश शोचन्निवान्त श्वसिति प्रेकामम् ॥ १२ ॥
 महीनिविष्टाकृतिरल्पदृष्टि किं कष्टचारी नगरे करोति ।
 संतोषशीत श्रयति प्रशान्त्यै किमौश्रम श्रान्ततनुर्न वृद्ध ॥ १३ ॥

अम कासश्वास कफभररव कण्ठकुहरे
 श्रुतौ नेत्रे प्राणे त्वचि सरसनाया विफलता ।
 अहो वृद्धस्योस्मिन्सकलविरहक्लेशसमये
 प्रमोहस्तृष्णा यत्त्यजति दयिता नैव तरुणीम् ॥ १४ ॥
 क्षण विचिन्त्येति नरेन्द्रसूनुर्वज्रजन्मपुरमातविलोकनाय ।
 शोकाश्रय हर्षविषादधाम श्मशानमाकीर्णशव ददर्श ॥ १५ ॥
 स सारार्थि प्राह विलोक्य लीन शरीरिणा कायमपायभूमौ ।
 अनित्यताचिन्तनजातखेद ससारवैरस्यविचारसक्त ॥ १६ ॥
 क्लेदामोदविविग्नायसशुन कुत्सापदस्याशुचे-
 रन्ते यस्य दशेदशी क्षयमयी कायस्य भूशायिन ।
 मूढास्तस्य कृते परार्थहरणोद्योग परस्त्रीरति-
 व्यासक्तिं परदेहदारणघनद्रोह नरा कुर्वते ॥ १७ ॥
 नासत्य न परापवादपिशुन नो मर्मभिद्भाषते
 नैराश्येन विशेषशीतलतनु सेवाप्रैवासोज्झित ।

१. 'निश्चय' ख-ग २ 'प्रकाशम्' ख-ग ३ 'आश्रय' ख-ग ४ 'अस्य' ख-ग
 ५ 'प्रवासोज्झित' क

पापोपार्जनवार्जित परगृहे द्वा स्थैरसंतर्जित

कामद्वेषविषादमोहैरहित पश्यैष शेते शव ॥ १८ ॥

क्षितिप्रतिष्ठस्य कलेवरस्य पर्यन्तभूमावियमेव निष्ठा ।

यत्काष्ठपाषाणसमानचेष्ट प्रयाति मृद्वसशकृत्किमित्वम् ॥ १९ ॥

उक्त्वेति वैराग्यमयीं प्रशान्तिं श्रयन्विचित्यान्तविनाशि सर्वम् ।

अन्त पुराभ्यन्तरमेत्य सोऽम्बुद्विमूतिभोगे शिथिलामिलाष ॥ २० ॥

अन्त पुरे तस्य नृपात्मजाना सहस्रषष्ठ्या हरिणेक्षणानाम् ।

चित्रार्पितानामिव संगमोऽमूल शान्तिसक्तस्य सुखानुभाव ॥ २१ ॥

तत क्षितीश समुपेत्य सर्वे मौहूर्तिका ससदि तत्त्वमूचु ।

राजन्सुतस्ते भविता त्रिलोकीपति प्रभावे भगवाञ्जिनो वा ॥ २२ ॥

श्रुत्वेति राजा सुवनाधिपत्य पुत्रस्य यत्नेन समीहमान ।

वनाभिकामस्य तपो निरोद्धुं चक्रे पुरद्वारविशेषशुप्तिम् ॥ २३ ॥

अत्रान्तरे शान्तिपथ प्रवेष्टुमाशापरित्यागघृतावधान ।

अस्ताद्रिशृङ्गाश्रमघाम्नि सूर्य संध्याकषायाम्बरमाललम्बे ॥ २४ ॥

रवौ प्रयाते ककुभा बभूव घनोऽनुराग क्षणमात्रलक्ष्य ।

प्रेमाणि चित्तानि च जीवलोके विद्युद्विलोलानि न कस्य नाम ॥ २५ ॥

रवेर्वियोगे गुणिवल्लभस्य शोकानुकारेण तमोभरेण ।

स्नेहेन साधोरिव बन्धुवर्ग पद्माकर क्लेशनिमीलितोऽभूत् ॥ २६ ॥

दिकेशपाशप्रतिम तमस्तद्दीपावलीचम्पकमालिकाङ्गम् ।

लेभे वियोगाच्च(त)वधूसराम्निस्थानस्फुलिङ्गाकुलधूमलीलाम् ॥ २७ ॥

अथोद्ययौ सत्त्वसितप्रकाश सुधा दधान करुणामिवान्त ।

निवारयन्मोहघनान्धकार विश्वोपकाराय शशीप्रवृत्त ॥ २८ ॥

चन्द्रोदयेऽन्त पुरसुन्दरीणा प्रसाधनव्यग्रपरिग्रहाणाम् ।

शृङ्गारलीलासमय विलोक्य क्षण प्रदध्यै नरनाथसूनु ॥ २९ ॥

१ 'दोष' क २ विम' ख ग इत प्रपद्यति एकोनचत्वारिंशोक्तस्य प्रथमपादस्य
येन ख ग पुस्तकयोस्तुष्टितमस्ति
दशा० १४

इमा समोहाग्रप्रसरतडितश्चारुनयना

यदक्षिक्षेपोऽतर्विशति हृदय सूचिसचिव ।

सुखादिग्ध मुग्ध विषमिव समुत्सृज्य विषय

श्रयेऽह पर्यन्तस्थितिपरिचिता शान्तितरुणीम् ॥ ३० ॥

सचिन्तयन्नित्यवनीशसूनुर्द्वारेषु रुद्धेषु निशातपालै ।

दिव्यप्रभावासगतिर्विचार्य विनिर्ययौ हर्म्यपथेन तूर्णम् ॥ ३१ ॥

स्वच्छदकाख्य प्रविबोध्य सूत हय समारुह्य च कथकाख्यम् ।

व्योम्ना जवाद्वादशयोजनानि गत्वा वन निर्जनमाससाद ॥ ३२ ॥

तत्रावरुह्याश्ववरात्प्रमाते केयूरहाराङ्गदकुण्डलानि ।

मुक्त्वा किरीट च वितीर्य सर्वं सूताय सत्त्वाभरणस्तमूचे ॥ ३३ ॥

हहो निवर्तस्व हय गृहीत्वा गृहाण सर्वाणि विभूषणानि ।

एतैर्न किञ्चिन्मम कृत्यमस्ति सूभृत्कुले श्लिष्टविनष्टशिष्टै ॥ ३४ ॥

एको वनेऽस्मिन्निति नैव कार्यस्त्वया मयि स्नेहमयोऽनुताप ।^१

सजायते जन्मनि जन्तुरेक प्रयाति चान्ते परलोकमेक ॥ ३५ ॥

द्रुमश्छत्र मित्र सरलहृदयोऽयं मम मृग

स्थली लीलाशय्या तनुतरतरुत्वद्विवसनम् ।

स्वकोष सतोष कृपणकरुणैव प्रियतमा

न ससार कश्चिद्भवति विभवेऽस्मिन्परिभव ॥ ३६ ॥

उक्त्वेति सूत क्षितिपालसूनु स्वयं कृपाणेन निकृत्तजूट ।

तमश्रुधाराद्रपट विसृज्य शृङ्ग गिरेरुन्नतमारुरोह ॥ ३७ ॥

पर्यङ्कबन्धेन सुखोपविष्टे समाधिसनद्धविरुद्धचित्ते ।

तस्मिन्क्षणे विश्वगुरौ गिरीद्र स भग्नशृङ्ग शकलीबभूव ॥ ३८ ॥

गिरीन्द्रमङ्गेन विविभवक्त्र दृष्ट्वाभरा व्योमचरास्तमूचु ।

जगद्गुरु त्व गिरिरेष धर्तुं प्रभो प्रसीदात्र शुभ न शक्त ॥ ३९ ॥

ततः स निष्कम्पमवाप्य देश वज्रासनाख्य विकसद्विवेक ।

अनुत्तरज्ञाननिधानमामु घोर स्थिरध्यानधुरधरोऽभूत् ॥ ४० ॥

जात्यैव मार शमनिश्चलाना वैराग्यवैरेण विकारकारी ।
 तस्येन्दुकान्त्येव कृता समाधिभङ्गाय कान्ता स समादिदेश ॥ ४१ ॥
 कटाक्षै कुर्वाणा कुवलयकुल कान्तिविकल
 सृजन्त्य पादाब्जै स्थलकमलमालामलिनताम् ।
 दिशन्त्य शीताशोर्मुखरुचिभिरायासमसम
 ययुस्तास्तस्याग्रे धृतदृढसमाधेर्विफलताम् ॥ ४२ ॥
 अथागतैर्दुःसहमारसैन्यै शैल्लाशमवह्निद्रुमपासुवर्षै ।
 क्षिसैरनल्पप्रकरै कुमार पुष्पैरिवाकीर्णतनुर्वभूव ॥ ४३ ॥
 स्वयं समुत्सृष्टशरे सरेऽपि याते विलक्षे घनदैत्यसैन्ये ।
 वज्रासनध्यानधृति स सम्यक्समुद्भूता सर्वविदाससाद ॥ ४४ ॥
 ब्रह्मप्रधानैस्त्रिदशै प्रदत्त पात्र समादाय स चीवर च ।
 ससारमुक्त्यै सुरमर्त्यनागसघस्य सद्धर्ममथादिदेश ॥ ४५ ॥
 हय समादाय चिरेण सूते शून्यासन शाक्यपूरं प्रविष्टे ।
 जनस्य सान्त पुरमण्डलस्य समुद्ययौ तीव्रविषादनाद ॥ ४६ ॥
 महीपति पुत्रवियोगतप्त प्रसुप्तजीव क्षणमोहनिद्रासु ।
 निद्रामिवासाद्य घनानुबन्धा नि स्पन्दवृत्तिर्न विवेद किञ्चित् ॥ ४७ ॥
 अवाप्तसंज्ञ सुचिरात्तमूचुर्नभश्चरा मुञ्च विचार्य मोहम् ।
 राजन्सुतस्ते सुगतत्वमाप्त सुरासुरैर्वन्दितपादपद्म ॥ ४८ ॥
 तत क्षितीशस्त्रिजगत्प्रसिद्ध ज्ञात्वापि त जैनवने जिनेन्द्रम् ।
 द्रष्टुं ययौ हर्षसुधानिधान सामात्यमिन्नस्वजन ससैन्य ॥ ४९ ॥
 तदाश्रमोपान्तमहीमवाप्य वन विलोक्य प्रशमाभिरामम् ।
 शुद्धोदन स्यन्दनपार्श्वसंस्थमुदायिन बान्धवमित्युवाच ॥ ५० ॥
 क्रव्यादोऽपि न मुञ्जते परतनुद्रोहेण हिंसाशन
 क्रूराणामपि वैरवह्निविरहाच्च क्रोधदिग्ध मन ।
 व्यालुम्पन्ति न तु स्वयं निपतितादन्यत्फल वानरा
 निर्दोषावरण वन भगवत शमो प्रसादादिदम् ॥ ५१ ॥

अक्षोर्भनिर्भरजला सरितो वहन्ति
 निर्विप्लवा विरजस सुखयन्ति वाता ।
 सध्यानमौनमुनिता दधतीव वृक्षा
 निश्चेतनेष्वपि बत प्रसृता प्रशान्ति ॥ ५२ ॥
 उक्त्वेति भूपरिवृढ शमसनिधान
 प्राप्याश्रमाग्र(श्रय)मवरुद्ध रथात्प्रहृष्ट ।
 दूराद्दर्श सुरसिद्धनैरोरगाणा
 रागादिदोषशमने सुगत प्रवृत्तम् ॥ ५३ ॥
 भूनिर्गतप्रततकाञ्चनपद्मपृष्ठ-
 पद्मासनस्थमविसस्थुलधामधीरम् ।
 मेरु सदेहमिव चन्द्रसहस्रकान्ति-
 पूरैर्नवामृतचितै कृतरूपकायम् ॥ ५४ ॥
 सद्भर्मकायमुपदेशदिशा दिशैन्त
 ज्ञानार्करश्मिहृतमोहमहान्धकारम् ।
 सिंहीजतासयुगमुन्नतबाहुनेत्र
 बालप्रवालतरुपल्लवलोहितौष्ठम् ॥ ५५ ॥
 लावण्यराशिवदन सरलोरुनास
 निर्भूषणश्रवणपाशविशेषशोभम् ।
 त निर्जितस्मरमुदारगुण प्रणम्य
 लेभे प्रतिप्रणतिमानघनप्रमोदम् ॥ ५६ ॥
 शक्रादिभि सुरवरैरपि बिम्बसार-
 मुरल्यैश्च भूमिपतिभिर्गुरुगौरवेण ।
 नैगैश्च नम्रवदनैरभिनन्द्यमान
 शुद्धोदन कनकनिष्ठरमाससाद् ॥ ५७ ॥

१ 'निष्कर' ख-ग २ 'महोरगाणां' क ३ 'दिगत' ख ४ 'लोहिताङ्गम्' ख
 ५ 'गिरि' ख ६ 'नम्रश्च' ख-ग

आनन्दबन्धुमवलोक्य तथागतेन्दु
 चित्तप्रसादमसम समवाप्य भूप ।
 त प्राप्य हर्षसहजाश्रुनिरुद्धदृष्टि-
 स्तद्दर्शनामृतरसे सुतरामतृप्त ॥ ५८ ॥
 देव प्रकामकरुणार्द्रदृशा सहर्ष-
 नि शेषदोषरहिता विहितौ त्रिलोकी ।
 कस्मादहो निजजनस्य कृतस्त्वयाय
 समोहकृद्विरहशोकदशोपदेश ॥ ५९ ॥
 नीत्वा क्षपा स्फटिकहर्म्यतले सुखेन
 शय्यासु चीनवसनद्युतिससितासु ।
 शेषे कथं हरिणसंहतिदन्तदष्ट
 शिष्टार्धशष्पपरुषासु वनस्थलीषु ॥ ६० ॥
 तच्चन्द्रकाति मणिशुक्तिषु सैक्तशैत्य
 पीत्वा पय कथमहो पिबसि त्वमद्य ।
 ग्रीष्मोष्ममूढमहिषद्विरदावगाह-
 क्लिद्यत्करीषकलुषोदरतिक्तमम्भ ॥ ६१ ॥
 कस्मादेष विहारतामुपगत कण्ठ कठोरेण किं
 सवीत मृगचर्मणानिलचलचीर्णांशुकाहं वपु ।
 किं ते रत्नकिरीटधाम्नि च जैटाजूटो निबद्धादर
 क्रूरक्लेशसखी सुखेषु विमुखी केनोपदिष्टा स्थिति ॥ ६२ ॥
 इत्यार्जवाज्जनपतौ जैनकाभिमाना-
 त्युत्रोचित सदसि रागमय ब्रुवाणे ।
 खेहोपलिप्तजसा मलिनस्वभाव
 तं तापसभवमिषमगवान्बभूवे ॥ ६३ ॥

१ 'देव' ख ग २ 'सकला' क ३ 'खच्छरीत' ख-ग ४ 'चीर्णांशुक ते
 वपु' ख-ग ५ 'जैटाजूटेन बद्धो भर' क ६ 'जनकाभिमान' ख-ग ७ 'तद्दो
 षसभव' ख ग

किं जीवावधिबन्धनैर्गुणगणेनाराधितैर्बन्धुभि-
 र्ये यान्त्यन्त्यदिने क्षणाश्रुपतनप्रत्यायनापात्रताम् ।
 सद्धर्माधिगम क्रियाव्युपरम सत्सगम सयम
 पर्यन्तेऽप्यचला विरक्तमनसामेते सता बान्धवा ॥ ६४ ॥
 आकृष्यादविकै परैरपहृता सामन्तसीमान्तभू-
 रीर्ष्यार्ता मरणोद्यता प्रियतमा मुख्यस्तुरङ्गो मृत ।
 मन्त्री द्रोहसमुद्यतोऽतिबलवानित्यात्तचिन्ताशतै-
 र्भूपाल किल कोमलेऽपि शयने निद्रादरिद्र सदा ॥ ६५ ॥
 आशापाशनिवेशबन्धनपृथुग्रशिव्यथावर्जित
 स्तृष्णातापनिवृत्तिशीतलतनुर्मानावमानोज्झित ।
 रागद्वेषविषप्रशान्तिसुखितश्चिन्ताविहीने बने
 पाषाणे घनदर्भसूचिनिचिते शेते सुख निर्वृत ॥ ६६ ॥
 भोगी नित्यमजीर्णभोजनरुजा जिह्वा सदा दर्शय-
 न्वैद्य पृच्छति तद्व्यादभिमत नाश्नाति तृष्णातुर ।
 मुक्त्वा स्वरूपकर्मप्रयत्नपतित मूल फल वा जल
 पीत्वा जातु रुज जनेश भजते काचिन्न निष्किञ्चन ॥ ६७ ॥
 शय्यास्तास्तनुतूलपेशलतला सा हेमहर्म्यस्थिति-
 स्ता केयूरकिरीटहौररचनास्ते कुञ्जरास्ते हया ।
 भोगास्तेऽभिमता न कस्य सुखदा किं त्वक्षिपक्ष्माञ्चल
 च्छेदे सर्वमनन्त्य(गण्य)मन्यवशग दृश्य न किञ्चित्कचित् ॥ ६८ ॥
 ग्रीष्मे हारतुषारचन्दनचयश्चीनाशुक चन्द्रिका
 शीते राङ्गवकुङ्कुमाङ्गतुरुणीपीनस्तनालिङ्गनम् ।
 रात्रौ वेणुर्वोप्रवारमणीगीत दिने सत्सभा
 यस्यैतत्क्रियते स कस्य नृपते काय कृतज्ञ स्थिर ॥ ६९ ॥

१ गणे 'ख ग' २ 'आकृष्यादविकै परैरपहृता सा सा न' क ३ 'अल्पयत्नप
 तित' क ४ 'जातु रुज जनो न भजते किञ्चिन्न' ख ग ५ 'भार' ख ग ६ 'सर्व-
 गमन्यगण्यवशग' ग ७ 'तेऽपी' ख-ग ८ 'रवाग्रवावरमणी' क

नैराशये शमशीतचित्तसुखिना नानन्दन चन्दन
 कारुण्याभरणाभिरामहृदये हारेण भारेण किम् ।
 रत्नालकरणादिक गुरुगिरामाकर्णन कर्णयो-
 नेष्ट शीलदुकूलशीलनवता चित्राम्बराडम्बरम् ॥ ७० ॥
 राजन्सत्यज मोहदुर्ग्रहमिम स्नेहव्यथा मा कृथा
 ससारस्य विचारय प्रचलता मा मज्ज जन्माम्बुधौ ।
 नित्यापूर्वर्जनोद्धवे भवपथे प्रस्थानपान्थम्रम-
 क्षिप्रालापसमागमप्रणयिना को बाधव क पर ॥ ७१ ॥
 इत्युक्त्वा भगवान्नृपस्य विदधे प्रौढोधिनी बोधना
 दीप्तज्ञाननिशातवज्रशिखया कैयाभिमानाभिधम् ।
 भित्त्वा विंशतितुङ्गशृङ्गगहन स्थूलाचल याकरो
 त्ससारावरणप्रहाणकलनावैमल्यलीन मन ॥ ७२ ॥
 शाक्यानामथ तत्र मैत्रमनसा सप्ताधिका कोटय
 सप्त प्राप्तविवेकपूर्वकुशलाश्चित्तप्रसादात्परम् ।
 स्रोत प्राप्तसकृत्समागमफलान्यौगामिकार्हत्पदा-
 न्यापु सर्वर्जनाशयक्षयधिया सर्वज्ञसदर्शनात् ॥ ७३ ॥
 अथ स भगवान्कृत्वा सर्वं जगज्जिनभास्कर-
 स्तिमिररहित ज्ञानालोकै क्रमाद्गुणिबाधव ।
 जनकरुणया सद्धर्माख्य निर्धाय पर वपु-
 स्तरणशरण ससाराब्धावभूत्पुनरच्युत ॥ ७४ ॥
 इति श्रीव्यासदासापराख्यक्षेमेन्द्रविरचिते दशावतारचरिते बुद्धावतारो नवमः ।

१८ कर्क्यवतारो दशमः ।

अथ ख वैष्णव धाम गते सुगतमास्वति ।
 कलौ प्रबलता याते तमसीव सुदु सहे ॥ १ ॥

१ नीलदुगल ख ग २ जनुद्धवे' क ३ 'प्रावेविकी' ख ग ४ काया
 मिधाना' ख ग ५ 'न्यागामिका तत्पदा' ख ग ६ 'जनाश्रम' क ७ 'विधाय ख-ग

मर्त्यभूमिं परित्यज्य सदाचारविवर्जिताम् ।
 जग्मु कलापिग्रामाख्य दिव्यदेश महर्षय ॥ २ ॥
 अवदन्मुनयस्तत्र मार्कण्डेय चिरायुषम् ।
 भगवन्कलिकालोऽय कलुष प्रत्युपस्थित ॥ ३ ॥
 अतोऽपि कीदृक्पर्यन्ते मलिनत्व प्रयास्यति ।
 जानीमहि(हे) नहि मही भारता किं करिष्यति ॥ ४ ॥
 विप्रा मद्यघृतक्षीरलाक्षालवणविक्रयै ।
 जीवन्ति प्रेष्यनिरता निराचारा निरमय ॥ ५ ॥
 अश्रोत्रिया क्रियाहीना श्रुतिस्मृतिविवर्जिता ।
 विप्रा सुखेन मोक्षास्यै याता पाषण्डिशिष्यताम् ॥ ६ ॥
 वृषलीपतय प्राप्ता क्रीडाहासकता द्विजा ।
 नृत्तगीतकलाजालशिल्पिचारणवृत्तय ॥ ७ ॥
 क्रोधलोभपरा क्रूरास्तमोमूढा द्विजातय ।
 त्यजन्ति जीवित रज्जुविषशस्त्रानलाश्मभि ॥ ८ ॥
 अक्षत्रिया क्षिति सर्वा क्षत्रसञ्ज्ञा क्षितीश्वरा ।
 ये रक्षितार पौराणा ते, प्राणधनहारिण ॥ ९ ॥
 प्रजोपतापशापोष्णै पापासैर्भूमुजा धनै ।
 जलै सलवणै षीतैरिव वृष्णा प्रैवर्धते ॥ १० ॥
 कृपणाक्रन्दवधिरा मदान्धा न्यायमौनिनै ।
 भूपाला कुञ्जहृदया लोकपीडारता सदा ॥ ११ ॥
 बैलक्ष्य मक्षयन्त्येव क्षितीशानां दिवानिशम् ।
 समुद्र कोषमखिल कायस्या बडवाभय ॥ १२ ॥
 गायनक्षपिता लक्ष्मीर्दस्युनिर्दलिता दिश ।
 कायस्थदु स्या पृथिवी राज्ञामज्ञावृता समा ॥ १३ ॥

१ 'वसु' ख ग २ 'प्रवर्तते' क ३ 'मानिन' ख ग ४ 'कुञ्जव्रतय शत्रुस-
 ज्ञामपुत्रवा' क, 'कुञ्जहृदया' 'ग' ५ एतत्पूर्वार्ध ख ग पुस्तकयोस्तु दितम्

मन्त्रिसेनापतिद्वा स्थसभापतिपुरोहितै ।
 उल्कोचद्रविणोत्तानपाणिभि क्षपिता प्रजा ॥ १४ ॥
 वैश्यस्य कौर्यवक्रत्वकार्कश्यै क्रकचोपमा ।
 सरलच्छेदिनो वैश्या वैरस्मरणतत्परा ॥ १५ ॥
 निर्मास्यमलिना जातिं वर्जयन्ति शनै शनै ।
 वैश्या विप्रविवाहेन ब्राह्मण्याभिनिवेशिन ॥ १६ ॥
 दृश्यते सरल शङ्ख फणी च विषवर्जित ।
 कृतान्त करुणार्तो वा न तु वैश्य कदाचन ॥ १७ ॥
 जीव्यते कालकूटेन जीव्यते खदिराग्निना ।
 जीव्यते संनिपातेन न तु वैश्येन वैरिणा ॥ १८ ॥
 निशिता सविषा वैश्या रोषनिर्घर्षधूमिन ।
 दृश्यन्ते कलिकालस्य कठिना दशना इव ॥ १९ ॥
 शूद्रा क्षत्रियतां याता वैश्यतामपरे श्रिता ।
 विप्रार्हा गुरुतामन्ये होतारो ब्रह्मवादिन ॥ २० ॥
 श्राद्धेषु शूद्रा शूद्राणां भुञ्जते गुरुतापसा ।
 ब्रह्मस्वदारहरणे प्रवृत्ताश्च महीभुज ॥ २१ ॥
 शूद्रस्य ब्राह्मणो दास शिष्यश्च चरणच्युत ।
 भूमिश्च ब्रह्मदेयाख्या प्रवृत्तमधरोत्तरम् ॥ २२ ॥
 इत्येष चातुर्वर्ण्यस्य जात कलिविपर्यय ।
 प्रतिलोमेन दृश्यन्ते प्रजाना वर्णसंकरा ॥ २३ ॥
 ब्रह्मचर्यमतिक्रान्त गृहिणो वैश्ययोषित ।
 वानप्रस्थस्थितिर्नास्ति यतीना सयति कुत ॥ २४ ॥
 उक्त स्वय भगवता गिरिशेन शास्त्र
 यद्वेदविद्भिरधिगम्यर्मशेषविधै ।

१ 'तल्कोश' ख ग २ 'वैश्यस्य' ख ग ३ एतदुत्तरार्धं ख ग पुस्तकयोद्धितम्
 ४ ख ग पुस्तकयो सर्वत्र 'जीवते' इति पाठ ५ 'विप्रार्हगुरुता' ख-ग ६ 'गृहिणा
 योषयोषित' ख ग ७ 'वानप्रस्थातिथि' ख-ग ८ 'अपीतवेदै' ख

तन्मे^(१)प्रमूर्खगुरव प्रविहाय कष्ट

कुर्वन्ति कल्यङ्कुरवै^(२)रूपदेशचर्चाम् ॥ २५ ॥

चक्रस्थितौ रजकवायकचर्मकार

कापालिकप्रमुखशिल्पिभिरेकपात्रे ।

पानेन मुक्तिमविकल्परतोत्सवेन

वृत्तेन चोत्सववता गुरवो वदन्ति ॥ २६ ॥

लब्ध निर्मलमोक्षधाम मुनिभिर्मृगवज्जिर कश्यपा-

गस्त्यान्नेयमुत्सैर्युगैरपि न यत्तत्प्राप्तमेवाबुधा ।

मन्यन्ते खलु कौलगोलगुरुभिर्ग्रस्तार्थधारा क्षणा-

दुच्छिष्टार्पणवेदधूननकथामात्रेण निर्यन्त्रणा ॥ २७ ॥

दम्भ सर्वस्य लोभान्निरवधिरधिकक्रोधकामस्तपस्वी

द्रष्टा मूढ सभाया वणिगतिधनतामल्पकालेन यात ।

वैद्य कायोपजीवी गृहपतिरदय क्रूरकर्माधिकारी

बन्धुदारापहारी नवकलिकलिकाकोमलश्रेणिरेषा ॥ २८ ॥

श्माशानव्रततापसार्पितचितामसास्थिचूर्णादिभि

सूनाबद्धपशूपम निजपतिं नि शङ्कशून्याशयम् ।

कृत्वा गर्वगृहीतगेहविभवा प्रागल्भ्यलब्धोदया

स्वातङ्ग्येण चरन्ति शीलविरहव्यापारघीरा स्त्रिय ॥ २९ ॥

इत्येष विपुल काल कले प्रबलता गत ।

भगवन्कीदृश प्रान्ते भविता भविता जन ॥ ३० ॥

श्रुत्वैतदुक्त मुनिभिर्देवर्षिस्तानभाषत ।

यास्यत्यतोऽपि मालिन्य सहस्रगुणता कले ॥ ३१ ॥

कलिविषतरो प्रात प्रातर्वनप्रसर पर

नवनवभर पाके पाके प्रमोहकृदुत्कट ।

१ 'कुदुरै' ख, 'कुररै' ग २ 'मुक्ति' ख ३ 'वृत्तेन चोत्सववता' ख ग
 ४ 'गुरभि' ख ५ 'मानापहारी' ख ग ६ 'ज्ञाना' ख ग ७ 'शून्याशय' ख-ग-
 ८ 'काल' ख ग

अतिबहलता पापामोद प्रयाति सुदु सह

पतति जनता येनाधोध कृतेव पदेपदे ॥ ३२ ॥

सप्तवर्षास्तु नारीषु पुरुषा दशवत्सरा ।

तनयाञ्जनयिष्यन्ति ह्रस्वा स्वरूपबलायुष ॥ ३३ ॥

दरतुरुष्कयवनाव(फ)गानशकनन्दनै ।

सकोचमेप्यति मही कुष्ठैरिव विसर्पिभि ॥ ३४ ॥

म्लेच्छाच्छादितसर्वाशा कृपणाक्रन्दनादिनी ।

मेद कर्दमिनी क्लेद रक्तैर्यास्यति मेदिनी ॥ ३५ ॥

तस्मिन्काले निरालोके लोके पापतमोदये ।

उत्पत्स्यतेऽर्कसकाश शिशु कर्किकुले द्विज ॥ ३६ ॥

विष्णुर्भूभारशान्त्यर्थी सोऽथ विष्णुयशा क्षितौ ।

चरिष्यत्यश्वमारुह्य म्लेच्छसक्षयदीक्षित ॥ ३७ ॥

तैत्त्वज्ञाघातकृतच्युतभुजशिरसा म्लेच्छयूथाधिपाना

रक्तै प्रक्षाल्य लीन कलिकलुषजनासङ्गसक्रान्तपापम् ।

कङ्कालाङ्का कपालव्यतिकरशबला व्यावर्त्तकेशकया

त्यैक्ष्यत्यन्तेऽनुताप व्रतमिव दधती भूतभृद्भूतधात्री ॥ ३८ ॥

निर्मलेच्छा वसुधा विधाय सकला देव स्वय माधव

फुल्लाशोकदलोज्ज्वला कृतयुगाविर्भावमव्या विभु ।

लोकाना कुशलोदयाय दशभि स्वेच्छावतारक्रमै

‘धर्माधानधिया करिष्यति पुनर्भारावतार भुव ॥ ३९ ॥

श्रुत्वेति देवर्षिगिर यथार्था तथेति निश्चित्य महर्षयस्ते ।

विष्णो क्षितौ कर्किकुलावतारनिवेशिताशा सुखिनो बभूवु ॥ ४० ॥

इत्येष विष्णोरवतारमूर्ते कथामृतास्वादविशेषभक्त्या ।

श्रीव्यासदासान्यतमामिधेर्न क्षेमेन्द्रनाम्ना विहित स्तवाभ्य ॥ ४१ ॥

इति श्रीव्यासदासापराख्यक्षेमेद्रविरचिते दशावतारचरिते कर्क्यवतारो दशम ।

१ ‘बालकान्’ क २ ह्रस्व क ३ वन्दनै’ क ४ ‘शापपापतमोमये’ ख ग
 ५ ‘कर्किकुले द्विज शिशु’ क ६ ‘उत्त्वज्ञाघात’ ख ग ७ ‘प्रलक्षन्ती न ताप’
 ख ग ८ ‘धर्मादान’ ख ग ९ ‘मिधानक्षेमेद्र’ ख ग

